

Бранислав Нушич
Автобиография

ПРЕДГОВОР НА АВТОРА

Аз мисля, че изобщо е излишно да се пише предговор към автобиография. Ако човешкият живот има някакъв предговор, той е от такова интимно естество, че за него изобщо не се пише. Но на мен предговорът ми е необходим, за да оправдая начинанието си да напиша автобиография – работа, с която обикновено се занимават само пропаднали политици, изгонени владетели, безделници-пенсионери, бивши дворцови дами и членове на Академията на науките. Ето на това оправдание аз ще посветя предговора си.

Преди време срещу мене бяха започнали цяла хайка. Всичко живо, което беше хванато от крастата да пише, започваше да се чеше о мене и аз бях станал нещо като домашно упражнение за всички ония, които, разбира се, започваха своите литературни упражнения с критика. Всички те доказваха шумно, че у мене няма нито духовитост, нито талант. След като ми създадоха по тоя начин известна репутация на човек, лишен от духовитост и от талант, започна да се шушука, че тая репутация била достатъчна квалификация за мен да бъда избран за член на Академията на науките и изкуствата и че всеки момент вече мога да очаквам това да стане. И тъй като всеки академик е длъжен да си напише автобиография, то аз реших да събера, докато е още време, материалите за своята. Защото на нашите академици за тази работа са им необходими по няколко години, а има и такива, които така си и умират, без да довършат това толкова велико и важно дело, поради което днес нищо не знаем нито за техния живот, нито за научната им дейност – ето от тия съображения се ръководех, когато започнах да пиша тая книга.

Описанието на своя живот започвам с рождението си, защото смятам, че това е най-естественото начало. Изхождайки от тоя факт, аз не се впускам в описание на всички ония неща, които са предхождали моето раждане, понеже за тях вероятно няма и никакви сведения. Автобиографията завършвам с женитбата си, защото намирам, че след женитбата си човек всъщност няма вече автобиография.

Впрочем времето от рождението до женитбата представлява в човешкия живот един период (с много подпериоди) – горе-долу както в историята времето от появяването на сърбите на Балканския полуостров до гибелта на сръбското царство на Косово се брои за един голям период с много подпериоди. И в човешкия живот периодът от рождението до

женитбата може също да бъде наречен „период от появяването до гибелта“, така както и следващият период и в живота, и в историята с пълно основание може да се означае като „период на робство и страдания“.

Затова и аз се спирам само на първия период – от появяването до гибелта. Описанието на останалата част от моя живот съм предоставил на един мой приятел, извънредно талантлив и порядъчен господин, за когото съм уверен, че нищо не предава така, както е станало, а винаги го допълва, докарва и замазва, стремейки се всячески да го разкраси. Такива хора са много подходящи за биографи на писатели и на хора на изкуството, защото в техните биографии по принцип всяко нещо се разкроява, за да изглежда великият покойник в очите на потомството колкото се може по-възвишен и по-благороден. Биографите на писателите и на хората на изкуството в това отношение много приличат на модистките и на шивачките. И те се ръководят от шивачкия принцип: „Това ви отива отлично“ и по него кроят и дотъкмяват биографията на великия човек, така че тя да му подхожда колкото се може по-добре. Ако дамата има лоша фигура, шивачката ще направи хиляди джувки, за да я прикрие, а ако писателят има лошо минало, биографът ще измисли хиляди анекдоти, за да го замаже; ако дамата е малко гърбава, шивачката ще измисли такава кройка, че това да не личи, а ако творецът е с малко гърбав морал, биографът ще измисли такива обяснения, че неговите пороци ще изглеждат като добродетели.

Спомням си например един случай, на който бях свидетел и който след това четох преработен в една биография.

Една сутрин, мъртвопиян, поетът Н. Н. срещна своя бъдещ биограф. В живота си великият покойник често се напиваше като свиня, но тоя път така се беше нарязал, че не можеше дори да си намери къщата.

– Слушай, приятелю – каза той, олюлявайки се, и се облегна с цялата си тежест на своя бъдещ биограф, – ония свини, дето пиха с мене, ме оставиха и сега няма кой да ме отведе у дома. А аз, виждаш ли, бих могъл да намеря Голямата мечка на небето, но къщата си хич не мога да намеря.

Ето как гласеше тоя епизод в биографията („Спомен за покойния Н. Н.“):

„Срещнах го едно утро печален и посърнал. Челото му беше мрачно, а очите, същите ония очи, които така дълбоко проникваха в човешката душа, имаха някакъв странен израз и бяха пълни с болка и упрек. Когато се доближих до него, той се облегна на рамото ми и каза:

– Лутам се, лутам се из живота, защото всички приятели ме

напуснаха. О, за мене е по-лесно да намеря небесните пътища, от колко-то път в живота. Чувствувам се самотен. Отведи ме, отведи ме!“

Тук биографът даваше обширен коментар, обяснявайки дълбочината на тия думи на покойника.

В биографията на един художник прочетох, че приживе той имал големи неприятности вследствие конфликта, възникнал между остарелите възгледи на нашето общество и неговото възвишено изкуство. Това се отразило дори върху неговото творчество. От портрети с рембрандовски колорит и маниер, от композиции с богата фантазия той изведнъж преминал на пленерна живопис, пълна със слънце и светлина. На мен ми бе известен един от тези конфликти между неговото възвишено изкуство и застарелите възгледи на обществото. Той живееше у един шивач, който за четиридесет динара месечно му даваше освен квартира всяка сутрин и по едно кафе и гладеше безплатно панталоните му. За да се отблагодари за това внимание, той нарисува портрет на шивача и на жена му. По тоя повод вероятно между тях възникнала малко по-тясна близост и оттогава жената на шивача започнала да му служи за модел. И кроячът ни най-малко не се смущавал, когато заварел жена си в поза на Атина Палада с театрален шлем на глава и с копие в ръка. Но когато веднъж ги заварил: нея – в позата на спартанската царица Леда, а художника край нея – в ролята на лебеда¹, остарелите възгледи на нашето общество заговорили в него. Тогава, без да иска да знае, че влиза в конфликт с възвишеното изкуство, шивачът така натупал лебеда, както може да стори това само човек с остарели възгледи. Със същата ютия, с която всяка сутрин му гладел панталоните, той му изгладил ребрата, а с шивашката игла марка „Сингер и сие“ така го надупчил, че художникът трябвало да лежи шест седмици в болницата. Оттогава той съвсем изостави портретите и композициите и се отдаде на пленерна живопис, използвайки за модели кози и жребчета, сигурен, че по тоя начин няма да влезе в конфликт нито с остарелите възгледи па нашето общество, нито с ревнивите шивачи.

Същото нещо, само малко по-иначе, се случи с един композитор. В биографията му прочетох, че след първите силни и емоционални композиции в творчеството му настъпил известен застои, след което той започнал да композира черковна музика. Биографът обясняваше тоя застои с неуспешния брак на композитора, когото бившата му съпруга не

---

1. Леда – според гръцката митология жена на спартанския нар Тиндарей, прелъстена от Зевс, който ѝ се явил в образа на лебед, когато се къпела.

могла да разбере. Композиторот трябва да подготви една певица за соловата сопранова партия в една негова композиция. Тая подготовка продължила малко по-дълго и накрая, изглежда, певицата добре възприела даваните ѝ уроци. Но жената на композитора съвсем не могла да ги възприеме. И вместо оваии и букети, които очаквала певицата на концерта, на генералната репетиция жената на композитора счупила в главата ѝ новия си чадър. След тая случка настъпил застои в дейността на композитора поради това, че жена му не могла да го разбере достатъчно добре. По-късно композиторот преминал към черковна музика, но не толкова от религиозни чувства, а защото обещал на членовете на духовния съд да композира нова литургия, ако решат бракоразводния процес в негова полза.

Ето така се кроят биографиите на великите хора, така се пишат биографии в кройшката работилница за биографии. И в това е добрата страна на тия биографи, страна, която историята на литературата широко използва. Но биографите имат и една лоша страна, която на всяка цена трябва да се преодолее или поне да се ограничи. Те имат обичай след смъртта на някой известен човек да се вмъкват в къщата му и с полицейско усърдие да тършуват в чекмеджетата, да преравят всички хартии и хартийки, които могат да се намерят в дома му. Но и това не им стига – те започват истинско съдебно следствие: Събират отвсякъде писма на покойника, училищните му свидетелства, квитанции и всякакви други документи и след това с търпеливостта на страстни изследователи ги дешифрират, коментират, обясняват, разместват думи, преместват изречения и в края на краищата въз основа на новите данни така разкрояват покойника и така обръщат наопаки написаната му вече биография, че тя започва да прилича просто на обърнато палто с нова кадифена яка и нова подплата, чийто горен джоб е преминал от лявата страна на гърдите на дясната. Впрочем трябва да се има пред вид, че в тези биографски кройници не само се кроят нови биографии, но и гладят, вадят им лекета, обръщат ги и ги кърпят, ако на някоя от тях се появи дупка. Спомням си например биографията на един наш заслужил и известен учен, професор Стоян Антич. Тя беше написана още на времето си съвсем благоприятно и самият покойник, който я бе прочел още приживе в един календар, нямал, както чувах, никакви възражения. Според тая биография покойникът е роден през 1852 г. в Петровац. Майка му се казвала Ангелина, а баща му Милко бил търговец на свине. Стоян завършил първоначално училище в Петровац, прогимназия в Пожаревац, а гимназия и университет в Белград. Понеже по специалност бил

естественик, щом станал учител, назначили го да преподава немски език и гимнастика. В тия области той развил такава дейност, че дори написал обстойна научна студия за следите на сръбския език в санскритски. Но двадесет години по-късно, след като биографите му се бяха добрави до разни негови лични писма, аз прочетох съвсем друга негова биография, написана въз основа на „нови податки“. Според тая нова биография покойният се наричал не Стоян, а Спиро. Той погрешно носел името Антич, защото истинското му презиме било Николич. Ангелина се е наричала неговата мащеха, а майка му се е казвала Мария. Баща му се наричал не Милко, а Мият и не бил търговец на свине, а поп. Покойният Спиро се родил не в Петровац, Пожаревацки окръг, а в Раковац, Ягодински окръг. Прогимназия е учил не в Пожаревац, а в Ягодина. В Белградския университет той не е учил, защото е завършил земеделско училище в Кралево. Като учител той не е преподавал немски език и гимнастика, а вероучение и нотна пеене. Покойният е написал студия не за следите от сръбския език в санскритски, а за влиянието на горите върху климата.

Уверявам ви, не би ме учудило, ако биографите докажат въз основа на събраните данни от писма и другите автентични документи, останали след смъртта на някой велик човек, че покойникът изобщо не е съществувал. Какво ли не са способни да намерят тия биографи в личните писма на покойника, и особено в ония, които е написал, преди да е предполагал, че ще стане велик покойник. Защото, когато някой стане велик, той, разбира се, разкрасява и писмата си така, че да могат да се публикуват – също както една жена, след като си спечели име на хубавица, се гласи така, че да може да задържи тази си репутация. Четох например едно писмо от един голям човек, академик, в което той иска от наемателя си да му плати наема. В него той пишеше, че животът от материална гледна точка наистина е отвратителен, че ежедневните грижи тровят великите души и още много други афоризми за живота. Цялото писмо бе написано с оглед, че евентуално ще бъде отпечатано. След множество такива тъжни разсъждения за живота следваше фразата: „Но в живота съществува известен ред, от който не може да се отклоним.“ Изхождайки от тая мъдрост, той искаше от своя наемател наема за три месеца. Наема, разбира се, той получи едва след като срещна лично наемателя, напува го устно до пето коляно (това не може да се напечати) и го заплаши, че ще го пребие като куче.

Друг един велик мъж, опасявайки се, че писмата му може да видят бял свят след смъртта му, винаги ги завършваше с фразата: „След

прочитането на настоящото, моля да ми бъде върнато обратно.“ Това се превърнало до такава степен в навик за него, че веднъж, подписвайки разписка за хонорар, написа на края: „След прочитането на настоящото, моля да ми бъде върнато обратно.“ Познавах едни виден наш учен, у когото страхът да не остави писмени следи след смъртта си се бе превърнал в истинска мания. Той се беше отказал да пише каквото и да било и умря като признат учен, без да е написал нито ред през живота си.

Ето това са главно хубавите и лоши неща, които могат да се случат, когато човек се остави да стане жертва на биографите. Затова не е ли по-добре да си напишеш автобиография и да избегнеш по тоя начин всякакви възможни случайности.

Но аз ще бъда нескромен, ако кажа, че единствено горните съображения ме накараха да напиша автобиографията си. Преди всичко тези съображения не могат да бъдат единствени, понеже аз не се смятам за велик човек и от тая страна съм сигурен и спокоен, убеден, че моите лични писма по-добре ще послужат вероятно на зарзаватчиите за правене на кюляфи, отколкото на биографите като източник за податки.

И ако при все това аз написах тая книга, то е само защото исках да отбележа с нея шестдесетгодишнината си и обръщайки се сега назад, обхождайки с поглед близкото и по-далечно минало – да се върна чак до далечната младост – най-скъпите дни от живота. И макар че ми е известна мъдрата мисъл на френския писател Ги дьо Мопасан, че „няма нищо по-страшно от това стар човек да се рови в младостта си“, аз го правя под действието на същия оня импулс, който възкресява пред очите на удавника само за няколко минути преди смъртта цялата картина на миналото чак до далечната младост.

Но не за да оплаквам миналото, се обръщам аз назад. Напротив, обръщам се, за да се посмея с оня смях, за който с най-голямо основание именно сега може да се каже: „Който последен се смее, най-добре се смее“.

Трима из една душа поехме ние още от първия миг след моето раждане пътя на живота. Когато за първи път съм се засмял в майчините скути, от тоя смях съм се родил аз и съм поел своя път в живота; когато за пръв път в майчините скути сянка на грижа е легнала на челото ми, от тая грижа съм се родил пак аз и съм поел своя път в живота; когато за пръв път в майчините скути съм заплакал, от тоя плач съм се родил пак аз и съм поел своя път в живота.

Пътищата ни бяха различни.

Оня, който се роди в първия ми плач, прекара живота си в сълзи.

Само беди и неволи срещна той в света. Всичко му изглеждаше мрачно, небето за него бе винаги покрито с облаци, земята – оросена от сълзи. Той съчувствуваше на всяка мъка, болеше го всяка неволя, страдеше с всяко нещастие. Той плака над чужди неуспехи и ля сълзи над чужди гробове.

Оня, който се роди от моята първа грижа, премина живота под бремето на тежки грижи и грохна под тях. Той ту се тревожеше за правилния ход на слънцето, ту го измъчваше мисълта, защо земята не се върти в обратна посока, защо реките са криви, моретата – дълбоки, планините – високи? С дълбоки бръчки на чело той се спираше пред всяко явление и отдаваше всичките си сили за неговото решение, задълбочаваше се във всеки проблем, изправяше се срещу всяка трудност И така вървеше в живота, превивайки се под бремето на грижите.

Оня, който се роди от моя първи смях, премина живота с усмивка на уста, гледайки на всичко с весел поглед и ведра душа. Той се смееше и над недостатъци, и над добродетели, защото често добродетелта е много по-голяма слабост, отколкото всеки друг недостатък. Той се смееше и над високопоставения, и над унижения, защото високопоставеният често е по-низш духом, отколкото оня, когото гледа отвисоко. Той се смееше и над глупостта, и над мъдростта, защото мъдростта много пъти е сбор от човешки глупости. Той се смееше и над лъжата, и над истината, защото много пъти за хората истината е по-тежка от лъжата. Той се смееше и над правдата, и над заблудението, защото правдата е често по-нетрайна от заблудението. Той се смееше и над любовта, и над омразата, защото любовта често е по-егоистична от омразата. Той се смееше и над скръбта и радостта, тъй като скръбта често бива престорена, а радостта – много рядко. Той се смееше и над щастието, и над нещастията, защото щастието е винаги измамно, а нещастията – никога. Той се смееше и над свободата, и над тиранията, защото свободата е често само гола фраза, а тиранията винаги е действителност. Той се смееше и над знанието, и над невежеството, защото знанието има предел, а невежеството е безпределно. Той се смееше над всекиго, над всичко, смееше се, смееше се, смееше се ...

А когато изтекоха пълни шест десетилетия (това било, казват, средната продължителност на човешкия живот), срещнаха се тогава тримата пътници, събраха се пак в същата душа, от която бяха поели в живота, и си дадоха равносметка за онова, което бяха видели по света през своя дълъг път.

Първ заговори оня, който бе носил грижите на целия свят:

– Изморих ума си и изтощих душата си от мъка по хорските неволи.

– Освободи ли поне хората от тях, та да им стане по-леко?

– Не, защото грижата е неразделен спътник на човека. Тя е предпоставка за човешкия напредък. Убедих се, че е истински грях спрямо човечеството да му се отнеме грижата.

– А опозна ли поне живота през своя дълъг път?

– Не, не можах глава да вдигна от грижи.

След него думата взе оня, който цял живот бе проливал сълзи:

– Очите ми изтекоха от плач и душата ми се превърна в пустиня от скръб по човешките страдания!

– И можа ли поне да изкупиш човешките мъки?

– Не, страданието си остана между хората, защото, казват, животът е страдание и без страдание няма живот.

– А опозна ли поне тоя живот?

– Не, сълзите замъглиха очите ми и аз не можах нито да видя, нито да разбере нещо.

Взе думата и третият, който цял живот се бе смял:

– Устата ме заболяха от смях – толкова смешно има сред хората и в живота им. Колкото повече опознавах живота, колкото по-отблизо опознавах хората, толкова повече се смеех. Дори и сега, на стари години, когато се обръщам назад, умирам си от смях.

На този, третия, които, смеейки се в живота и над живота, извървя своя жизнен път, на него възлагам аз да напише страниците на тая моя юбилейна книга, защото единствен той е видял живота.

ОТ РОЖДЕНИЕТО ДО ПЪРВИЯ ЗЪБ

Макар че смъртта е единственият най-достоверен факт в живота на човека, все пак всеки, който пише автобиография, обикновено избягва да започне с нея. Така че и аз ще трябва да се примиря с този общоприет обичай и да започна от рождението, при все че именно то често пъти е спорен факт в живота на човека. В моята биография например дълго време не беше изяснен въпросът за годината на моето рождение и едва накрая се установи, че съм се родил на 8 октомври 1864 година.

Предишните твърдения на моите биографи, че съм роден през 1866 година, отпаднаха благодарение старателните изследвания на господин проф. Миленкович. Първото твърдение на моите биографи почиваше на открити документи, според които аз съм завършил първи прогимназиален клас през 1878 година. Предполагайки, че съм тръгнал на училище на седем години и съм завършил четирите първоначални класа и първия прогимназиален на дванадесет години, те заключаваха, че съм се родил през 1866 година.

За да разреши спора, господин Миленкович се впусна в издирване на по-стари архиви, прерови всички стари училищни протоколи и установи неоспоримия факт, че в първи прогимназиален клас аз съм престоял цели три години, от което може да се извади заключението, че съм се родил в 1864 година. Аз изказвам благодарност на господин професора, че разясни тоя въпрос, та сега той на всички ни е ясен и никой няма вече да изпада в заблуждение.

Ще спомена само между другото, че в същата година, когато аз съм се родил, е умрял Вук Караджич². Това очевидно е случайност, тъй като аз никога не съм имал претенции да умре някой литератор, за да ми направи място в литературата. Но все пак тая случайна връзка между мен и Вук Караджич ме изпълваше някога с гордост и на младини просто горях от желание някой да ми счупи крака, мислейки, че е достатъчно да бъдеш куц, за да станеш Вук. Веднъж дори без малко не ми счупиха и двата крака, но не за да удовлетворят литературните ми амбиции.

Искам между другото да обърна внимание върху още нещо. По времето на моето рождение и дори малко по-рано сред народите на

---

2. Вук Караджич (1787–1864) – бележит сръбски възрожденски деец, реформатор на сръбския литературен език, създател на съвременния сръбски правопис и прославен събирач на народни песни.

Балканския полуостров се е зародила идеята за сближение и обединение, за да могат те с дружни сили да се захванат за общото освободително дело. Изглежда, че аз съм бил нещо като пръв опит на това сближение, тъй като представлявам един вид живо възплъщение на единството на балканските народи. И ако не бях задължен на сръбската народност за млякото, с което съм закърмен в първите си детски дни, кой знае дали днес не щях да бъда вече застрелян като гръцки министър, или дали нямаше като фалшив румънски княз да пиляя по световните курорти парите на стари френски вдовици. А може би, поддържан от разни чужди държави, щях да водя чета кръвожадни бандити по албанските планини, очаквайки удобен момент, за да съставя министерски съвет от бандата си?

Спор има не само за датата, но и за мястото на моето рождение. Едни биографи сочат като мой роден град Белград, а други – Смедерево. Цялата бърканица произлиза от това, че и двата града се отричат от мене, нито един не признава, че съм се родил в него и всеки ме прехвърля на другия. По тоя въпрос не мога да се позова на паметта си, но от близките си знам някои подробности, които изясняват работата. Баща ми е бил заможен белградски търговец, но точно по времето, когато съм се родил аз, той фалирал, събрал остатъка от имуществото си – в това число и мен – и се преселил в Смедерево. Цял живот няма да му простя това аз – да ме накара да се родя като син на богат баща и после, след като вече съм роден и не мога да се върна назад, да ме постави пред свършения факт, че съм кръгъл сиромаш. Още повече, че при толкова деца той можа да избере тъкмо мен, за да си направи тая лоша шега.

Щом става дума за баща ми като шегаджия, трябва да добавя, че и моите по-далечни предци, по всичко личи, са били шегаджии. Това мога само да предполагам, защото за дедите си зная твърде малко. Зная само, че те не са носили същото фамилно име, което нося аз. И досега не е известно кое е истинското ми презиме и бог знае чие е това, което нося днес. Възниква следователно интересният въпрос: кой от моите предци и при какви обстоятелства е забравил презимето си? Знае се, че един мой роднина забравил презимето си, когато навършил двадесет години и военното окръжие започнало да се интересува за него. Добре, това вече разбирам, но тая причина не е могла да съществува, когато и онзи мой праядо е забравил презимето си. За да разгадая тази загадка, ми остава следователно само предположението, че някой мой праядо е умрял някъде в чужбина, и то под чуждо име, т.е. с фалшив паспорт.

Винаги, когато размишлявам върху тая подробност от моята

биография ми се струва, че сигурно представлява страшно весела шега да умреш под чуждо име. Покойният навярно изпитва особено удоволствие, че е успял да подведе останалите да го погребат под чуждо име. Колко различни усложнения, кое от кое по-интересно, може да предизвика това! Виждайки се понякога в подобно положение, аз предварително се наслаждавам само като си представя объркването на моите кредитори, които дори и мъртъв биха ме смятали за свой длъжник (макар че и приживе за тях аз съм бил винаги мъртъв), или положението, в което ще се намери жена ми, която, макар и истинска вдовица, няма да може да бъде вдовица; наслаждавам се и като си представя положението и на учителя Сима Митрович, който вече няколко години със злобно удоволствие си записва мисли за надгробната реч, която ще произнесе пред черквата на погребението ми. Представям си още много и много такива объркани и заплетени положения.

Родил съм се в една стара къщичка недалеч от Белградската катедрала. По-късно тая къщичка бе заличена от лицето на земята и на нейно място днес се издига голямата сграда на Народната банка. Така че точно там, където е била стаята, в която съм се родил, днес се намират банковите трезори. И ако сега се яви, да кажем, едно благородно поколение и поиска да означи с паметна плоча мястото, където съм се родил, то надписът „Тук е роден...“ и т.н. трябва да се постави на Народната банка точно над сутеренните прозорци с дебели железни решетки, където са трезорите със златното банково покритие. Представете си само до какво заблуждение би довело това някои мой бъдещ биограф, който въз основа на тоя факт ще доказва може би, че съм извънбрачно дете, родено от незаконната връзка на директора на Народната банка с вдовицата на портиера. За да спаси директора от един скандал, който би могъл да се отрази зле дори върху банковия кредит в чужбина, вдовицата на портиера, по решение на управителния и контролния съвет на банката, се скрила между касите със златното банково покритие. Тук тя ме родила и ме пхнала в едно хранилище, тук ме открила по-късно една комисия за проверка на държавните ресурси и ме внесла в баланса, в графата за приходи. „Излязъл от хранилището на Народната банка, носещ подписа на нейния управител – за него, разбира се, не бе трудно да запази висок курс в живота“ – така приблизително би завършил своите разсъждения моят бъдещ биограф. Но, както изглежда, у нас, слава богу, скоро няма да се появи едно такова признателно поколение, така че аз съм осигурен от подобно недоразумение в биографията ми.

Роден съм в полунощ, поради което в биографията ми не би могло

да се каже: „Той видя белия свят на 8 октомври 1864 г.“, а „Той видя светлината на свещта на 8 октомври 1864 година“.

Още с първата си стъпка в живота съм предизвикал суматоха в къщи, без да имам за това някаква лична вина. Бабата, която бдяла над леглото на майка ми, подкрепяйки се с ром, съобщила, че новороденото е момиче. Като чул това, баща ми плюнал, почесал се зад ухото и изпсувал, което аз тогава не съм разбрал поради още недостатъчно познаване на майчиния език. По-късно установих, че баща ми бе напредничав човек и силно ненавиждаше онзи остатък от варварските обичаи момичето да дава зестра.

Никога, дори и по-късно, не съм разпитвал как бабата е могла да сгреша и да ме провъзгласи за момиче. Смятам, че това е станало от разсеяност. Бабата беше стара мома, а за старите моми, казват, такава разсеяност е напълно възможна – да вземат мъжкото за женско и женското за мъжко.

Можете да си представите как се изненадаха всички у дома, когато още на другия ден рано сутринта се установи, че съм бил момче. Бабата оправдаваше своята грешка с това, че светлината в къщи предната нощ била слаба. Баща ми беше особено доволен от тая корекция, а аз здравата се разгневих на бабата, че си пъха навсякъде носа и че е открила истинския ми пол, убеден, че щеше да бъде много по-добре за мен, ако си бях останал в женския пол. Аз съм плодовит писател, а щях да бъда вероятно и плодовита жена, така че досега щях да имам вече комплектно издание на своите събрани произведения, което като писател ето и до днес още нямам.

Тогава бабата установи също, че съм закъснял с раждането си цели седем дена. Не знам според кое разписание е трябвало да пристигна седем дена по-рано, но знам, че тоя факт аз цял живот считах за своя трагедия. Представете си само, моля ви се – дебют, първо излизане на сцената, първо явяване в живота, и то със закъснение от седем дена, при това по време, когато не съществуваха още нашите държавни железници. Освен това – както вече споменах по-горе – баща ми беше богат човек и фалира тъкмо в дните около моето раждане. Значи, ако не бях закъснял със седем дена, щях да се родя като син на богати родители. А сега ми се струва, че приличам на човек, който, поканен на богат и пищен обед, пристига с цял час закъснение, след като всичко е изядено, и му предлагат да му сварят три яйца, а отгоре на всичко и любезно го питат рожки ли ги иска, или преварени.

Смятайки това закъснение за най-голяма трагедия на своя живот,

по-късно аз все разпитвах не може ли някак да се вземе обезщетение от съдбата, т.е. не може ли да се набави някак си тази загуба от седем дена, причинена ми от това закъснение.

– Може, с камфор! – утешаваше ме моят домашен лекар.

– Как с камфор?

– Ей така – като дойде време да умирате, ще ви инжектираме малко камфор и ще ви продължим живота с тия седем дни, които сте изгубили при раждането си.

След като лекарят ме утеши по тоя начин, аз станах най-преданият почитател на медицината, възхитен от нейния напредък, благодарение на който тя има възможност да предлага на хората такива богати морални обезщетения. Но въпреки тая утеха продължава да ме тревожи мисълта, че моето седемдневно закъснение, което ми попречи да се родя като син на богати родители, може би е някакъв непреодолим фатум, който тегне над мене. Имам предчувствието, че към края на живота ми може да се случи лотарийният ми билет седем дена след смъртта ми да спечели най-голямата печалба. И тогава хората ще кажат, че не само съм закъснял да се родя със седем дена, но съм и умрял седем дена порано. А това би било най-жестоката ирония на съдбата.

Кръщението си почти не помня. В паметта ми са останали само откъслечни спомени за този обред. Така например спомням си, че когато попът изля върху мен, така както си бях гол, цяло котле студена вода, аз го напувах на ум с такъв нехристиянски израз, че той съвсем не може да се вземе като мое първо изявление по повод влизането ми в лоното на християнството. Понеже по време на тоя хубав християнски обичай поллучих хрема, от която ето вече цял живот не мога да се отърва, то мога спокойно да кажа, че аз съм изкихал религията си.

Интересно е да се отбележи и фактът, че появил се веднъж на бял свят, аз бързо свикнах с новата обстановка. Майка ми, баща ми, братята и сестрите ми още от пръв поглед ми се сториха някак си особено симпатични и започнах да се чувствавам между тях като у дома си. Още през първите два-три дена, още щом се запознах с домашната обстановка, енергично се залових да внеса известни промени в домашния ред и начин на живот. Реших, че е нездравословно майка ми да спи през цялата нощ, както бе правила дотогава, и започнах да я будя по пет-шест пъти на нощ. Баща си оставях да спи спокойно до среднощ, за да си почине от дневните грижи, обаче ако искаше да продължава да спи и след полунощ, той трябваше да си вземе завивката, да бяга през две стаи, да легне на дивана и да се завие презглава.

Иначе моето ранно детство протичаше доста монотонно. Нищо важно не мога да си спомня от тоя период, като изключим някои дребни приключения. Така например веднъж паднах под кревата и цял час не можеха да ме намерят; веднъж глътнах една монета и бях заставен да изпия сто грама рицин (като последица от което и до днес имам развален стомах), а един път пък така се разревах, и то без никакви особени причини, просто напук иа лекаря, който само половин час преди това ме беше прегледал и бе казал, че съм здрав като кремък.

Единственото нещо, което тогава особено ме нервираше, бяха семейните съвети, които редовно ставах около люлката ми. Постоянна тема иа разговорите, които се водеха тук, беше въпросът на кого приличам. Аз лично бях убеден, че не приличам на никого и на нищо. Имах чувството, че приличам на втасващо тесто в нощви, на което едва покъсно великият хлебар – господ-бог – ще даде форма. Но ония, които се събираха около люлката ми, по всяка част от тялото ми постоянно намираха нещо ново и непрестанно възклижаваха:

„Леле! Гледай, моля ти се, взел челото на баща си, носа на леля си, на свако си Симо ушите, устата на вуйна си“ докато изредят всичко поред.

И така, слушайки постоянно все едно и също, аз започнах в края на краищата и сам да мисля, че съм някакво чудовище, сглобено от различни части, взети от телата на моите многобройни роднини.

По това време се сдобих и с първите си зъби. О, това беше истинска комедия. Умирахме си от смях. Лично аз нямах никакви особени амбиции да се сдобия колкото се може по-рано с първия си зъб, но просто ми омръзна баща ми да пъха пръст в устата ми и постоянно да ми опипва венците.

Щом стана дума за зъбите, трябва да кажа, че благодарение на тях аз се уверих в неточността на анатомията. Защото аз никога не щях да имам тридесет и два зъба, колкото според нея има всеки човек, ако не бях платил на един зъболекар две хиляди динара. От зъбобол страдах постоянно – може би поради това, че баща ми ме прокле, когато от благодарност го ухапах с първия си зъб.

ОТ ПЪРВИЯ ЗЪБ ДО ПАНТАЛОНИТЕ

Разбира се, аз не се задоволих само с първия си зъб, а за късо време накихих венците си с още няколко, което ми даваше вече възможност да произнасям и по някоя дума. Всъщност и преди това аз издавах някакви нечленоразделни звукове, в които майка ми намираще известен смисъл и дори превеждайки ги на гостите, обясняваше какво искам да кажа. Сега това много ми напомня за зеления папагал на госпожа Мила, аптекарката, с която се запознах по-късно. Госпожа Мила имаше един зелен папагал, който, според нейните думи, можел да говори. Щом папагалът закрещеше: „Ла-ра-ро-ра-ро-ра!“, госпожата веднага ни обясняваше, че той казвал „Добър ден!“, а име напругахме слух и внимание и никак не можехме да разберем подобно нещо. Така и моите първи звукове „ду, му, гу, до, по“ и т.н. майка ми превеждаше като „татко“, „мама“ и т.н. Затова аз не смятам тия първи крясъци за моите първи думи. Първата дума, която казах, разбирайки добре нейното значение, беше „дай!“. И оттогава досега през целия си живот винаги, когато съм казвал тая дума, казвал съм я с ясно съзнание за нейното значение.

Не по-малко важно е, че след първите зъби, в края на първата година, аз вече се изправих на краката си и започнах да ходя. Трябва да призная, че най-напред ходех на четири крака. Казват, че за да се изправиш на два крака, по-напред трябва да вървиш на четири или с други думи, за да може човек да се изправи в живота, трябва преди това да пълзи – също както трябва най-напред да приклепне оня, който иска да скочи. Не зная наистина дали това пълзене, с което човек започва своя жизнен път, всъщност не е известна подготовка за бъдещия му живот. Или може би съдбата така е отредила, че тогава, когато човек е най-искрен, когато не умее да лицемери, когато човек е най-близък до човека, точно тогава да влиза в живота на четири крака.

В периода на прохождането най-важното събитие беше прощъпалникът – оня хубав обичай да се разчупва погача над главата на детето, когато проходи. Преди да разчупят погачата, върху нея нареждат разни предмети, слагат я пред детето и го оставят само да посегне. Според това за какво се хване то, се правят изводи за неговото призвание в живота. На погачата, която поставиха пред мен, имаше книга, монета, перо и ключ, които символизираха наука, богатство, литература и домашно огнище. Аз, разбира се, хвърлих око на парите (и до ден-днешен не съм

изгубил слабостта си към тях). Но в момента, когато пристъпих, за да взема монетата, по някаква магическа сила тя изчезна от погачата. Търсихме я, търсихме и не можахме да я намерим. Едва по-късно се разбра, че когато аз съм тръгнал към погачата и цялото внимание и всички погледи били насочени към моите действия, по-големият ми брат откраднал парите, макар че нямаше никакво право върху това, защото той отдавна бе проходил. Наложил се да сложат друга монета, защото аз нададох такъв писък и вдигнах такава врява, като че ли някой ми е протестирал полица. Тая история крие в себе си известно предзнаменование: и до днес винаги когато посегна към пари, те все някак се изплъзват от ръцете ми.

Времето от проходаването на детето до обуването на първите панталони е най-интересният период в живота на човека. Това е време, когато то не принадлежи нито към мъжки, нито към женски род и затова нашата граматика му е обезпечила убежище в особен, среден род – нещо, което са пропуснали да направят граматиките на много по-големи и културни народи. Главните отличителни черти на тая граматична форма са: а) съществителните от този род могат да се заменят с местоимението „то“; б) съществителните от този род, независимо от пола си, носят рокличка и в) съществителните от този род носят обикновено едни такива имена, боже упаси, че и от тях не може да се разбере кое е от мъжки и кое от женски пол. Такива имена например са: Дуду, Биби, Лулу, Лили, Попо, Цоко, Коко и тям подобни.

Не си спомням как са ме наричали, когато съм бил от среден род, но мога да ви кажа, че в рокля аз се чувствавах особено добре и така привикнах с нея, че и по-късно в живота нито една рокля не можеше да ме смути. И най-главното, за да се увеличи още повече бърканицата, която средният род внася в половете, сам аз дълго време вярвах, може би под влияние на грешката на акушерката, че съм момиче. От това заблуждение ме изведе едно същество, което наричахме Лулу. И до днес не зная как Лулу дойде до това откритие. Спомням си само, че един ден то ми пошепна: „Ти си мъж“, от което аз страшно много се засрамах. И дълго след това, когато срещнех Лулу, който знае защо, аз винаги се срамувах, че съм мъж.

Казват, че на стари години у човека отново се пробуждат някогашните детски чувства и колкото повече старее, толкова повече се доближава до детския манталитет. Аз забелязвам това и у себе си – поне що се касае до чувствителността. И сега се случва например понякога да ме обхване чувство на срам, че съм мъж, също както някога, когато бях

дете.

Цели две десетилетия след като бях захвърлил рокличката, аз срещнах онова малко създание, наречено Лулу, някогашния мой другар в среден род, и виждайки, че то се е превърнало в хубава и приятна дама, извиках с възхищение:

– Благодарение на вас разбрах, че съм мъж.

Имах още една подобна среща. Запознах се с една необикновено красива и приятна млада жена и от нашия продължителен разговор стана ясно, че сме връстници, че в детинството си заедно сме принадлежали към среден род и сме дружили. Тогава я наричахме Биби. От душа се смяхме, като си спомняхме всички подробности от онова време. Тя също ми каза, че тогава наистина мислила, че съм момиче. Въпреки че с дългите си изгладени панталони и с леко щръкналите си мустаци сега аз представлявах несъмнено съществително от мъжки род, все пак се заех да разсея всяко евентуално заблуждение у младата госпожа. И тъй като обикновено впечатленията от ранното детство са особено дълбоки и трайни, трябваше да положа особени усилия, за да убедя младата жена, че съм мъж.

В своята бърливост аз се отплеснах по роклите на младите дами и забравих, че тази глава от автобиографията е предназначена само за ония роклички, които служат за униформа на средния граматически род. Впрочем да се върнем към тия малки роклички, към времето след първия зъб, след първите думи и първите стъпки в живота.

Това е време, когато у човека се явяват първите инстинкти, които след това нито животът, нито възпитанието, пито образованието могат да изкоренят и унищожат. Един от главните между тях е суетността. Тя е съвсем очевидна и прозрачна, защото се явява успоредно с оная простосърдечна искреност, която е така детски мила в тия ранни години, че ти става жално, когато забележиш, че почва да изчезва веднага след първите детски дни.

Навярно познавате оня малък тиранин, който едва-що сте дошли на гости и сте започнали приятен разговор с неговата млада майка или с най-голямата му сестра, и той вече се провира между коленете ви, опира се о панталоните ви с нацапани със сладко ръце, дига си крачето към вас и крещи: „Аз имам нови буки.“

Вие, разбира се, учтиво и колкото се може по-ласкаво му отговаряте: „Ау, какви хубави буки!“, мислейки, че с това сте завършили целия разговор с него и можете да продължите да беседвате с неговата майка или с по-голямата му сестра. Но вие грешите, малкият тиранин едва-що

е започнал своята настойчива акция. Той се хваща с изцапаната си от сладко ръка и за другия крачол на новите ви панталони и пак вдига краче, крещейки: „Аз имам нови буки!“ На вас вече ви призлява, но от уважение към младата майка или най-голямата сестра продължавате да правите любезна физиономия, милвате малкото чудовище по косата и му отговаряте: „Да, да, душичке, видях, много хубави буки, извънредно хубави буки!“ Но пак се мамите, ако мислите, че това му стига и че сега ще ви остави да продължите разговора си с неговата млада майка или с най-голямата му сестра. Не, не, то (среден род) не ще ви позволи вече да кажете нито дума. То ще се покатери на коленете ви, ще седне в скута ви, ще вдигне акробатически краче, ще го поднесе под носа ви и ще иска от вас да говорите само за неговите обувки и за нищо друго освен за неговите обувки.

Впрочем нима това не е същата тая суета, която по-късно се явява редовно и у човека, само че лишена от простосърдечната детска искреност? Младата госпожа Олга е получила за рождения си ден брилянтни обици и веднага ги е поставила в румените дупчици на ушите си. И когато дойдете да ѝ честитите рождения ден, по време на разговора тя обръща към вас ту едната, ту другата страна на профила си, за да забележите обичите и да изкажете възхищението си. Но ако вие сте толкова невнимателен и не ги забележите, тя на всяка цена ще намери начин да насочи разговора така, че да ви обърне внимание върху тях. Наистина тя не може да вдигне крак и да ви каже: „Аз имам нови буки!“ , но затова пък ще насочи разговора, да кажем, към последната премиера. Ще заговорим за дълбокия смисъл на проблемите, които третира пиесата, за прекрасната игра на главната актриса и щом успее да ви въвлече в тоя разговор, веднага ще премине към тоалета па артистката. И ще видите как умно, хитро, отдалече ще подхване нишката, която свършва с нейните обици.

– Все пак – ще ви каже тя – имаше нещо, което не винаги хармонира добре с интерпретацията на образа на главната героиня. Не бих могла да кажа какво е то, не бих могла да го посоча веднага, но чувствавам някакво несъответствие. Може би нещо в тоалета? Често пъти артистите избират тоалети в цвят, който подхожда на лицето им. Но въпросът е дали тоя цвят отговаря и на онова психологическо състояние, което те изживяват в тия дрехи. Представете си весела, темпераментна жена, облечена в черно, или разочарована, убита, съсипана от живота жена в ярка, ефирна рокля. Това не съответствува, нали?

– Да, разбира се! – отговаряте вие най-любезно, без да

предполагате, че вече сте влезли в капана и сте започнали да лижете смъртоносната примамка.

– После и прическата. Не намирате ли, че във второ действие главната героиня носеше една твърде спретната, зализана, някак си домашна прическа. Нима тук не би стояла по-добре една по-свободна прическа, няколко разпилени кичура, между които да блестят на ушите, да кажем, две брилянтни обици? Нима, нима това нямаше да направи тая глава по-интересна?

Но ако вие и при тия думи не забележите обичите на нейните уши и не изкажете своето възхищение, заради което именно се води целият тоя разговор, тогава, разбира се, тя ще продължи:

– Може би преувеличавам – не зная, не съм компетентна. Има например такива, които смятат, че обичите са остатък от варварството... може би... но все пак трябва да се признае, че са хубав накит. Не намирате ли? – След тия думи нима не ви се струва, че младата дама е вдигнала крак чак до носа ви и ви казва: „Аз имам нови буки!“

Така постъпва младата госпожа. Но същото е способна да направи и нейната госпожа майка, която на всяка цена иска да изтръгне от вас поне думите: „О, госпожо, колко млади биха ви позавидели!“, пък и нейната баба, която би била щастлива да чуе, че тя все още изглежда много добре.

Недейте да мислите, че тая човешка слабост, която се явява между първите слабости на човека още в най-ранното му детство и не го оставя чак до гроба, а понякога и след смъртта му, е присъща само на женския пол. Поетът, който ви чете своето произведение с молба за „искрено мнение“, имайки пред вид, разбира се, че то ще бъде благоприятно; държавникът, който пише статии за своите успехи в подкупен от него вестник; контето, което се възхищава от себе си пред огледалото и натрапчиво иска и вие да му се възхищавате; военният, който пъчи гърди, за да забележите медала, който и сам той не знае защо е получил, и много, много други – нима всичките не вдигат крак и не крещят: „Аз имам нови буки!“

Що се отнася до мен, в това отношение аз съм бил дори агресивен, поне според думите на моите родители и на всички останали, които помнят моята първа младост. Ако някой гост комуто съм се похвалил с новите си обувки, не ми обърнел достатъчно внимание, аз – казват – съм го замервал с чехлите, с четката, с машата и с всичко от пода, което ми попадне под ръка. И дори не съм имал търпението да дочакам да дойдат гости у дома, за да им се похваля с новите си обувки, а съм сядал

направо пред къщната врата на улицата, вдигал съм крак към всеки случаен минувач и съм крещял отчаяно: „Аз имам нови буки!“

Но това не е единственият ми подвиг от времето, когато съм се могаел в рокличка из къщи и съм навирал носа си във всичко. Аз заварих цяла генерация кукли на сестра ми, които седяха събрани на един прозорец, ккто компания на жур. Добре помня тая отвратителна буржоазна компания. В левия ъгъл на прозореца, на синя възглавничка, седеше една сравнително възрастна дама с побеляла коса в широка басмена рокля. На времето си тя не беше толкова беловласа, но още когато за пръв път ѝ бях представен, аз ѝ оскубах черната коса и големият ми брат, за да усмири сестра ми, трябваше да измъкне от татковото зимно палто малко вата и да я залепи на главата ѝ. Макар и с бяла коса, тая дърта дама беше така наплескана с червило, като че ли на бузите ѝ бяха залепени две резенчета варено цвекло. На гърдите си имаше една счупена брошка, чийто камък бе паднал, а в косите ѝ бе затыкната стъклена перла. И по тоалета, и по израза на лицето си тя приличаше на жена на богат лихвар от рода на ония, за които се носят слухове, че са придобили състоянието си по твърде мистериозен начин и за които всички знаят, че са лежали два пъти в затвора – веднъж за умишлен фалит, а втори път, че предумишлено са запалили предварително осигурения си против пожар магазин. Дамата, която седеше до нея, имаше руси разчорлени коси, превързани с червена панделка, и силно изписани вежди. Когато са купили тая кукла, поставена в легнало положение, тя е могла да си затваря очите, с други думи, могла е „да спи“. Но още първия ден, когато ѝ бях представен, аз исипах цяла чаша вода в очите ѝ и от това те, изглежда, нещо се повредиха. Оттогава тя постоянно ги държи полуотворени и като че ли примижават или кокетират. Имаше вид на чужденка от добро семейство, разведена жена на някой банков директор, който я хванал на местопрестъплението и я изгонил.

Третата беше една порцеланова девойка с много светли очи и с усмивка на уста. Тя стоеше винаги права, облеганата на стената. Порцелановата девойка имаше едно хубаво качество: когато се изцапа, винаги можеше да се избърше и дори да се измие с вода. Поради това навярно в живота никога не можеш да видиш петната по тия порцеланови девизи.

На мене никак не ми се харесваха нейните светли очи, а още по-малко порцелановата ѝ усмивка. Някак си твърде много личеше, че тая девическа усмивка е фабрична.

Четвъртият член на това общество беше един палячо с островърха шапка на глава, с разноцветни крачоли – единият жълт, другият червен

– и с разперени ръце, в които държеше малки металически зилове. Макар че се валяше по пода, пренебрегнат от всички, единствен той в това общество имаше душа. Спомням си, че докато още беше нов, щом го натиснеш по гърдите, той издаваше глас и започваше бързо да си движи ръцете и да удря зиловете един с друг. Разбира се, в желанието си да видим какво има в душата на артиста, ние, децата, по примера на възрастните, му раздрахме гърдите и му изтръгнахме душата. Откакто загуби гласа си, към него започнаха да се отнасят с презрение и моята сестричка, и нейните другарки, а изглежда, че го презираше и оная буржоазия от прозореца – жената на лихваря, бившата съпруга на банковия директор и порцелановата девица.

Някакъв революционен инстинкт, появил се в мене, ми внушаваше страшна омраза към безделната буржоазия от прозореца. Чувствувах желание да ѝ отмъстя от името на презрения артист. И когато един ден останах в стаята сам, устройох истинска вартоломеева нощ. Изпокъсах им главите, краката, ръцете, оскубах косите им, разкъсах дрехите им, въобще устройох кръвопролитие, достойно за кръвожадния пивовар Сантер³ или за безсърдечния артист Коло Деброа, след което естествено дойде и съответното сълзопролитие.

Но, разбира се, това не е единственият ми подвиг, заради който съм ял бой. Имаше още много други. Колко пъти например съм връзвал с връв съвсем новите таткови обувки и напълнени с вода, съм ги возил като количка. Веднъж мама бе месила тесто и го беше поставила в ношвите край печката, покрито с кърпа, за да втаса. Играейки си край ношвите, аз седнах в тестото и му придадох такава форма, каквато не може да получи в нито един съд. Да не говорим за това, че после едва можах да го отлепят от мен. Друг път бях докопал отнякъде кутия вакса и си намазах с нея една филия хляб за закуска, та трябваше после пет дена да ми прочистват стомаха. Веднъж пък, когато останах сам в стаята, изхвърлих през отворения прозорец една саксия с цветя, ножиците, една бродирана възглавничка, както и изкуствените плитки, които мама вплиташе в косите си, и любопитен да видя къде са паднали тия предмети, се наведох и се изтърсих през прозореца на улицата.

Би могла дори да се направи статистика на тия мои подвизи. Така например известно е, че шестнадесет пъти съм разсипвал чинията със супа върху коленете си, три пъти съм паднал в казан, пълен с готова за

---

3. Сантер. Антон Жозеф (1752–1809) – участник във Френската буржоазна революция, достигнал до генералски чин. Бил е притежател на пивоварна.

пране вода, веднъж съм паднал от прозореца, един път съм бръкнал с пръст в окоето на сестра си, два пъти съм се търкулнал по стълбите от горния етаж на долния.

Поради тия мои подвизи родителите ми и всички домашни решиха, че съм „извънредно живо дете“ и даже майка ми загрижено се вайкаше пред гости: „Не знам какво да правя, трябва да си отварям очите на четири, тоя моят, малкият, е необикновено живо дете.“

На мен ми беше много приятно, че още в ранните си години съм придобил известна репутация и ревностно се стараех да я запазя на всяка цена. Затова започнах по-често да ходя с разбит нос, да скубя косите на сестра си, веднъж изкълчих палеца на ръката си, друг път си навехнах ставата на крака, а един ден разсипах жарта от печката и подпалих чергата на пода, покривката на масата и пердето на прозореца и направих, така да се каже, една грандиозна илюминация, макар че тоя ден нямаше никакъв държавен празник.

Но тия подвизи не са единствената характерна проява на детето от периода, когато още носи рокличка. В тоя период и момчетата, и момичетата са еднакво любопитни и еднакво нетърпими със своето любопитство. Може би с това може да се обясни фактът, че в тоя период и момчетата, и момичетата носят рокля.

И в това отношение аз бях на висотата на създадената ми вече репутация. Засипвах с въпроси родителите си, всички домашни, всекиго, който идваше у дома на гости. Питах постоянно и се бях превърнал в жива напаст, от която трябваше да се спасяват. Аз не бях обикновено любознателно дете, а цяла машина за въпроси, която сутрин се навива и престава да работи едва вечер. Разбира се, мен ме интересуваха не обикновени, прости въпроси. Аз се стремях въпросите ми да бъдат колкото се може по-сложни и ми доставяше особено удоволствие да объркам колкото се може повече своя събеседник.

- Слънцето и луната мъж и жена ли са?
- Защо жените нямат мустаци?
- Магарето ходи ли на училище?
- Кой е насадил рога на вола?
- Защо е подут коремът на госпожа Станка?

Маса такива въпроси гъмжаха в мен, така че сега напълно разбирам оня нещастен баща, който бил дал обявление във вестниците: „Квартира, храна и добро възнаграждение давам на оня, който се наеме да отговаря на въпросите на тригодишния ми син...“

И въпреки че тези детски въпроси изглеждат безсмислени и

смешни, на мен ми се струва, че те не са лишени от известна логика, понятна за децата, които гледат на нещата и явленията с непомътен поглед, и непонятна за възрастните, които колкото по-надълбоко навлизат в живота, толкова повече губят способност логически да възприемат нещата и явленията. Да вземем за пример макар само тия четири-пет въпроса, които аз случайно нахвърлих по-горе, за да се уверим, че те биха били съвсем логични не само за мен, но и за всяко дете.

Така например аз съм поставил въпроса мъж и жена ли са слънцето и луната, вероятно защото съм бил забелязал, че мъжът – слънцето – нощем никога не е у дома си, а жената – луната – никога пък денем не е в къщи. Вторият въпрос – защо жените нямат мустаци, трябва да е възникнал в моя детски ум като далечна догадка за появилото се по-късно феминистично движение, което без съмнение щеше да се развива значително по-бърже, а може би щеше вече и да победи, ако жените имаха мустаци. По третия въпрос – не само тогава, но и днес има толкова магарета, които заемат високи държавни постове, че аз бях просто принуден да запитам дали и магаретата ходят на училище. А въпросът кой е поставил рога на вола е един от обикновените въпроси на малките деца, отговора на които те научават обикновено когато пораснат и опознат малко по-дълбоко живота.

Последният въпрос – защо е подут коремът на госпожа Станка – има по-тесен, чисто семеен, характер. Заедно с отговора на този въпрос аз получих и няколко плесници. Госпожа Станка беше млада и изискана дама, която, като близка на нашето семейство, често идваше у дома. Когато един ден забелязах в нея известна промяна, запитах майка си:

– Защо е подут коремът на госпожа Станка?

Смутена от моя въпрос, за да избегне истинския отговор, майка ми каза:

– Ей така, бог я наказал.

– Да не би да е била немирна? – последва моят резонен въпрос и майка ми избяга от стаята, за да не отговори на това мое допълнително запитване.

Ако разговорът бе се свършил с това, всичко щеше да мине добре. Но аз полагах всички усилия да намеря приложение за своите нови познания и веднага преди обяд, щом дойде леля ми, аз ѝ казах, че знам защо тя няма надут корем. А когато следобед дойде поповата дъщеря госпожица Савка, аз я предупредих:

– Внимавай, да не бъдеш немирна, че ще ти се надуе коремът.

Сега, разбира се, вече получих отговор от мама, която с помощта на

пантофа си ме изгони навън, без аз да мога да разбера вината си.

Но това не е единственият случай, когато в награда за своята любознателност съм ял бой. Тая любознателност се изразяваше не само в безконечни въпроси, но и в друга една характерна черта, също тясно свързана с роклята, която тогава носех. На обяд, на вечеря и по всяко друго време аз внимателно следях всяка дума, която си разменях баща ми и майка ми, макар че те понякога говореха съвсем тихо очевидно за да не ги чуя аз. Мога да се похваля, че имах много добър слух и всяка дума, която чуех, употребявах много уместно.

Така например веднъж попитах госпожа Милка, една вдовица, която идваше често на гости у нас, винаги добре облечена и силно напарфюмирана:

- Ти да не си роднина с кобилата на Прока?
- Ой! Какви са тия думи? – побесня напарфюмираната вдовица.
- Мама казва, че си стара като кобилата на чичо Прока.

А когато веднъж окръжният началник дойде на семейния празник на дома ни, аз го запитах:

- Чичко, ти имаш ли дупка на главата си?
- Не!
- Е, откъде тогава ти е изветрял мозъкът?
- Какво?
- Татко казва, че ти е изветрял мозъкът.

Разбира се, след такива мои иначе съвсем искрени изказвания татко или мама веднага повдигаха задния край на роклята ми. Понякога дори се надпреварваха кой пръв да стори това. Честото вдигане на роклята съвсем я компрометираща в моите очи – точно както става и в живота. И един ден направих първата мъжка стъпка в живота си. Изправих се решително пред мама и ѝ заявих, че не желая повече да нося рокля. Не зная какъв беше непосредственият повод за това мое решение. Може би честото вдигане на задния кран на роклята ме е навело на мисълта, че е по-лесно да се вдига роклята, отколкото да се смъкват панталоните и че панталоните гарантират по-голяма безопасност па оная част на тялото, която служи обикновено на родителите и учителите като средство за възпитание. А може би решението ми е било продиктувано от други мотиви. Така например една от моите лели се беше захванала за мен още от рождението ми, твърдейки, че приличам на нея, и само това си знаеше. В това, че мога изобщо да приличам на нея, аз естествено виждах цяла трагедия и много е вероятно да съм искал да хвърля роклята, за да премахна още една следа от тая прилика. А може би съм поискал

панталони, защото у мен се яви силно желание да прескачам чужди огради. Два пъти в живота на човека се явява това желание – веднъж, когато почувствува нужда да краде чужди круши, орехи и яйца, и втори път, когато почувствува нужда да краде чужда чест. Както виждате, следователно за рокля може да се прескача чужд плет, но в рокля – в никакъв случай.

Майка ми, разбира се, погледна на моето желание да хвърли роклята от друго гледище. Аз имах по-голяма сестра и носех всички нейни роклички, които ѝ бяха окъсели. Ако обух панталони, нямаше вече кой да доизносва рокличките на сестра ми. Но въпреки тези съображения на мама аз твърдо държах на своето, крещях, плачех, пищях, търкалях се по пода, докато най-после майка ми донесе едни стари панталони на поголемия ми брат, натика ме в тях и ме прокле:

– Дано даде бог, синко, пак рокличка да пожелаеш!

И наистина клетвата ѝ ме стигна.

ЧОВЕК В ПАНТАЛОНИ

Невероятен, но действителен факт, който може да се наблюдава винаги в живота на човека, е, че щом се освободи от роклята, той става по-решителен и по-мъжествен. Роклята някак си те спъва, заплита ти се в краката и ти пречи да стъпваш твърдо, докато в панталони човек крачи свободно и безпрепятствено в живота. Спомням си за един мой приятел, който на младини направи само една крачка в живота си без панталони и това имаше за него много тежки последствия.

Панталоните определят не само рода, но и вида: когато обуеш панталони, става ясно, че си двуного. Панталоните са някак си по-морални – не защото са закопчани, а защото в тях човек е облечен независимо дали стои на краката или на главата си. Освен това панталоните са и по-устойчиви, и по-надеждни – не защото роклята е символ на податливостта, а защото тя прави човека слаб и безволев. Има дори исторически доказателства за това. Всички древни народи, които са носили рокли, са загинали. Но трагедията на човечеството се състои не толкова в това, че тези народи са изчезнали, а в това, че те са изчезнали, а роклите са си останали. Тук има още едно странно обстоятелство: ако роклята наистина е символ на податливост и мекушавост – поради което са загинали и народите, които са я носели – как да се обясни фактът, че и до днес тя се е запазила като униформа на представителите на силата – царете, попове и жените.

Не защото съм враг на роклите излагам тук всички положителни страни на панталоните. Напротив, мисля, че колкото повече добри страни намеря в панталоните, толкова повече бих се проявил като приятел на роклите. Изтъквайки особеното значение на панталоните, нямам намерение нито да омаловажа значението на роклята, нито да я скарам с панталоните и да помрача добросъседските отношения, които съществуват между тях. С всичко това аз искам само да оправдая пред самия себе си оная гордост, която почувствувах, когато за пръв път ми обуха панталони.

Впрочем, да се гордея толкова с панталоните, които ми обуха, аз нямах особени основания. Това бяха панталони на по-големия ми брат, по които беше изписана цялата му кратка, но бурна биография. Коленете бяха изтъркани от честите наказания в училище, а дъното беше така изтъняло и прокъсано от татковата десница, че аз постоянно чувствувах

някакво течение, което действуваше зле на хремата, която влачех още от кръщението си.

Не зная дали тия панталони имаха някакви традиции, на които аз се подчиних, или у мен се таеше някакъв порив, който беше чакал само панталоните, за да се прояви, но веднага щом ги обух, аз станях такъв немирник и разбойник, че не можеха да ме спрат нито преследванията, нито заплахите. Докато по времето, когато носех рокля, цялата ми дейност се развиваше в стаята, сега всичките ми действия се пренесоха в нашия двор и в дворовете на съседите. Аз реших, че панталоните са измислени именно за да може по-леко да се прескачат оградите, и затова за мен не съществуваха вече никакви граници между нашата градина и градините на съседите.

Едно от първите ми упражнения в панталони беше катеренето по дърветата, което се оказа доста полезно занимание, защото благодарение на него можех да се добера до съседските орехи, вишни и круши. Тези упражнения ми донесоха и друга полза. Щом ме подгонеше организирана семейна хайка, аз като котка, преследвана от куче, се покатервах на високия орех, сядах на един клон и започвах да замервам с орехи преследвачите си. Но все пак семейните власти измислиха средство и срещу това. Когато въпреки всички подканвалия да сляза и да се предам аз упорито си оставах горе, те донасяха пълна чиния със сладкиши, слагаха я под ореха и се скриваха в къщи. И аз като всяка невинна птичка, мислейки, че няма никого, слизах полека от дървото, за да грабна сладкишите, но потерята ме изненадваше, обкръжаваше, обезоръжаваше и отвеждаше вътре на разпит. Още тогава се убедих, че хора с малки слабости не са способни на големи подвизи.

Аз имах и други по-невинни забавления. Така например към белия, зализан, чист и едва ли не напудрен пудел на госпожа Вуич храних някакво особено отвращение и веднъж така го намазах с мастило, че госпожа Вуич загуби съзнание и цяла година не можа да изчисти своя любимец. Друг път налях катран в съвсем новата обувка на по-големия ми брат и трябваше да я разрежат, за да му я свалят от крака. Веднъж пък на една вечеря, на която присъствуваха архиерейският наместник и всичките ми лели, запалих под масата бенгалски огън и стана едно такова стълпотворение, че на човек да му се доплаче от жал. Масата се обърна и затисна по-големия ми брат, всички съдове изпопадаха в скута на най-старата ми леля, агнешката супа се изля върху коленете на средната ми леля (онази, на която съм бил приличал), цяла една сарма от кисело зеле заседна в кривото гърло на окръжния началник; майка ми получи

сърцебиене, а най-младата ми леля набоде езика си с вилицата и цели три седмици след това не можеше да каже нито дума. Единствен, който се отърва благополучно, беше средният ми брат (оня, който на времето взе парите от прощъпалника). Той изчезна с една чиния със сладки и дълго не можах да намерят нито него, нито сладките. Аз, разбира се, бях достойно награден за тая ми духовита проява.

В кръга на моите невинни забави влизаше например и това да се вмъквам в кухнята, когато там няма никого, и да сипвам по пет-шест шепи сол в ония ястия, които не обичах. След това с истинска наслада наблюдавах физиономиите, които правеха сътрапезниците ми по време на обяда, вкусвайки от пресоленото ястие. Освен това бях намерил огнякъде лисичи опашки, които закачвах на изкривени карфички; заставах пред вратата на улицата с ръце зад гърба, причаках сутрин и по обед чиновниците от съда и от околийското управление, които минаваха покрай нас, и им окачвах отзад опашки. Чиновниците отиваха така в канцелариите, предизвиквайки бурен смях сред минувачите. Разбира се, скоро стана ясно кой ги удостоява с тези отличия и аз бях набит безмилостно, макар че и досега считам, че на повечето от тях тия опашки много им подхождаха.

Особено удоволствие представляваше за мен развлечението, когато дойдат гости у дома на вечеря, да тършувам по джобовете на горните им палта и да разменям вещите в тях. Колко пъти господин съдията отнасяше в къщи пудриерата на госпожата на околийския началник, а вдовицата госпожа Станка – калъфката от цигарлъка на учителя по сръбска история; госпожа попадията – табакерата за емфие на околийския началник, а околийският началник – заплетения чорап с четири игли и кълбеице прежда на госпожа Мара, жената на бирника. Разбира се, на другия ден започваше тичане за размяна на вещите, явяваха се разни съмнения и семейни неприятности и всичко завършваше върху моето седалище, по което бе изписана традицията па миналите времена.

Много обичах, когато имахме гости на вечери или на обяд, да се завирам под масата. Боже, колко много неща бих могъл да науча по време на тия мои екскурзии, ако разбирах всичко. Така например аз знаех, че има език на цифрите, език на цветята, но не знаех, че съществувал и език на краката под масата. На мен тогава дори не ми правеше впечатление, че краката на аптекаршата и на съдията се отнасяха така приятелски един към друг, като че ли са брат и сестра. Освен това крака на попа, който се показваше под расото му, отначало бях взел за крака на моята леля и се чудех защо се натрапва на крака на първоначалната учителка,

тъй като знаех, че тя и леля ми съвсем не са на другарска нога. Жалко, че всичко това, което ставаше под масата, аз тогава не разбирах, а по-късно, много по-късно, когато започнах да разбирам, не можех вече да се завирам под масата.

Всичко това обаче бяха незначителни развлечения, а ония от по-широк мащаб ставаха навън, извън стаята. Там винаги ме очакваше цяла рота размирници, отхвърлили родителската власт, с които аз уреждах разни екскурзии по чуждите градини, тавани и покриви и с които играех на всички възможни игри, като се почне от игра на камъчета и се свърши с играене на правителство. Естествено най-много играехме на игри, свързани с това, което виждаххме около себе си. Щом пристигнеше някакъв цирк, още на другата сутрин ние вече се премяхахме, чупехме столове, режахме въжетата за пране, изкарвахме буретата от мазата и правехме хиляди други бели – за да усвоим цирковото изкуство. Пристигнеше ли театър, изпащаха си, разбира се, книгата от канцелариите на бащите ни, килимите и възглавниците от къщи, дъските па бараките, брашното от кухните, вълната от възглавниците (за мустаци и брада), а освен това разни стари рокли, стари палта, изкуствени плитки и всевъзможни други предмети, които малките размирници събираха и донасяха от дома. Ако в града се набираха новобранци, ние играехме на новобранци. Ако в планината се появяха разбойници, ние играехме на разбойници.

Спомням си, че веднъж играехме и на криза. Кризата е явление, което съществува от самото възникване на тази държава и ще съществува, докато съществува и държавата, също както детето, родено с недъг, го влачи през цял живот. Политическите младенци най-много обичат да играят на тая игра, защо да не я играем и ние?

Разбира се, аз винаги бях тоя, който съставях кабинета. Тая моя мисия не се опираше на доверието на някакво народно събрание, но това съвсем не е необикновено явление в нашия политически живот. Понеже играехме в нашия двор, аз с много по-голямо основание от Людовик XIV можех да кажа: „L'etat s'est moi“ и да заграбя цялата власт в ръцете си.

Всички искахме да бъдем министри (това впрочем не е само детска слабост) и тъй като нямахме поданици и никой не искаше да бъде поданик, не можеше да има и народно събрание.

Дори да бяхме зачислили като свои поданици гъските, пуйките, патите и другите благонравни създания, които изпълваха двора ни и които със своята лоялност бяха много подходящи за тая цел, и да ги

извикахме в народното събрание, пак не можехме да направим нищо. Те, разбира се, ще образуват клубове на народните представители, т.е. клуб на пуйките, клуб на гъските и клуб на патките, но тия клубове не биха ни най-малко повлияли върху народното доверие, присвоено от самите нас, защото, както е известно, политическите клубове са институти, които дисциплинират своите членове да не мислят със своя ум и да не се тормозят от угризенията на съвестта си. Гъсокът, пуякът и патокът, които станат, да кажем, председатели на клубовете, ще получат от нас уверения, че на тях лично ще им се подобри храната, и ето ти тебе болшинство, ето ти народно доверие.

Наистина между домакините животни в двора имаше и един таралеж, който пред вид външността си можеше да представлява опозиция. Но той спеше по цял ден, а опозиция, която спи, не е опасна. В края на краищата и тая негова външност не представляваше бог знае каква опасност, защото никой не се бои от опозиция, на която бодлите служат само за украшение.

Значи, ние имахме всички условия да бъдем неограничени владетели, а неограниченото господство като че ли е наше традиционно удоволствие.

Имайки следователно всички благоприятни условия, аз бързо разреших кризата и образувах правителство. За себе си задържах министерството на външните работи. Тогава никой от нас нямаше представа за хубавия и доходен пост министър без портфейл. Наистина на нас ни бяха известни портфейли без министри, но министърът без портфейл, изглежда, е по-късно откритие. Ако тогава имаше такъв пост, аз, разбира се, щях да се нагърбя с тежката задача да управлявам едно министерство без портфейл, без ресор и без канцелария. Но аз се заех с министерството на външните работи, защото бях „момче от добро семейство“ и слабо ми се отдаваха чуждите езици, което у нас също е едно от условията, за да станеш дипломат.

Правителството включваше още четири министерства: министерство на полицията, на финансите, на просветата и на войската. По времето, когато ние играехме на правителство, не съществуваха още редица днешни министерства. Нямаше например министерство на народното здраве, защото тогава, изглежда, изобщо не е имало народно здраве. Нямаше освен това и министерство на съобщенията. Пътища наистина имаше, но у нас отдавна вече се пееше като народна песен: „Ще заплачат друмищата за турците, защото няма кой да ни кара да ги поправяме!“ Гори също имаше, но в тях бяха господари разбойниците. Едва в най-

ново време разбойниците бяха заменени от министри и бе образувано и министерство на горите. Подземни богатства, казват, и преди съществували, но тъй като тогава редовно се събираха данъците, не ставаше нужда да се търсят никакви други източници на богатства. Водите също така съществуваха и тогава и също както и днес служеха за наводнение, но по това време не се чувствуваше нужда наводненията да се управляват от отделен министър.

Съставът на моето правителство изглеждаше приблизително така: министър на външните работи, както казахме – аз; за министър на просветата назначих някой си Чета Матич, понеже беше повтарял първи и втори прогимназиален клас и се бе занимавал по-дълго време с учение. Освен това той беше изключван два пъти от училище и поради това знаеше на пръсти всички училищни закони. Най-после той гледаше на грамотността като на лукс, така както мислеха за нея и тогавашните истински министри. За министър на полицията назначих Симо Станкович, син на един стражар от околийското управление, тъй като имах пред вид, че полицейският занаят в тяхното семейство има вече традиция и че възпитанието, което е могъл да му даде баща му, стражарят, е достатъчно, за да бъде министър на полицията в Сърбия. Но освен това той имаше и други качества. Така например той можеше грозно да псува всички – от господата-бога в небето до най-дребната бълха в леглото, а можеше, ей богу, и юмрук да покаже, и ножче да извади. Всичко това го правеше някак си много подходящ за министър на полицията и всички бяхме убедени, че в негово лице сме направили сполучлив избор на човек за тоя пост. За министър на финансите взехме някой си Перица от трето отделение. Той носеше цепнати отзад панталони и през тази цепка постоянно се подаваше като опашка единият край от ризата му, която беше малко по-чиста само в неделя до обяд. Тоя Перица нямаше никаква квалификация както за тоя ресор, така и за който и да е друг ресор, но това никога не е било пречка при съставянето и на истинските кабинети. Мръсната опашка, която влачеше след себе си, не само че не беше никаква пречка, но представляваше и нещо като квалификация, и то толкова характерна квалификация, че би могла да послужи като постоянен отличителен белег на всички министри на финансите.

За военен министър взехме нашия другар от еврейско вероизповедание Давид Мешулам. За това ние си имахме своите съображения. Най-напред искахме да избегнем всяка възможност за война с някоя чужда държава, а освен това – да дадем възможност на нашия другар Давид да участва непосредствено в търговете, които урежда

министерството на войната, тъй като знаехме, че той и без това ще вземе участие в тях.

Така съставеното правителство провеждаше своите заседания върху една камара складирани дърва, но най-често горе, на ореха, където всеки министър възсядаше по един клон. Това, второто място, би могло да се препоръча на всяко правителство, защото само високо на някой орех или на покрива на някое четириетажно здание то би могло да се отърве от любопитните журналисти.

Като поставихме Давид Мешулам начело на нашата войска, ние спокойно можехме да даваме вече изявления за нашата миролюбивост. Ние не подозирахме обаче какво се крие в душата на нашия военен министър. Един ден, точно когато в министерския съвет трябваше да се разисква въпросът как цялото правителство да прескочи през оградата на Милош хлебаря и да обере черешите в градината му, които бяха вече узрели, румени и така сочни, че биха примамили и всяко друго правителство, Давид Мешулам изнесе един инцидент от международно значение, при който един наш поданик бе тежко пострадал и който ни заставяше в името на нашия престиж да увеличим размерите на компенсацията.

Случаят, който изнесе пред нас Мешулам и който впрочем бе известен на всички ни, се състоеше в следното: нашият паток се бе проврял преди известно време под стобора и отишъл в съседния двор в момент, когато патокът на съседите не бил между своите патици. На правителството не бе известно с какви намерения нашият паток е отишъл при чуждите патки, но там върху него кръвнишки се нахвърлили патокът-домакин и тамошните гъсоци и така пребили и разкърали нашия паток, че той едва се завърнал жив в родината с половин опашка и с оскубана глава. Военният министър предлагаше да обявим война на съседите, и то още утре, четвъртък следобед. Той бе избрал тоя ден по две съображения: първо, защото в четвъртък следобед няхаме училище и, второ, защото Мешулам бе получил поверителни сведения, че утре следобед съседите ще идат на лозе и у тях няма да остане никой.

Своето предложение той завърши с Мойсеевия принцип: „Око за око, зъб за зъб“, т.е. той предлагаше за оскубаната наполовина опашка на нашия паток и за няколко пера от главата му ние да оскубем напълно всички гъски на съседите. Той особено настояваше да се отмъсти на гъските, защото в края на краищата, казваше той, съседският паток е имал донякъде основание да нападне нашия, тъй като е бранел своята семейна чест, но гъските са се намесили в тая работа без всякакво право.

След като предложението бе прието, Мешулам изработи и

стратегически план. Според тоя план министърът на финансите, като по-малък и слаб, нямаше да участва активно в експедицията, а ще стои на пост горе на самата ограда, за да ни предупреди, ако някой се появи. Аз, министърът на просветата и министърът на полицията имахме за задача да скубем гъските, а той – министърът на войната – да събира перата. Планът бе приет и на другия ден военният министър пристигна на уреченото място с една празна калъфка за възглавница. Това беше цялото ни военно снаряжение.

Точно в два часа и седемнадесет минути започна атаката. Аз не знам дали беше точно толкова, но си спомням, че когато часовникът на черквата удари два, колата със семейството на съседа потегли за лозето и малко след това ние веднага прескочихме оградата, а министърът на финансите остана горе на нея. Определям в два часа и седемнадесет минути, понеже така обикновено започват съобщенията от бойното поле. В два часа и двадесет минути аз скубех вече една гъска, министърът на полицията – втора, а министърът на просветата – трета. Гъските врякаха отчаяно, но ние, придържайки се о принципа: „Око за око, зъб за зъб, перо за перо“, продължавахме своята работа, докато трите гъски не останаха съвсем голи, като че ли току-що излюпени. В това време министърът на войната усърдно събираше перушината във възглавницата. В два часа и тридесет и две минути извършихме нападение върху други три гъски. Сражението се развиваше много правилно и победата клонеше на наша страна, но – както обикновено се случва в стратегията при такива обстоятелства – оказа се, че военният министър не е предвидил, че противникът може да получи подкрепление. Изведнъж и съвсем неочаквано във фланга на нашия разгънат фронт се появи кучето на съседите, което дотогава бе спало някъде в кухнята. Това неочаквано нападение внесе известно смущение в нашите редове и министърът на полицията, върху когото кучето първо се нахвърли, пусна наполовина оскубаната гъска, грабна един камък и влезе в ръкопашен бой с него, бранейки фланга ни. Ако тая ситуация се бе задържала, ние щяхме да спечелим крайната победа, но ето че се яви още една изненада. Лаят на кучето пробуди прислужника, който бе спал дотогава в кухнята, и той се яви на бойното поле с тояга в ръка.

Под такъв тежък артилерийски огън би отстъпила и най-опитната войска. Не знам какво стана по-нататък. Спомням си само, че чух ударите на тоягата по гърба на министъра на просветата и неговото отчаяно „о-ох!“ . Министърът на полицията се покатери като котка на едно дърво и оттам скочи смело на покрива, защото прислужникът започна да го

замерва с камъни. Аз благополучно прескочих оградата, тъй като и сам бях почнал вече да усещам върху гърба си действието на противниковата тежка артилерия. Министърът на финансите започна да пищи и плаче с такъв глас, като че ли се намираще пред парламентарна анкета. Той се опита да побегне от оградата, но опашката, която стърчеше отзад, се закачи за един гвоздей и той остана да виси на оградата. Знаех си аз, че тая опашка, която влачи след себе си, все някога в живота ще му попречи, и ето че така и стана. Прислужникът на съседите отиде, разбира се, при него, сне го от оградата, както се откъсва зряла круша, и му тръсна такъв бой, какъвто не би могъл да му удари и най-крайният опозиционер от лявото крило. След това с ловък удар го прехвърли като футболна топка през оградата. В тая паника никой не видя къде изчезна министърът на войната и дълго след това не можахме да разберем какво е станало с него.

Когато след това тежко поражение най-после успяхме да дойдем на себе си, събрахме се на нашия таван, за да прегледаме състоянието на силите си. Установихме следното: морално състояние – много лошо, личен състав – всички налице, един тежко ранен и един убит. Ние считаме, че военният министър е убит и затова аз реших да бъде погребан на държавни разноски. Но това мое предложение не можеше да бъде изпълнено, понеже трупът му още не беше намерен.

Едва по-късно разбрахме, че веднага след като забелязал прислужника, военният министър благополучно се скрил зад дървата и едва когато всичко утихнало, той се измъкнал оттам и отнесъл у дома си пълна калъфка с гъши пера. Според поверителните сведения, които събра по-късно министърът на полицията, цялата тая война ние бяхме водили собствено само защото майката на Давид Мешулам трябвало да напълни една възглавница с гъши пера. Така още веднъж бе потвърдена известната историческа истина, че дребните причини често имат големи последствия.

Разбира се, не се свърши само с това. Последствията от големите световни конфликти се проявяват едва след войната. И макар че по начина, по който бе образувано, нашето правителство изглеждаше съвсем противоконституционно, ние, уверявам ви, бяхме единственото правителство в Сърбия, което при подобни обстоятелства е почувствувало цялото бреме на своята министерска отговорност.

ОРИСНИЦИТЕ

Разбира се, тия мои подвизи сред външния свят имаха отзвук не само върху моя гръб, но и в душата на моите родители и на цялото семейство, което бе обхванато от някаква неоснователна загриженост за моето бъдеще. Баща ми изразяваше тази загриженост, повтаряйки често думите: „Това дете ще свърши на бесилката“, а майка ми – с клетвата: „По-добре да го бях задушила със собствените си ръце още щом се пръкна, вместо да съм закърмила разбойник.“

Аз не бях съгласен с това мнение на родителите ми, а не го споделях също и моите лели, които ме защитаваха (особено оная, която си беше втълпила, че приличам на нея) и твърдяха, че съм много възприемчиво и подвижно дете.

Известно е, че възприемчивите и подвижни деца създават главоболия на родителите си и затова не е чудно, че и моите родители гледаха на въпроса за моето бъдеще като на една от големите си грижи.

И леля ми се опита да облекчи тая грижа, като надзърна в моето бъдеще. Един ден тя откъсна конец от ризата ми и го даде на една врачка. Врачката го хвърлила в една чиния, пълна с вода, разбъркала водата с тояжката си и се задълбочила да разчита моята съдба:

– Ще прекара тежка болест, но ще се спаси; ще го сполети тежка беда, но ще се спаси; ще попадне в ръце на хора, които ще искат да го убият, но ще се спаси; ще преживее тежка буря в море, но ще се спаси; ще се ожени и няма вече спасение! – Това са били, изглежда, пророческите думи на врачката, които се сбъднаха в живота ми. – Ще бъде толкова богат, че богатството му ще прелива, ще бъде толкова щастлив, че цял свят ще му завижда – това са били, изглежда, ония пророчески думи на врачката, които не се сбъднаха в живота ми.

Но ако това пророчество успокои майка ми, то съвсем не можа да удовлетвори баща ми и затова в семейството ни много често се водеха разговори на тая тема. Впрочем всички родители много обичат предварително да решават съдбата на своите деца. Спомням си думите на един мой кум, който имаше трима синове, мои другари. Той често казваше:

– Този ми е умник, него ще направя учител – и показваше най-големия, – този, втория, ще направя търговец, а тоя, най-малкия, луд гидия – офицер!

Дали орисницата не чу тия му желания, или се получи някакво

недоразумение между него и нея – не знам, но знам, че най-големият му син – учителят – стана бакалин, по-малкият – търговецът – младши подофицер в една военна музика, а третият облече наистина униформа, само че не офицерска, а оная, на гърба на която е написана двадесетата буква от сръбската азбука.

Както родителите имат свои желания за бъдещето на децата, така имат свои желания и самите деца, само че техните претенции са много по-скромни от тия на родителите им. Деветдесет на сто от децата например искат да станат пожарникари, коминочистачи, стражари, сладкари и музиканти, докато деветдесет на сто от родителите желаят децата им да станат министри, генерали, митрополити, банкови директори и тям подобни. Представете си как неудобно се кръстосват желанията във всяко семейство: бащата желае синът му да стане митрополит, а синът иска да стане коминочистач, бащата желае да има син министър, а синът иска да стане стражар, бащата желае синът му да стане генерал, а синът иска да стане сладкар. А съдбата се придържа обикновено към една линия, която върви по средата между детските и родителските желания. Тя рядко удовлетворява родителските желания, но детските – много често.

Понякога, разбира се, се случва съдбата просто да се обърка от противоречието между желанията на родителите и на децата, та изпълнявайки тук-таме родителските желания, да задоволи поне отчасти и желанията на децата. Затова в живота често ще срещнете министри, които напълно приличат на стражари, митрополити, които напълно приличат на музиканти, и генерали, които напълно приличат на сладкари.

Докато само родителите гадаят и предричат съдбата на своето дете, то все още се търпи, но нещата често се усложняват, когато в решаването на тоя въпрос се намесят и тия, на които това най-малко им влиза в работата. Това са най-напред всички лели и стрини, а след това и ония безплатни семейни съветници, които тормозят почти всяко семейство. При мене, разбира се, работата се усложняваше и от обстоятелството, че в детството си имах толкова разнообразни склонности, че те объркаха родителите ми и всички, които искаха да се намесят със своите съвети в разрешаването на тоя въпрос.

На моето бъдеще бе посветен специално един обширен разговор. Това стана след един бурен ден, в който общинският полицаи ме доведе за ухо в къщи и мама извика три пъти отчаяно: „Да го бях задушила още щом се пръкна, вместо да закърмя разбойник!“ Фактът, че и полицията започна да се намесва в моето възпитание, бе, разбира се, страшен удар за всички у дома. Затова, след като изядох съответния бой и след като

ме натикаха в леглото без вечеря, домашните, заедно с многото гости, събрани по повод на не знам чий си рожден ден, се оттеглиха в съседната стая.

Те мислеха, че изморен от плач, аз спя, а аз не можех спокойно да заспя, докато не отмъстя за това, че бях отстранен от вечерята, на която имаше и сладкиши. И докато попът стана да държи наздравница, аз – знаейки добре колко обширен е той в изказванията си, се измъкнах от кревата, влязох незабелязано в кухнята и размазах с ръце всички шарки и украшения по тортата, която цял следобед търпеливо бе правила оная от лелите ми, на която аз приличах. След като направих в тортата и четири дупки с пръст и изсипах половин кило сол в сладоледа, след като сипах оцет в свареното вече кафе и залях салатата с газ от лампата – аз се върнах спокоен, с чиста съвест, като човек, който е извършил важна работа, легнах в леглото и затворих очи, като че ли спя дълбок сън.

За мене, разбира се, беше истинско удовлетворение и удоволствие, когато след това започнаха да долитат от другата стая отчаяни викове: „Ой, ой, ой!“ Последваха обяснения и извинения и накрая леля ми, която цял следобед бе украсявала тортата, падна в несвяст.

Веднага след това в моята стая, както и очаквах, влезе цяла комисия, да установи дали спя. И тук, край леглото ми, между комисията започна спор дали да ме набият така, докато спя, или да отложат за утре сутринта. Аз споделях мнението на болшинството от комисията – че е по-добре да ме набият утре сутринта, разчитайки, разбира се, още преди зори да се измъкна от кревата.

По такъв начин аз поставих въпроса за моето бъдеще пред семейния съвет и на вечерята в съседната стая бе прекъснат започналият разговор за женитбата на една моя братовчедка.

Дискусията бе открита от моите родители, като баща ми отново заяви, че: „Това дете ще свърши на бесилката“, а майка ми още веднъж извика: „Да бях го задушила, щом се пръкна, вместо да съм разбойник закърмила!“

Както му е редът, гостите утешиха, разбира се, с по няколко думи огорчените родители. Така например нашият съсед, бакалинът, каза: „Малко е палав, но нищо. Аз например, докато бях още малък, крадах къде какво ми падне, пък ето сега съм чорбаджия и нищо ми няма. Всичко е божа воля!“ Попът се съгласи с него, давайки за пример своя галеник: „Само на три и половина години е, а така псува господата, като че ли е свършил налбантско училище. А аз, вярвайте ми, не бях напсувал нито веднъж бога, преди да стана богослов. И представете си, моля

ви се, това е свещеническо дете – ама на! Но те, днешните деца, са такива – възприемчиви, подвижни, и ние трябва да се примирим с това.“

След като всички се съгласиха, че днешните деца са „възприемчиви и подвижни“, пристъпиха към решаване на въпроса какъв е най-изгодно да стана аз. Заседанието се председателствуваше от самия поп, а в ъгъла седяха трите ми лели, като митологически орисници, които предат нишката на съдбата, и постоянно се намесваха в разговора. Клото, орисницата, която държи повесмото, бе най-старата ми леля, в която наистина имаше нещо митологическо. Това личеше дори и от мустаците на деветнадесетгодишен юноша, които тя носеше под носа си. На Лахезис, орисницата, която преде нишката, приличаше необикновено средната ми леля, защото тя и в живота умееше не само да преде, но често и да забърква конците. А Атропос, орисницата, която държи ножиците, за да отмери дълготрайност на човешкия живот, бе най-младата ми леля, която без това бе способна да съкрати живота на човека, така че ножиците ѝ бяха излишни. Дебатите откри баща ми, заявявайки:

– Ще го направя чирак при някой ковач, като превие гръб, ще миряса.

Като чуха тези думи, и трите орисници писнаха и веднага всяка изложи своето мнение.

– Аз мисля – заяви Клото, – че е най-хубаво да стане офицер. Офицерите имат добра заплата, имат ординарец и офицерска чест. Офицерът командува, свири му музика и участвува в паради.

– А през време на война? – извика съседът бакалин с някакво вродено чувство на отвращение към войната.

– Пък и да има война, най-после защо е офицер, ако не се завре в някоя канцелария да четете телеграмите от фронта. А освен това войната му предоставя вече една възможност да получи орден – защищаваше своето гледище Клото.

– Аз мисля, че е по-добре да стане чиновник – внесе своето предложение Лахезис. – Поне няма да се мъчи да свършва училище.

– Да, но какъв чиновник, има разни чиновници, не всички са еднакви – намеси се съседът ни, бакалинът. – Например да стане митничар – чест и почитание. Ето това е служба според мене. Прегледа чуждите вещи, хване контрабанда и си задържи всичко, което му хареса. И като гледаш после – той носи шапка, заловена като контрабанда, жена му – копринена рокля, пак заловена като контрабанда. Виж, признавам, това е служба. А хубаво е да стане и пощенски чиновник.

– Ами, как не – забеляза Лахезис. – По цял ден да лепи марки и

езикът му да стане като колосана яка.

– Вярно, лепи марки и гълта лепило – защищаваше своето становище бакалинът, – признавам, но колко писма с пари минават, братко, през ръцете му.

– Да, но затворени писма – намеси се свако, – ха отвориш писмото, ха са те заловили. Избирай – или писмото ще бъде затворено, или тебе ще затворят. Някой трябва да бъде затворен, избирай. Ако човек трябва да борави с пари, то по-добре е да работи с незапечатани пари, да стане например касиер. Ето, добре е да стане касиер.

– Касиер не може – решително се намеси попът. – Трябва да си роден за това, това е особена дарба. По цял ден пипаш чужди пари, а не можеш да си вземеш. Това е, боже прости ми, като по цял ден някой да пипа чужда жена, а да не може... – Тук попът прекъсна своето така сполучливо сравнение, защото и трите орисници, Клото, Лахезис и Атропос, извиказаха в един глас: „Ау-у!“; преди човекът да завърши мисълта си.

Третата орисница, оная, която съкращава човешкия живот, искаше да стана учител.

– Няма нищо по-хубаво от учител – възкликна тя.

– Разбира се – намеси се попът с традиционната ненавист на черквата към просветата. – Да, това е хубаво. И най-важното – като учител, ти не си задължен да знаеш дори предмета, който преподаваш. Аз например не мога вместо венчален обред да отслужи опело, нали? А учителят може. Влезе в час по смятане и говори по вероучение, влезе в час по рисуване, а говори за слънчевото затъмнение. И никаква власт не може да му забрани нищо. Хубаво е да си учител, признавам: децата ти свалят шапка; родителите, чиито деца учиш, са любезни с тебе; каквато и комисия да съставят, избират те за член. Освен това има и ваканция. Десет месеца не се грижиш за нищо, не мислиш за нищо, а два месеца си почиваш. Какво по-хубаво от това.

Майка ми искаше да стана или доктор, или митрополит.

– Доктор е наистина хубаво нещо – подхвана свако. – Покажеш му езика си, вземе ти три динара, пъкне ти дръжката на лъжичката в гърлото – вземе ти пет динара, пипне те за ръката – десет динара, и то гледа на часовник да не държи ръката ти по-дълго, отколкото се полага за десет динара. Ако ти сложи ухото си на гърба – вземе ти петнадесет динара, а ако ти напише две-три думи, дето никой на света не може да ги прочете – двадесет динара. И което е най-главното, ако болният оздравее, казва, че е оздравял от неговите лекарства, а ако умре – умрял,

казва, от естествена смърт.

Но и при тия съблазнителни думи в полза на лекарската професия мама все пак беше повече склонна да стана митрополит.

– Почитат го всички и му целуват ръка – казваше тя. – А освен това не работи нищо. Изпее по някой път на великата неделя „амин“ и това е цялата му работа.

– Боя се, че е много буен, а митрополитът трябва да бъде смирен – каза попът като най-компетентен по тоя въпрос.

– Няма нищо – утешаваше се сама мама. – И да прегреша нещо, митрополитското расо всичко прикрива.

Свако ми, оня, който имаше добро мнение за докторите, беше решително за това да стана министър.

– Няма нищо по-хубаво от това – твърдеше той. – Имаш в ръцете си власт и правиш, каквото искаш, а не отговаряш пред никого. По-лесно е да бъдеш министър, отколкото бръснар. Бръснарят, първо, трябва да знае да бръсне и, второ, трябва да внимава да не пореже някого, а министърът, братко мой, нито трябва да знае да бръсне, нито трябва да внимава да не пореже, защото и да пореже някого, той не е виновен.

Съседът ни, бакалинът, който досега се бе изказвал само по чуждите предложения, едва сега успя да каже мнението си:

– Аз бих го направил търговец, но не бакалин като мене. Това е дребна работа. Кило ориз струва четири гроша. Удариш на кантара клиента с няколко грама и какво – замъкнеш го с десет-двадесет грама. Същото е и със захарта, и с брашното, и с всичко останало. Сипеш в брашното малко пясък, измесиш ориза с малко овес, прибавиш в кафето малко черен дребен чакъл, сипеш в газта малко вода – какво е всичко това, не ти се падат дори и по няколко динара на ден. А не си струва да стане и галантерист. Мериш с метър, а купувачът те гледа с четири очи. Когато мериш на кантар, може да се изкара нещо – или с малко олово ще направиш по-тежко онова блюдо на везните, където слагаш стоката, или при меренето ще го закачиш с малкия пръст, или... но с метър не можеш нищо да направиш, не можеш да скъсиш метъра я. Затова, ако бъде търговец, да бъде на едро, та като завлече, да завлече на едро. А според мен от всички видове търговия най-доходно е аптекарството. Ето, нека стане аптекар.

– Ах, аптекар – въздъхна Атропос, – това наистина е чудесно. Живее само между парфюми!

– Наистина е чудесно! – продължи бакалинът, виждайки, че е намерил поддръжка. – Продава прашец, сухи листа, паяжина и все такива

неща. Не му разбираш от стоката, може да ти даде, каквото иска. Предпише ти лекарят някакво си салватус пургатус или поркалия омалия, ти отиваш при аптекаря, а той ти дава, каквото си иска, мери, както си иска, и ти му плащаш, колкото ти поиска. Какво можеш да направиш! Не познаваш стоката, за да му кажеш: „Този ваш салватус портатус като че ли е малко прокиснал“ или: „Тая ваша поркалия омалия май е развалена.“ Не, нищо не можеш да му кажеш. А не можеш да му направиш забележка и за цената – откъде знаеш колко струва. Не можеш да му кажеш: „Е, много скъпо искате, Мита бакалинът продава салватус портатус много по-евтино!“

Тирадата на бакалина получи почти всеобщо одобрение. Само баща ми клатеше глава, зает упорито с първоначалната си идея да ме даде на някакъв занаят, който ще ме укроти.

Не зная докога продължи цялата тая дискуссия, защото, уморен от големите усилия през деня, аз задряхах и заспах сладко, както може да заспи човек с чиста съвест и със съзнание, че е изпълнил всичките си задължения.

През тая нощ естествено сънувах странни сънища. Сънувах, че съм министър и съм хванал нашия окръжен началник, натикал съм главата между коленете му и го бръсна. Той се дере като яре, искри излизат от очите му, но аз с пълно съзнание за своята министерска безотговорност бръсна ли, бръсна. След това ми се присъни, че съм митрополит и съм хванал попа за брадата и го псувам колкото ми сила стига, като че ли съм завършил налбантско училище. После сънувах, че сипвам брашно в пясъка и газ във водата – изобщо имах някакви странни сънища като човек, заспал с най-хубави перспективи за бъдещето и събудил се от татковите шамари.

В УЧИЛИЩЕ

Когато дойде време да тръгна на училище, у дома всички си отдъхнаха, представлявайки си, че училището е нещо като калъп, в който детето се слага като втасало тесто, а училището му дава форма и го връща на родителите изпечено.

Училището беше за мен истинска борба за съществуване и самосъхранение. Тая борба се прояви най-напред в конфликта между мене и баща ми, който страшно много се гордееше с това, че синът му ходи на училище, докато аз, гледайки на нещата по-реалистично, не намирах, че той има особени основания да се гордее с това. След това тази борба се изрази в конфликта между мен и училищния прислужник, който по молба на баща ми просто ме замъкна в училище, заради което аз го ухапах. Той ми каза, че точно така е трябвало да води на училище и другите членове от нашето семейство. Но главната борба се разви в процеса на самото учение, когато се сблъскаха две сложни и непримирими обстоятелства: отрицателното отношение на някои учители към мен и моето отрицателно отношение към някои предмети.

Това беше всъщност непрекъсната и продължителна борба, в която на едната страна бяха учителите и науката, а на другата – аз. В тая неравна борба аз, разбира се, почти всякога бях тоя, който трябваше да отстъпва, утешавайки се винаги с мъдрата народна поговорка, че по-умният винаги отстъпва. Впрочем трябваше да отстъпвам още и затова, защото в борбата си срещу мен учителите винаги си служеха с едно обикнато от тях, но нечестно средство – било през годината, било на изпита, те изпитват своя противник винаги това, което той не знае. По тоя начин ми отнеха възможността да постигна какъвто и да е успех в борбата си за самосъхранение.

А в нашия род тая борба имаше своите стари традиции, в нея бяха взели участие много мои предци и особено техните потомци. Един мой роднина например, като постъпил в първи прогимназиален клас, четири години не го напуснал, подобно на човек, който не иска да остави имот, придобит от него след дълги и мъчителни съдебни процеси. Точно така гледал и той на мястото си в първи прогимназиален клас – като наследена недвижима собственост, от която никой няма право да го помръдне. Напразно учителите го убеждавали, че един прогимназиален клас не може да се смята за недвижима собственост, напразно го уверявали, че по

силата на закона за образованието той все някога ще трябва да напусне този клас – моят роднина отстоявал твърдо своето мнение и продължавал да посещава същия клас. Най-сетне учителите вдигнали ръце от него и търпеливо чакали да му дойде време за женитба, та дано тогава напусне училището.

Един друг мой роднина толкова обикнал училището, че дори станал училищен прислужник.

А един от моите роднини беше поставил в затруднение дори и самите учители. През трите години на учението си той упорито мълчал. Някои учители били любопитни просто да чуят гласа му, други излизали от търпение и го молели да каже поне нещо, каквото и да е. Учителят по математика например опитвал отчаяно да го дърпа за ушите, само и само да го накара да издаде някакъв глас – също както се натиска копче на звънец, за да зазвъни, – но той продължавал упорито да мълчи и да гледа учителя с она дързък поглед, който е свойствен на нашия род. Това негово мълчание поставяло учителите в още по-затруднено положение, защото те не могли да разберат към кой клон на науката имал той склонност. Той много умело прикривал това с мълчанието си.

Не нарушавайки тия славни традиции, аз избутах някак си основното училище не толкова поради своето усърдие, колкото благодарение на вниманието на баща ми към учителите. През тези четири години аз усърдно ловях мухи, правех по тетрадките огромни мастилени петна, дялках с ножче чиновете и се връщах всеки ден у дома с нацапани от мастило пръсти, като че ли учех бояджийски занаят, а не основно училище.

В края на четвъртата година мама ми облече нови дрехи, закопча ме внимателно отзад, пъкна ми в джоба чиста и добре сгъната кърпа за нос, среса ме на път по средата и сама ме отведе в училище, където аз издекламирах пред многобройните гости патриотично стихотворение, за което попът ме целуна по челото, окръжният началник ме помилва, а баща ми се просълзи. Цялата тая церемония означаваше, че от този момент аз съм прогимназист.

Когато тръгнах в прогимназията, баща ми произнесе една дълга реч, убеждавайки ме, че сега вече трябва да стана по-сериозен и да помисля за своето бъдеще, мама ме благослови, а лелите ми плачеха потресени, сякаш съчувствайки ми за мъченията, които ми предстояха. В своята реч баща ми особено наблегна на това, че сега трябва така да се старая, че той да се гордее с мене. Аз приех много присърце тия негови думи и вероятно щях да ги изпълня, ако учителите нямаха нищо против

това. Спомням си, че само веднъж, в час по гимнастика, се проявих така, че баща ми да може да се гордее с мен, но си разбих носа. Иначе по другите предмети бях... пази боже. Това, което попът казваше за учителите – че в час по смятане говорели за закон божи, а в час по рисуване за слънчевото затъмнение, – аз го вършех тъкмо наопаки. Ако учителят ме питаше нещо по закон божи, аз му отговарях за слънчевото затъмнение, а ако ме питаше по смятане, аз му разправях нещо от катехизиса. При малко по-добра воля от страна на учителите, именно благодарение на този факт – че никога не отговарях това, за което ме питаха, те можеха да открият в мене известен политически талант. Но те не забелязваха това и тук е зародишът на всички недоразумения между тях и мен. И естествено в края на първата година аз пропаднах на изпитите по три предмета и останах да повтарям първи клас.

Добре си спомням този свой първи успех в живота. Сутринта, преди да тръгна за изпит, мама ми облече пак новите дрехи с колосана дантелена яка, изряза ми ноктите, вчеса ме на път, сложи в джоба ми чиста кърпа и ме целуна с думите:

– Дано ме зарадваш, синко!

А татко, като отидох да му целуна ръка, каза:

– Сине, това е всъщност първият ти сериозен изпит и първата ти стъпка в живота и аз искам да те възнаградя за успеха. Ако се върнеш от изпита и ми кажеш, че си го взел, ще получиш този дукат – и ми покажа един съвсем нов златен дукат, – а ако те скъсат, можеш спокойно да не се връщаш у дома, защото ще те пребия от бой.

След като се провалих благополучно на изпита, аз се спрях пред училищната врата и започнах да размишлявам:

„Боят няма да ми избяга, а дуката няма да получа – двойна загуба. Какво би било да остане само едната. Нека да ям бой, щом е неизбежно, но да взема и дуката.“

В миг ме осени щастлива идея и тръгнах по улицата, подскачайки от крак на крак.

Влязох възторжен и весел при татко и при мама, целунах им ръка и извиках:

– Издържах, издържах с отличен!

Сълзи на радост се търкулнаха по страните на мама и татко. Татко бръкна в джоба си, извади новия дукат и ми го даде, като ме целуна по челото.

Разбира се, след това аз изядох боя, но поне изядох и дуката. Впрочем това е дреболия, която споменавам между другото, само да

констатирам, че веднъж в живота си съм взел хонорара и на един бой.

Друг път, в трети клас, до който аз все пак се домъкнах някак си, казах на баща си, че ми е необходимо да вземам частни уроци по аритметика – наука, която винаги ми е създавала големи неприятности. Затова трябва да започна да се занимавам с най-добрия ученик от нашия клас, като татко му плащаше за тия уроци тридесет гроша месечно. Разбира се, това беше един мой другар, още по-слаб ученик от мене, с когото през време на уроците играехме на дама, а на края на месеца си разделяхме хонорара. По такъв начин за лошия си успех аз си обезпечавах възнаграждение от петнадесет гроша месечно, с които успяха добре да уредя живота си. И това би могло да продължи още доста дълго, ако не бе се открило на изпита, че и аз, и моят учител еднакво не можем да обелим нито дума по предмета, по който той ме занимаваше.

Ето така някак си вървеше училището и все пак се преминаваше от клас в клас. Как ставаше това, и сега не бих могъл да кажа. Мога само да кажа, че ние всъщност не минавахме от клас в клас, а завладявахме клас след клас. Ние, всички, които учехме заедно в един клас приличахме на рота доброволци, която има задачата да завземе един след друг неприятелските окопи. И наистина педа по педа, стъпка по стъпка, с тежки усилия и с нечувана храброст завладявахме ние окоп след окоп. Борбата беше тежка, имаше и ранени, имаше и убити, които оставаха по пътя, но ние останалите, които, така или иначе, бяхме избягнали смъртоносния куршум, си пробивахме път напред, предчувствайки, че колкото повече приближава победата, толкова по-голяма става опасността. Защото, след като превзехме няколко окопа на прогимназията, пред нас се изправи огромната крепост на гимназията, въоръжена с най-модерни средства за унищожение на учениците. Зад стените и кулите на тая крепост се криеха огромен брой всевъзможни синуси, косинуси, хипотенузи, катети, корени, логаритми, деклинации, конюгации и разни други неизвестни смъртоносни величини. Можете да си представите колко храброст и колко самопожертвователност бяха необходими, за да се настъпи с голи ръце срещу една такава крепост като гимназията.

Но ние не се отчайвахме. Падахме и ставахме. Раняваха ни и цели ваканции лекувахме раните си, събирайки сили за нови атаки. Пленяваха ни и прекарвахме по две години в робство в един и същи клас, но накрая нашата упорита седемгодишна война ни доведе все пак до решителната битка – матурата.

Ако поискате от мен да ви кажа как съм можал да издържа матура, то знайте, че ми поставяте въпрос, на който е невъзможно да се

отговори – все едно, че ме питате как може да се научи слон да свири на мандолина. На такива въпроси обикновено не се отговаря. Според здравия разум, според логиката, по мое дълбоко лично убеждение, по всички божи и човешки закони и по всички правила аз трябваше да пропадна на матурата. Но ето че не пропаднах. Значи, наистина всяко правило си има изключения. Спомням си, че с тая така мъдра мисъл се опитваше да се оправдае и се оправда пред мен едно младо момиче, което – за разлика от мен – се провали, когато по всички правила не би трябвало да се проваля. Наистина тя не пропадна на матура, а на оня изпит, на който животът така често подлага младите момичета, но и тя използва за свое оправдание горната мисъл: „Аз зная, че не биваше, че трябваше да пазя доброто си име и честта си, да, зная, това е правилото, но всяко правило има изключения!“

Да си извоюваш зрелостно свидетелство, съвсем не е обикновена и проста работа. Това свидетелство е официален документ, издаден от съответните държавни власти, с който ти се признава зрелост. Известен е случаят с познатия белградски кавгаджия Драголюб Аврамович-Бертолд. При едни режими него го затваряха дори в лудницата, а при други го пускаха на свобода. И тъй като у нас режимите често се сменяваха, Бертолд ту беше в лудницата, ту излизаше оттам. Един ден, когато това му омръзна, той се яви пред властите и поиска официално удостоверение, че е нормален. И след като получи такова удостоверение, Бертолд започна да се бие в гърдите, че е единственият човек в Сърбия, официално признат за нормален. Точно такъв документ ми изглежда на мен и свидетелството, с което се удостоверява зрелостта на човека. Когато го получих, аз почувствувах, че зрелостното свидетелство е документ, въз основана който мога да направя в живота всякакви лекомислия.

Радостта ми, разбира се, нямаше край. Хукнах у дома, прегърнах и разцелувах майка си, сестра си, а на по-малкия си брат от вълнение ударих плесница. Преди това, още пред училището, аз бях прегърнал и разцелувал училищния слуга, който не бе ми предавал никакъв предмет и съвсем не бе виновен за това, че аз съм получил зрелостно свидетелство. В своето въодушевление отидох още по-далече – прегърнах и разцелувах съседа ни, бакалина; прегърнах и разцелувах и една вдовица, мамина приятелка, и ѝ извиках:

– Госпожо, аз узрях.

Същото нещо после доказвах и на готвачката ни.

Прегърнах и разцелувах и бръснаря, защото след първите изблици на радост и вълнение аз си спомних първото задължение на зрелостника

– да се обръсне. От бръснене тогава аз особено не се нуждаех, но в моите очи, а и в очите на всички тогавашни зрелостници бръсненето беше един вид външен израз на зрелостта.

– Младият господин желае да се подстриже? – попита ме предупредително бръснарят с ехидност, свойствена на всички бръснари.

– Не, искам да се обръсна! – отговорих аз гордо и седнах на стола, късайки се от яд, че краката ми не достигат до пода и висят във въздуха.

При думите „искам да се обръсна“ на мене ми се стори, че казвам нещо голямо, значително, че става някакъв прелом в живота ми, като че ли след мъчителни усилия съм отворил някаква тежка желязна врата, през която ще вляза в нови непознати предели, като че ли прекрочвам прага, зад който започва животът. В този момент думите „искам да се обръсна“ ми изглеждаха много по-важни и по съдбоносни от Цезаровите слова „jacta est alea!“⁴

Но когато бръснарят свърши и ме взми от сапуна, нямаше и помен от някаква промяна нито по лицето ми, нито в душата ми. Неочакваното, неизвестното, което ми предстоеше, животът, в който трябваше да навляза, като че ли бяха още далече, много далече. Единственото чувство, което имах, след като излязох от бръснарницата, бе, че съм обръснат и че в джоба си нося зрелостно свидетелство.

Но с казаното дотук далеч не свършва историята на моето учение. Пред мен беше университетът. Но на университета ние не гледахме като на училище, в което се учи, а само като на място, където „се следва“, а това ни изглеждаше някак си по-лесно – все ще го изкараме. Дори да се задържи човек някоя година повече в университета, не е неприлично, защото с встъпването си в него той става „гражданин“, а да бъдеш „гражданин“ година повече или година по-малко, не е никак трудна работа. Често пъти е по-добре да бъдеш гражданин в университета, отколкото полицейски писар в Арил или учител-стажант в Бърза паланка.

Но аз не съм разказал още всичко за времето, прекарано в гимназията, където човек прахосва най-хубавите си години. Училището и бракът са двата най-важни периода в човешкия живот, затова и се казва, че който завърши добре училище и се ожени сполучливо, той си е осигурил живота. Нещо повече, училището и бракът имат и много общи отличителни черти. Така например и в училището, и в брака се учиш, докато си жив, без надежда, че ще научиш нещо; и в брака, както и в училището, има строги и добри учители, тежки и леки предмети; и в брака, както

---

4. Жребият е хвърлен!

и в училище, можеш да получиш и добра, и лоша бележка; и тук, и там нямаш право да закъсняваш и всяко отсъствие ти се отбелязва; и в брака, както и в училището, получаваш бележки за поведението си; и в брака, също както в училището, могат да те скъсат на изпит; и в брака както и в училището се радваш на ваканциите. Единствената разлика е сигурно това, че бракоразводното дело с жената трае много дълго, а бракоразводното дело с училището е една от най-кратките процедури в света. Освен това, ако в училище човек едва на края на учението си започва да има някаква стойност, то на края на брака той загубва всякаква стойност.

Затова още много страници от тая книга ще трябва да посветя на училището. Отначало мислех да разказвам последователно, минавайки от клас в клас, но като си припомних колко усилия съм положил, мъкнейки се от клас на клас, изгубих всякакво желание да се връщам още веднъж по тоя път. По-добре ще бъде да се спра на отделните предмети. Така ще имам поне възможност да си отмъстя на ония от тях, с които бях във вражда, за мъченията, които някога са ми причинили.

Но нека вървим поред, започвайки от основното училище.

В ОСНОВНОТО УЧИЛИЩЕ

Детето прекрочва прага на основното училище с известно предчувствие, че му предстои да яде бой. Напразни са всички увещания на родителите, че няма да има такова нещо. Това предчувствие е така дълбоко заседнало в душата на детето, че почти се превръща в действителност, а уверенията на родителите си остават само заблуждение. Но учителят от основното училище, при когото аз попаднах, беше добър и благ човек, тъй че пръчката, която висеше под иконата на св. Сава, беше повече педагогическа декорация и само понякога инструмент за възпитание.

Като влязохме в клас, учителят ни нареди по височина и ни настани по чиновете. Най-ниските седнаха на първите, а по-високите на позадните. По-късно започнаха да ни нареждат по знания – най-добрите ученици седяха на първите чинове, по-слабите – зад тях, а най-лошите – на последния чин, който се наричаше магарешки. По времето, когато аз посещавах основното училище, като възпитателно средство се използваше и тоя магарешки чин, на който учителите поставяха ония, които наистина не знаеха нищо. Струва ми се, че това беше един много хубав принцип, защото по тоя начин ония, които не знаеха нищо, свикваха с мисълта, че са магарета. Откакто той е премахнат, те все някак си не могат да се помирят с тоя факт и затова в живота обикновено магаретата седят в първите редове.

Така наредени на чиновете по големина, ние приличахме на семки в резен диня – всички еднакви, всички безлични, всички сополиви. И все пак кой би могъл да каже, че тук седят един до друг бъдещ министър и бъдещ разбойник, бъдещ епископ и бъдещ лихвар, бъдещ арестант и бъдещ финансист-милиардер. Какво щастие би било за човечеството, ако можеше още от ранни детски години да се разбере кой какъв ще стане. Ако не друго, то поне, докато сме деца, щяхме на воля и до насита да тупаме бъдещия министър, бъдещия епископ и бъдещия милиардер.

В началото не учехме нищо, само учителят ни питаше за имената ни и най-вече за професиите на родителите ни.

– Какво работи баща ти?

– Файтонджия е.

– Добре, седни си! А твоят?

– Колбасар.

– А, колбасар? Е, поздрави баща си! А твоят?

– Зарзаватчия.

– Зарзаватчия, така ли? Поздрави и ти баща си!

Отначало ние не разбирахме какво значат тия поздрави. Едва по-късно, когато всички научихме една приказка за доброто и за лошото дете и когато забелязахме, че всеки път учителят променя професията на героя на приказката в зависимост от това, как различните родители са отговорили на неговия поздрав – всичко ни стана ясно. Така например един ден, когато синът на колбасаря му донесе четири наденици, приказката гласеше така:

– Имало две момченца – Симо и Ненад. Симо бил син на един файтонджия и бил непослушен, глупав и непрокопсаи, а Ненад бил син на един много почтен човек, честен и при мерен гражданин, колбасар. Разбира се, и синът приличал на баща си и бил почтено и добро момче.

Ако например синът на зарзаватчията не си знаеше урока, но беше донесъл наскоро двадесетина зелки и три венци лук, учителят го съветваше по следния начин:

– Виждаш ли, моето момче, баща ти е честен и почтен човек, вземи пример от него. За днеска ти прощавам, но гледай утре да си знаеш урока. Поздрави баща си.

А ако урока не си знаеше синът на гробаря, учителят го кореше по следния начин:

– От тебе, моето момче, нищо няма да излезе. И собственият ти баща няма да може да ти изкопае гроба – ти ще свършиш на бесилката.

Професията на родителите ни определяше и успеха и поведението ни. Най-добрият ученик например беше синът на колбасаря, а непосредствено след него следваше синът на месаря, след него идваше синът на един бакалин, след това – синът на зарзаватчията (и то след като баща му започна освен зеленчуци да изпраща пилета и пуйки) и чак на най-последния чин седяха синът на гробаря, на един музикант, на файтонджията и въобще синове на родители с непродуктивни професии.

Отначало и моят баща като търговец се числеше към непродуктивните професии и затова и аз бях лош ученик. Но след като два-три пъти (за Коледа, за Великден и за Нова година) занесох на учителя нещо, сгънато в един малък, бял плик, то аз преминах в първата редица и известната приказка получи следния вид:

– Имало едно време две момченца – Си мо и Ненад. Симо, син на един файтонджия, бил лош, непослушен, глупав и тъп, а Ненад, син на един търговец, бил...

След свършването на основното училище можехме спокойно да пресметнем колко е похарчил всеки от нас, за да се научи да чете и пише...

Така например на Симо Янкович това му струваше 380 яйца, на Перо Вукич – четири гъски, десет пилета и 140 яйца, на Миленко Пурич – сто зелки, седемнадесет венци кромид лук и десет чифта телешки крака за пача, на Янко Попович 294 чифта наденици, четири бута шунка, четири суджука, две парчета сушена сланина и единадесет чифта пушени ребра.

Такава е приблизително стойността на нашата грамотност, изразена в материални величини. Жалко, че днес са изчезнали вече тия идилични отношения между учители и ученици и по такъв начин е загубена и мярката за преценяване на грамотността. Затова, изглежда, и неграмотността е добила такава висока цена.

В основното училище научихме „Отче наш“, азбуката и числата до сто.

„Отче наш“ научихме наизуст и го произнасяхме като някакви тайнствени слова, също както врачките произнасят думи, чийто смисъл нито знаят, нито разбират. С тая непонятна молитва, която не разбирахме, ние всеки ден в хор се обръщаме към бога. Но това, че ние не я разбирахме, още не беше нищо – аз съм уверен, че и самият господ, към когото я отправяхме, не разбираше нищо и ако имаше възможност, положително би забранил с полицейска заповед това бръмчене, което ние наричахме молитва.

Що се отнася до азбуката – там стана едно недоразумение. Когато постъпих в основното училище, азбуката имаше тридесет и две букви. Скоро след това неочаквано изчезнаха две букви. Спомням си как страшно се сърдеше учителят, че са му изчезнали тези две букви.⁵ Ние сериозно се съмнявахме да не би някой от нас да е откраднал или пък да е глътнал тези букви. А може би са паднали от масата на учителя и прислужникът ги е измел и изхвърлил на боклука? Кой знае дали пък учителят не ги държеше заключени в чекмеджето си и не искаше да ни ги покаже?

Едва по-късно си обяснихме изчезването на буквите, и то по един твърде особен начин. Веднъж учителят ни разказваше, че човек има тридесет и два зъба, които съответствуват на тридесет и две букви в

---

5. С прилагането на езиковата реформа на Вук Караджич от сръбската азбука са отпаднали ъ и њ. – Б. а.

азбуката. И ние със своята детска фантазия си представихме, че всяка буква виси, закачена на един зъб. Зъбите ни се струваха като клавиши на роял. Дори един от нас, някой си Сретен Алексович, който изговаряше йотуваните съгласни като една, понеже не можеше да ги различава, се оправдаваше с това, че няма три зъба, с което искаше да каже, че са изпаднали от клавиатурата му три клавиша и един-единствен му служи за всичките четири. Когато пък учителят допълни, че човек всъщност има тридесет зъба, а двата мъдреца му изникват много по-късно, едва когато напълно узрее, то ние окончателно се убедихме, че той е прибрал двете букви в чекмеджето си, защото няма зъби за тях.

Иначе ние доста лесно научихме азбуката благодарение на метода, който прилагаше нашият учител. Обикновено той започваше така:

- Милане, виждал ли си някога жаба?
- Виждал съм, господин учителю.
- Помниш ли как изглежда?
- Помня.
- Изглежда ей така, нали – отгоре глава, отдолу опашка, а отстрани – четири крака, два изпънати напред и два назад.
- Да.

– Ето така – и написваше с тебешир на таблата буквата Ж, която в тоя момент на всички ни изглеждаше като жаба с глава, опашка и четири крака. И по тоя начин ние всички запомнихме добре буквата Ж.

Той беше намерил с какво да сравни и всички останали букви. Б например беше бухалката, с която циганите удрят тъпана, Г – бесилка, О – дупка, Ш – стоборът на сливовата градина, Х – магаре за рязане на дърва, У – чаталест шиш, на който се пече агне, Т – закачалка за дрехи, Д – турски нужник, а Ф – леля Перса, жената на училищния прислужник, която дереше гърлото си по нас в училищния коридор и постоянно ходеше с ръце на хълбоците, поради което приличаше на буквата Ф.

И понеже ние лесно запомнихме всички тия сравнения, за него беше много лесно, когато ни вдигаше на дъската.

– Иване, напиши думата бог! Иван, разбира се, в първия момент се обърква, но учителят добавя:

- Бухалка, дупка, бесилка.

И думата веднага биваше написана.

– Хайде, Перо, напиши ти думата дух! Перо, разбира се, също се обърква и не може да си спомни, докато учителят не му каже:

– Представи си агне на шиш между турски нужник и магаре за дърва.

И Перо веднага се сеща и написва думата.

Ето така учехме ние и накрая научихме азбуката.

С цифрите също няхмахме големи мъчнотии. За да ни обясни понятието един, учителят ни показваше единия си пръст, за понятието два – два пръста и така нататък, докато, не използва всички пет пръста на едната и четирите от другата си ръка. Но когато трябваше да ни обясни значението на нулата, настана истинско объркване, което постави и него в затруднение. Той опитваше разни начини, но или на него не му се удаваше да ни обясни, или ние не можехме да го разберем.

– Нулата, деца, не е нищо и все пак може да бъде нещо. Когато е сама, не е нищо, не струва и лула тютюн, но като я поставиш след числото едно, става десет. А като я поставиш след две, става двадесет. Бог знае защо е така, но така е. Не може лесно да се обясни. Но ето – например моята жена ... Преди да се ожени за мене, да кажем, моята жена е била нищо и никакво, а сега с мене, сега тя е госпожата на господин учителя. Така ли е?

– Така е! – отговори целият клас.

След това обяснение, разбира се, всички започнахме да смятаме съпругата за нула, а всяка десетица ни изглеждаше като брачна двойка. В нашата детска фантазия госпожите от нашия град ни се струваха нули, а цифрите край тях бяха техните мъже. Даже отделни хора ни изглеждаха като определени цифри. Така например окръжният началник и неговата госпожа ни приличаха на числото 90. Това нито беше произволно, нито пък произлизаше от високото обществено положение на господин началника, подходящо за голямото число. Просто господин началникът наистина ни приличаше на деветица. Той имаше къси и тънки крака, шкембе, гърди и глава, които се сливаха в едно и изглеждаха като бъчва, наклонена с цялата си тежест напред. Докторът (с жена си) ни приличаше на числото 70, защото от цялата му тънка фигура напред изпъкваше (като горната чертичка на числото седем) неговият нос – един от ония носове, които неговите прадеди са пренесли ненамокрено през Червено и Йонийско море и аклиматизирали в Европа. Директорът на гимназията (с жена си) приличаше на 10 – не защото единицата беше негова любима бележка, с която щедро даряваше учениците, а защото, сух и щръклест, той наистина приличаше на телеграфен стълб. Банковият директор пък (с жена си) ни приличаше на 50, защото изглеждаше някак си, като че ли шкембето му е отзад и напълно приличаше на петица. По тоя начин ние намерихме по една брачна двойка и за всички останали десетици. Единствена трудност ни причиняваше попът, който в

расото си отдалеч не се отличаваше много от жена си и затова и двамата ни приличаха на две нули.

Всички тия сравнения ни бяха много полезни. Когато учителят вдигнеше някого па дъската и му кажеше да напише например числото 70, достатъчно беше той да се сети само за носа на доктора и веднага написваше зададеното число.

И всичко вървеше добре дотогава, докато един ден учителят не написа на дъската числото 100. Това предизвика страшно смущение сред нас, защото никак не можехме да разберем тая полигамия.

– Не ви е ясно, нали – каза учителят, предвиждайки цялата трудност на предстоящото обяснение. – Знаех си, че няма да го разберете. А какво ще правите, ако ви кажа, че има и такива цифри! – и той взе тебшир и написа на дъската 70 000 000.

Останахме смаяни. Представихме си бедния доктор с огромен харем и тъй като бяхме още недостатъчно добре запознати с хубавите и лошите страни в живота на човека, в тоя момент той ни се видя отвратителен. Учителят разбра, че все пак по някакъв начин трябва да ни обясни цифрата 100, която трябваше да научим, и започна така:

– Единицата е, да кажем, мъжът! Така ли?

– Така е! – отговори целият клас в хор.

– Тая първата нула, да кажем, е неговата жена. Нали така?

– Така.

– Е, а тая другата нула е балдъзата му, която по някой път извежда с жена си на разходка. Нали разбирате сега?

– Разбираме! – раздрахме ние гърло, мъчейки се да разберем нещо, макар че нищо не разбирахме. Защото, да допуснем, че към жената може да се прибави една балдъза, но как би изглеждал например бедният банков директор с шкембето назад в оная цифра, в която към жена му се прибавят още пет балдъзи? – Истински влекач, който с нечовешки усилия плува срещу течението, влачейки шест шлепа.

Всички тия неща тревожеха необикновено много нашата фантазия, но трябва да признаем, помогнаха ни да научим заедно с азбуката и цифрите и по тоя начин да завършим и нашето обучение в основното училище.

Да продължим по-нататък в прогимназията.

ВЕРОУЧЕНИЕ

Изучавайки вероучение, аз страшно много обикнах безбожието. Така се получи вероятно, защото учителят, който ни предаваше тоя предмет, така нехрпетиянски ни биеше, че и днес, когато слушам в черквата проповед за християнското милосърдие, аз се обръщам на всички страни от страх да не би да ме цапароса митрополитът с жезъла си или дяконтът с кадилницата. Тоя факт е още едно доказателство, че впечатленията от ранната младост оставят дълбоки следи в душата на човека.

Спомням си например, че заради седемте мършави крави изядох седем такива тлъсти шамара, че не посмях и да проговоря за дебелиите крави. А заради Мария и Магдалена едва не заплатих с живота си. Заради последната, т.е. заради Магдалена, трябваше веднъж да си сваля панталоните пред целия клас, да легна по очи върху чина и да изтърпя двадесет пръчки на голо. Оттогава така се наплаших, че и по-късно в живота, ако срещнех някоя жена на име Магдалена, аз никак не се решавах да си сваля пред нея панталоните.

Имаше уроци, които не представляваха никаква трудност за мене. Така например Адам и Ева ми бяха много симпатични вероятно с наивността си, а може би и затова, че първият грях на една жена е винаги симпатично нещо. Но докато Адам и Ева ми бяха симпатични, то техните деца ми причиниха много неприятности. Заради известната фирма „Каин и Авел“ три пъти ядох бой. Първия път, защото казах, че Авел е убил Каина, втория – защото казах, че Каин и Авел са апостоли. Не си спомням вече защо беше третият бой, но ми се струва, защото казах, че Каин продал Авела на египетските търговци за тридесет сребърника.

На годишния изпит, разбира се, падна страшен смях. Председателят на комисията се държеше за корема и викаше: „Дявол да те вземе, момче, откога не съм се смял така!“ А учителят ни по вероучение, който провеждаше изпита, три пъти стискаше юмрук и бе готов да се нахвърли върху мене, но все се въздържаше поради особената тържественост на момента. Спомена само нещо през зъби за майка ми.

Естествено след като веднъж вече се бях объркал, всичко тръгна наопаки. Така например, когато учителят ни по вероучение в желанието си да ми помогне ме запита за Адам и Ева, най-лесният и най-симпатичен за мене въпрос, аз започнах по следния начин:

– Адам и Ева са били първите хора... първите хора... Адам е бил

първият човек, а Ева – първата жена. И те, като първи хора, те живеели в рая. И си живеели много добре, но един ден Адам захапал... захапал Ева и затова господ-бог му счупил едно ребро...

И за голямо удоволствие на председателя на комисията останалите ми отговори бяха все в тоя дух. На изпита аз просто размесих Стария и Новия завет така умело, както опитен комарджия размесва две колоди карти. Учителят на два пъти ме спираше да не говоря повече, но председателят ме окуражаваше и ме караше да продължавам, обръщайки се към него с думите: „Ама оставете го, моля ви се, поне да се насмеем.“

Както казах вече, дванадесетте апостоли аз натиках в Ноевия ковчег. За Содом и Гомор казах, че са два свещени храма, в които Христос е проповядвал с успех своя принцип: „Обичай ближния си!“ За Христос казах още и че е престоял четиридесет дена в утробата на кита, подготвяйки своето божествено учение. За десетте божи заповеди казах, че Юда ги е продал на планината Арарат и най-накрая на въпроса, какво зная за Пилат, отговорих, че Пилат е син на Мойсея, че е народил голямо поколение и че след като свършил тая работа, си измил ръцете.

Впрочем аз и сега не разбирам какво смешно има във всички тия мои отговори и защо всъщност председателят на комисията така весело се смееше. За мен християнското учение беше сбор от разни чудновати и невероятни разкази. Това представлява то за голям брой християни и днес. И аз не смятам, че е страшен грях да се смесят всички тия разкази, както направих аз например. Не виждам Впрочем какво повече за християнството би знаел оня, който би могъл да разкаже всички приказки така, както са записани в учебника.

Но, откровено казано, нашият учител по вероучение не се задоволяваше само с библейските разкази. Навлизаше той и в същината на християнското учение и именно заради тая същина едва-що не изгинахме всички до един. Така например той ни говореше надълго и нашироко за основните принципи на християнското учение. Ние внимателно следяхме неговите думи, т.е. в страха си да не цапароса някого наблюдавахме внимателно всяко движение на ръката му.

Следващия час естествено той препитваше урока, взет миналия път.

– Кое е първото основно начало на християнското учение? – пита господин учителят първия от нас, на когото паднеше погледът му.

Грешникът става от мястото си и мълчи като ням. Ядосан, учителят повтаря въпроса си.

Ученикът мълчи упорито, както са мълчали първите християни пред съда на тираните-езичници.

– Кое е първото основно начало на християнското учение, заплес? – повтаря учителят и пръстите му вече се свиват в юмрук.

И след като ученикът и тоя път не отговаря, той изревава:

– Милосърдието! – и така немилосърдно го удря, че онзи вижда звезди посред бял ден.

След това се обръща към друг ученик:

– Каж ми ти, кое е второто основно начало на християнското учение?

А грешникът се чеше зад ухото и върти очи, опитвайки се по движенията на ръцете на учителя да разбере от коя страна ще го светне второто основно начало на християнското учение.

– Любов към ближния, магаре такава – крещи учителят, след като не е получил отговор, а нещастникът пипа носа си, за да ви ди дали това християнско начало не е боядисано с червен цвят.

Следващият ученик също не може да каже кое е третото основно начало на християнското учение.

– Великодушието, негодник такъв, но – ето това е за теб великодушие – крещи учителят и тегли ушите на нещастника, като че ли са презрамки на панталони.

В такива случаи ние останалите седяхме ни живи, ни умрели. Бяхме тридесет и четирима души в класа и ако християнското учение имаше случайно тридесет и четири основни начала, ясно беше – всички щяхме да изгинем като първите християнски мъченици, хвърлени в арената и предоставени на благоволенieto на дивите зверове.

Ето заради това обикнах аз многобожието и съжалявам, че не сме си запазили тая вяра. Защото, първо, колкото повече богове, толкова по-малко основни начала; второ, многото богове не могат да бъдат така опасни, както един бог, и, трето, ако имахме повече богове, нямаше да се изучава в гимназиите вероучение.

СРЪБСКИ ЕЗИК

– Ти ли беше онова магаре, което и миналия път не си знаеше урока?

– Да, аз съм – отговарям аз, доволен, че господин учителят така добре ме помни.

– На твоята ли класна работа бях намерил мастилено петно?

– Да, да – потвърждавам аз, възхитен, че учителят така добре ме помни.

– Тогава аз ти казах: „Ако продължаваш да бъдеш така немарлив и небрежен, ще те накажа.“

Аз и тоя път потвърждавам, но без възхищение, а той взима писалката, за да „ми впише“ единица, и ме изпраща с едно чисто граматическо изречение да стоя на колене зад дъската.

– Ще останеш на колене до края на часа и през това време ще учиш склонението на местоимението себе си или се. Щом научиш това склонение, ще ми се обадиш, аз ще ти поправа бележката и ще ти простя наказанието.

Тъй като до края на часа аз не научих това проклето склонение, останах да стоя на колене чак докато удари звънецът.

Много трудности ни създаваха тия склонения. Спомням си например какви мъки положих, за да науча петия падеж на съществителното пес. Всички останали падежи все някак си вървяха, но петият падеж единствено число, бившият звателен, никак не ми влизаше в главата, нито пък можех да го налущкам.

И не само на мен, но и на всички около мен тоя падеж създаде големи главоболия. Най-големият ми брат, който беше вече в горните класове, изглежда, някак се бе промъкнал, без да има през целия си живот работа с това съществително. По-малкият ми брат ми каза, че звателен падеж от съществителното пес е куче. Баща ми не можеше да ми каже нищо, защото граматиката няма никакви връзки с търговията, а изглежда дори, че там е в сила правилото: колкото по-малко граматика, толкова повече печалба.

Питах и нашия съсед, бакалина, като му обясних, че петият падеж служи за повикване, но той ми каза:

– Когато искам да примамя кучето, аз му викам „куци-куци-куци“, а когато го гоня, казвам „чиба“. Кой ще ти знае какъв падеж е това.

Най-после използвах случая, когато попът веднъж беше на вечеря у нас, и попитах и него, убеден във високата му начетеност, но и той изпадна в затруднение и не можа да ми отговори.

– Пети падеж, пети падеж! – започна да заеква той, старейки се да не загуби авторитета си на учен човек, с който се ползуваше в нашето семейство. – А колко падежа учите вие?

– Седем.

– Седем? – изненада се попът. – Е, това е много, това е твърде много.

– Много е! – въздъгнах и аз.

– Не разбирам само защо са им толкова много падежи – обърна се той към моите родители. – Това е просто учителска мания. Вземете например една Германия, която е толкова обширна и силна империя и въпреки това няма повече от четири падежа, след това Франция, Англия – все велики и мощни държави и нямат повече от четири падежа, а ние, една, тъй да се каже, малка страна, само от няколко окръга, и все пак със седем падежа. Нима това не е, моля ви се, истинска лудост – човек трябва да се простира според чергата си.

Тези мисли на протоиерея наистина бяха утешителни за мен, но съвсем не можеха да ми помогнат пред учителя. Той настойчиво искаше да му кажа как е петият падеж от съществителното пес, а аз настойчиво му отвърщах с безкрайно мълчание, което беше едно от моите отличителни качества в училище.

Но колко държеше този учител на падежите, свидетелствува и слушателът със Станоя Стамболич. Един следобед по време на великите пости Стамболич вдигна ръка и запита:

– Моля, господин учителю, мога ли да изляза повънка?

– Кажете правилно изречението и ще те пусна – отговори учителят.

Стамболич се забърка, смути се и повтори отчаяно:

– Моля, господин учителю, мога ли да изляза повънка?

– Кажете го правилно и ще те пусна!

Кое заради падежите, кое поради нуждата, която го беше накарала да помоли да го пуснат, Стамболич започна да се поти и да се свива. Другарите му шепнат, подсказват му, а той, изпотен, почервенял, стои, притиснал здраво крак о крак... Изведнъж изкрещя:

– Навън!

– Така, сега е правилно, сега можеш да излезеш – каза учителят.

– Е, сега е вече късно – отговори Стамболич цял отпуснат и клюмнал.

А не само падежите трябваше да превъзмогнем ние. Цялата граматика е осеяна с гвоздеи и гвоздейчета и ако не внимаваш, можеш не само да се одраскаш, но и да се убодеш.

Има например думи, които са капризни и непостоянни като истерична жена – явяват се във всички възможни тоалети. Това сравнение не е случайно. Изучавайки граматиката, аз забелязах, че тая наука има много женски особености или ако искате, жените имат много граматически особености. Нямам пред вид неопределеното и повелително наклонение, за които може да се каже, че са изключително женски наклонения, а факта, че около всяка жена, като около съществителното в граматиката, винаги се навърта по някой член на речта, по който може да определиш от какъв вид и род е жената. Освен това и жените, както и съществителните в граматиката, имат винаги окончание, което много охотно сменят при всеки нов падеж.

Има и такива думи, които се появяват а la Fregolli⁶ във всички възможни форми. Излезе например учителят на дъската и напише думата черно, а след това започва да развива някаква математическа формула, придружавайки я с непонятните пояснения: „Старославянското ОН пред глухия ЮС⁷ се превръща в новославянско...“ и т.н. Или пък: „ЮС се превръща в Ц и С, Ц и С се превръща в БИС“ и т. н. и в края на краищата думата черно гласи вече бяло.

Спомням си един урок по история на Сърбия, който учителят завърши със следните думи: „В битката при Велбъжд през 1330 година, в която загинал българският цар Михаил, особено много се отличил младият сръбски крал Душан. Град Велбъжд, където е станала тая битка, днес се нарича Кюстендил. Историята не може да обясни как от думата Велбъжд е произлязло Кюстендил, но граматиката е в състояние да обясни и това.“ В това отношение учителите отиваха толкова далече, че още преди Воронцов бяха в състояние да превърнат петела в кокошка и обратно. И затова никак не е чудно, че аз и много от моите другари се връщаме от дъската, след като си бяхме казали урока, убедени, че сме получили четворка, а на края на срока по формулата – юс в он, он в ер голям, ер голям в ер малък, тя се превръщаше в двойка.

Колкото мъки ни създаваха тези непостоянни думи в нашата граматика, двойно повече ни измъчваха разните препинателни знаци, които са измислени, изглежда, за да създават колкото се може по-голяма

6. Като хамелеон.

7. ЮС – малък и голям юс се наричат два гласни звука в старославянската азбука.

бъркотия. Това бяха разните точки, запетаи, въпросителни, удивителни и още цял куп знаци, които нещастният ученик трябваше да знае къде да постави, без да е задължен да ги употребява и по-късно в живота си. Аз познавах един чиновник, който бе учил граматика по същото време, когато я учех и аз, и който ми се оплакваше, че тя само му пречела в живота.

– Ето например тия препинателни знаци – оплакваше се той. – Преди аз пишех, редях думите като мъниста на женски наниз. А кажи ми сега как ще изглеждат на женски наниз точки и запетаи. Хайде – за удивителния знак разбирам, той може и да се използва. Когато пиша на някого по-старши по чин от мен, аз винаги слагам удивителен знак. Но нашият секретар отива дотам, че поставя удивителен знак дори на края на такава фраза: „Ти си магаре!“ А нима това не компрометира не само препинателния знак, но и цялата граматика? Защото, ако някой е магаре, то той може би не е граматическо магаре.

Известно е, че един военен началник върнал рапорта на евоя подчинен – командир на погранична рота, за да постави в него точките и запетаите, понеже без тях не могло да се разбере дали в граничната схватка е загинал главатарят на контрабандистката банда или самият командир на ротата, който, изпраща рапорта. Тая заповед поставила командира на ротата, който през целия си живот не само се намирал в лоши отношения с точките и запетаите, но и направо бил техен враг, в истинско затруднение. За него било много по-лесно да води цяла нощ борба срещу двадесет и пет погранични бандити, отколкото да разпредели толкова точки и запетаи в своя рапорт. За да излезе от това затруднено положение и да изпълни заповедта на началника си, той взел чист лист хартия и написал на него десет точки и петнадесет запетаи, прибавил листа към рапорта си и го върнал на началника си с молба той да извърши с наредба разпределението на приложените точки и запетаи и да придаде всякоя към подходящо поделение. Помолвил го също да изразходва надлежно ония, които се окажат в повече и останат неизползувани.

Не мога да си обясня защо тези точки и запетаи ни причиняваха толкова много неприятности, след като добре си спомням, че учителят много ясно ни обясни тяхната употреба по следния начин:

– Един влак, да кажем, трябва да измине пътя от Бялград до Ниш. Добре. След като измине тоя път, т.е. като стигне в Ниш, той е извършил това, което е искал. Той е имал на ум да отиде от Бялград в Ниш и е осъществил тая си мисъл. А всяка завършена и изказана мисъл е изречение. Изпълнил мисълта си, влакът спира и толкоз, а това значи, че и на

края на изречението трябва да се каже: „Стой, стига!“ Ето това „стой, стига“ се означава с точка. Следователно на края на изречението се слага точка. Добре, но влакът не може да тръгне от Бялград и да пристигне направо в Ниш, без да спре някъде по пътя, защото разстоянието е много голямо. Той има да прави среща с други влакове, машината трябва да взема вода, трябва да спре някъде, за да слезат пътниците и да се качат нови, да разтовари и натовари нещо. Някъде влакът трябва да спре за по-дълго, другаде за по-кратко, колкото да слезе или да се качи някой пътник. Затова по пътя има по-големи и по-малки спирки – така наречените гари. Всяка такава голяма спирка, където влаковете правят среща, където има и ресторанти, така че пътниците могат да се подкрепят – това е точката и запетаята, а спирките, където влакът спира само за една-две минути – са запетаите. Значи, всяко сложно изречение може да се състои от няколко прости изречения, които се отделят с точка и запетая, а в едно изречение може да има повече или по-малко запетаи, при които спираме и си поемаме дъх. Ясно ли ви е сега?

Разбира се, всички казахме, че ни е ясно, макар че именно сега нищо не разбрахме, и след това си задавахме такива въпроси:

– Дали точката в Ниш, където е края на пътя, е по-голяма от точката в Младеновац или в Чуприя? – питаше Живко Янич.

– А дали на точка и запетая можеш да изядеш порция супа, говеждо и печено, или имаш време само за една кифла? – разсъждаваше Стева Радойич.

– Е, добре, ако точката и запетаята са там, където влаковете правят среща, то и двата влака имат своя точка и запетая и тогава, значи, се срещат две точки и две запетаи! – разсъждаваше Йовица Станкович.

Удивителния и въпросителния знак учителят ни обясни по-лесно, но по-късно в живота ние се убедихме, че неговото обяснение е неточно. Според него например въпросителният знак се поставя винаги на края на въпросителното изречение, докато в живота под въпросителен знак могат да се поставят такива думи като честност, любов, родолюбие, благородство, добродетелност, вярност, приятелство и т.н. независимо от това дали стоят в средата или в края на изречението. Или, ако щете, въпросителен знак в живота можете да поставите навсякъде, където желаете, и можете да бъдете уверени, че той навсякъде ще бъде на мястото си. Над всяко явление в живота, като се почне с раждането и се свърши със смъртта, може да се постави въпросителен знак.

Що се отнася до удивителния знак, то в живота той най-много се употребява в прокламации, на партийни събрания и при любовни

обяснения. Затова ние много лесно схванахме неговото значение.

Двоеточието като препинателен знак ние усвоихме едва когато започнахме да учим физика, защото цялата тая наука се състои от разни а, б, в. Всяко правило, всяка дефиниция имат своите а, б, в. Застане учителят на катедрата и започне да обяснява правилото – така и така, така и така и веднага добавя: „Следователно: а) това и това; б) това и това; в) това и това.“ И така ние разбрахме, че след „следователно“ се пишат две точки.

Точката и запетаята е някакъв хермафродитен знак – нито точка, нито запетая. Можеш да го сложиш, където си искаш, няма никакво значение. Моят съученик Илия Сушич пишеше точка и запетая след подписа си, на края на презимето си. И представете си, и там този знак беше на мястото си.

Многоточието е знак, който показва незавършена мисъл. Ние никак не можехме да си обясним как може да има незавършени мисли: щом си почнал, карай докрай. Ако бяхме запитали учителя, той вероятно би ни го обяснил така:

– Тръгва влак от Бялград за Ниш, но при Сталач става сблъскване с друг влак, има трима убити, единадесет ранени и влакът не може да продължи пътя си. Ето това е незавършена мисъл и тука трябва да се постави многоточие.

В живота такива изненади като сблъскването на влакове често се случват и затова многоточието е доста полезен знак. Например: тъкмо крадецът е бръкнал в чуждата каса и неочаквано нахлува полиция. Това наистина е незавършена мисъл, която се обозначава с няколко точки... Или, да кажем, зад портата младежът се обяснява в любов на колежката си – студентка, и при първата прегръдка пристига баща ѝ. Това също е незавършена мисъл, която се обозначава с многоточие... Или пък например млад господин се е вмъкнал при млада жена, когато мъжът ѝ не е у дома, и тъкмо младата госпожа е седнала на коленете на разнежения любовник, неочаквано влиза мъжът. Тук мисълта е също незавършена и това изречение се завършва в живота с няколко точки, а по някой път може и с по няколко удивителни.

Ето това са знанията за препинателните знаци, които училището ни даде и които ние допълнихме в живота.

Но за да ни създават колкото се може повече главоболия, извън уроците по пунктуация учителите ни задаваха още и специални писмени упражнения, за да се научим да се изразяваме, прилагайки препинателните знаци.

Тези упражнения, които учителите често използват като развлечение между часовете в канцеларията, за да се посмеят от душа, по стила си приличат обикновено на любовните писма, които коминочистачите пишат на готвачките, на заявленията, които зарзаватчиите подават до общината, и на докладите, с които нощните стражари известяват началствата си за произшествията през нощта. И учителите по сръбски език може би именно затова дават толкова често такива упражнения, за да могат да попълнят колекцията си от ученически глупости. А за да бъдат глупостите по-големи, за да могат учителите да се посмеят от душа, те задават такива упражнения, които дори и мнозина от тях не биха могли да направят. Спомням си какви мъки ни създаде само домашното упражнение на тема:

„Изпечи и кажи!“ Веднъж учителят каза: „Деца, за следващата седмица писмено упражнение на тема: «Изпечи и кажи!»“ Все едно, че ни каза: „Деца, за следващата седмица домашно упражнение на тема: «Бифуркацията на патагонците и отношението ѝ към осцилацията у ескимосите»“.

Питах по-големия си брат, който беше вече в по-горните класове, но и той не можа да ми обясни.

– Всяка дума – каза той – може да бъде печена, може да бъде варена, може да бъде пържена, а може да бъде и задушена.

Предполагам, че можете вече да си представите какво представлява нашите писмени упражнения на тема: „Изпечи и кажи!“ Живко Средоевич беше написал само няколко реда: „Думите са най-здрави, когато са изпечени, и може да се смята за мъдър само оня, който говори с изпечени думи.“

Друг пък, Симо Ягодич, кой знае откъде, се беше вдъхновил философски и бе написал упражнението си по следния начин:

„Думите не бива да се изваждат от устата, докато не се изпекат добре. А думите могат да се изпекат, ако се нагрее у дома един стол и се седи на него непрекъснато, докато не се изпекат думите. През това време трябва да се учи сръбска граматика, която е най-важният предмет, защото без езика човек не може да живее.“

Трети, някой си Остоя Попович, син на селски поп, беше обяснил въпроса по народному:

„Всичко, което влиза в устата, трябва да бъде печено. Така например в устата влиза погача, влиза ракия, влиза печено агне. Затова и всичко, което излиза от устата, трябва да бъде изпечено. А тъй като от устата, наред с другите неща, излизат и думи, то и те трябва да бъдат

печени.“

Веднъж пък учителят ни даде темата: „Опознай себе си!“ Спомням си само едно упражнение на тая тема. То гласеше:

„Когато човек няма възможност да опознае някого друго, не е лошо (вместо да бездействува) да опознае и себе си. Най-добре човек може да познае себе си пред огледалото. Ако огледалото е добро, човек може да види добрите си страни, ако е лошо – лошите си страни.“

По темата „Опознай себе си!“ аз не написах нищо, защото не знаех какво да пиша. Както тогава, така и днес аз не мога да кажа нищо по тая тема.

ИСТОРИЯ

Несъмнено историята е полезна на първо място с това, че благодарение на нея учениците се упражняват да произнасят страшно трудни думи и пречупвайки така езика си, се подготвят да изговарят разни главоломни химически, физически и висши математически дефиниции. А владетелите от Старата история наистина са носели такива страхотни имена, че човек трябва да притежава факирска мощ, за да може да ги произнесе. И не само че тия имена са сграхотни, но в тях според мен няма и нищо владетелско. Какъв е, моля ви се, тоя крал, който се нарича Успретезен⁸, Чандрагупта⁹ или, да кажем, Кудурнагупта¹⁰? Представете си възторжен народ, който поздравява своя крал по следния начин: „Да живее негово величество Успретезен I и нейно величество Успретезеновица!“ Мисля, че такива имена са достатъчен повод, за да охладнее династическото въодушевление на народа, още повече като се има предвид, че не един, а цяла династия Успретезеновци са яхали на гърба на египетския народ и са го владеели някакви си двеста години все под това отвратително име.

И да бяха поне един или двама, а то цялата Стара история е пълна с такива страхотни имена, така че по-лесно е човек да мине през непроходимите американски джунгли, отколкото през Старата история. Може би всички вие си спомняте за оня злополучен Артаксеркс, с когото си чухеха езика толкова поколения. Докато не знаехме думата Артаксеркс¹¹, ние си чухехме езика с народните скороговорки: „Поп пося боб“ или „Петър плет плете, по три реда плет преплита, плети, Петре, плета“. Но щом научихме името Артаксеркс, изоставихме всички народни скороговорки, хванахме се за Артаксеркса и започнахме с него да си чупим езика и дори да се обзалагаме. Седнем петима-шестима души в кръг, заложим всеки по едно копче и който изговори думата Артаксеркс, той печели.

За да запомним всички останали имена, които ни причиняваха трудности, ние естествено използвахме и други начини.

Нашето време не познаваше нито футбола, нито тениса, нито кой

---

8. Успретезен – египетска династия (XX–XIX в. пр.н.е.).

9. Чандрагупта – владетел на Северна Индия през втората половина на IV в. пр.н.е.

10. Кудурнагупта – староиндийски владетел.

11. Артаксеркс – персийски цар, живял в IV в. пр.н.е.

да е от днешните спортове. Тогава ние играехме с прашки, играехме на роби и на ениджаес. За прашката би могло да се каже, че е почти спортна игра, докато на роби играехме с тухли и почти винаги завършвахме играта с по някоя разбита глава. Третата игра, ениджаес, ни бе останала в наследство от турците заедно с халвата, бозата и дондурмата¹². Тя се играеше по следния начин: един от нас, на когото паднеше жребият, се прегърбваше, а останалите го прескачаха, старасйки се да не го докоснат с крака или с която и да е друга част на тялото си. Събирахме се, нареждахме се по пет-шест души в кръг и един ни броеше, произнасяйки следните непонятни думи: „Игис, ипик, ушур, топидушур, сойле, манойле“ и т.н. или пък – „Ендем, дину, саракатину, саракатика тика елем, белем, буф!“ Оня, на когото паднеше думата „буф!“, заемаше турска поза, а ние, останалите, го прескачахме, изговаряйки при всяко скачане пак някакви непонятни думи. Доколкото си спомням, те бяха следните: „Ениджаес, манджебиргебирговац, бир мамузлари, бир капаклари, бир топузлари“ и т.н.

За да запомним странните исторически имена, на нас ни хрумна щастливата мисъл да ги използваме в играта на ениджаес и започнахме вместо горните думи да употребяваме следните владетелски имена: Клеомброт¹³, Киаксар, Асерхедон¹⁴, Сенохариб¹⁵, Сезострис¹⁶, Тахаракуа, Каракала¹⁷, Артаксеркс. На когото паднеше последната дума – Артаксеркс, той трябваше да се прегърби, а ние, останалите, го прескачахме, изговаряйки следните владетелски имена: „Кудурнагупта, Чандрагупта, Асурбанипал¹⁸, Навуходоносор¹⁹, Тиглатполисар²⁰, Набополасар²¹, Агесилай²², Аменемхат²³, Успретезен.“

Така ние свързвахме приятното с полезното – хем намерихме начин да научим трудните царски имена, заменяйки непознатите думи на играта с други много по-благозвучни, хем дадохме възможност на тия силни

---

12. Сладолед (тур.).

13. Клеомброт – под това име са известни няколко спартански царе.

14. Асерхедон – асирийски цар (VI в. пр.н.е.).

15. Сенохариб – асирийски цар.

16. Сезострис – под това име са известни няколко египетски фараони.

17. Каракала – римски император от III в. н.е.

18. Асурбанипал – асирийски цар от VII в. пр.н.е.

19. Навуходоносор – име на вавилонски царе.

20. Тиглатполисар – под това име са известни няколко асирийски царе.

21. Набополасар – вавилонски владетел.

22. Агесилай – спартански цар.

23. Аменемхат – древноелипетска династия.

царе и те веднъж с нещо да бъдат полезни.

След като си пречупихме по този начин езичите, ние се почувствувахме вече в състояние да навлезем и в самото изучаване на историята, която е иначе един от най-интересните предмети в прогимназията.

Както е известно, историята се дели на стара, средна и нова. В началото на учебника, пред Старата история, като един вид предговор към историята, стои предисторическото време, а на края, след Новата история, като послеслов или може би като „поправка на печатните грешки“, която се прилага на края на всяка книга – идва Най-новата история. Впрочем започваща с една революция, Най-новата история наистина е корекция на печатните или, по-точно казано, на политическите грешки на миналите векове.

Когато човек, свободен от задължението да си знае урока, хвърли поглед върху историята, ще остане горе-долу със следните, впечатления за нея:

Стара история: строене на пирамиди, дълги и красноречиви беседи, философствуване, култ към много богове и много жени.

Средновековие: вяра в един бог и постоянни войни и кланета заради този един бог. Култ към жената и постоянни борби и убийства за нея.

Новата история започва с една историческа фалшификация и завършва с фалшификация на историята.

Историчите смятат, че Новата история започва от великото събитие – откриването на Америка, но съдейки по всички последици от това събитие, изглежда, че не ние сме открили Америка, а тя нас. Американците поне стоят на това гледище и смятат твърдението, че ние сме ги открили, за историческа фалшификация. Доста отдавна аз имах възможност да се запозная с един много симпатичен американец, господин Марк Твен. Той продаваше лимонада, но се занимаваше и с боядисване, бръснене и приготвяване на есенция за кисели краставици. Когато веднъж ми предложи същата тая есенция като американско откритие, ние с него завързахме разговор за откриването на Америка.

– Не, господине! – отговорих му аз. – Не виждам никакво основание да си купувам есенция от Америка. Ние, европейците, сме открили киселите краставици, следователно ние сме задължени да открием и есенция за тях.

– Така ли? – запита той. – Вие сте също така открили, струва ми се, и Америка?

– Да, господине, ние, европейците, сме открили киселите краставици, ние сме открили и Америка.

– Да, да, спомням си – отговори господин Твен любезно. – Ах, да знаете как приятно бяхме изненадани ние американците, когато ни открихте.

– Как?! – учудих се аз.

– Да. Ние, знаете, ви очаквахме хилядолетия, бяхме загубили вече търпение и постоянно се питахме: „Ще дойдат ли най-после тия хора да ни открият?“ Спомням си дори, че когато един ден пристигна Христофор Колумб, моят дядо го посрещна с думите: „Ех, дълго ни накарахте да чакаме!“

– Но как, за бога, вашият дядо е могъл да посреща Колумб?

– И аз винаги съм се учудвал на това, но, виждате ли, в историята има необясними явления, които историците един ден вероятно ще обяснят.

– Значи, вие не признавате великата заслуга на Колумб?

– Ах, как не! Неотдавна един мой – приятел, господин Джон Боутер, се опита да преплува с лодка от Америка до Европа и не успя, а това само увеличава значението на Колумбовия успех.

– А как преценявате усилията на испанския крал Фердинанд, който е подпомогнал парично откриването на Америка?

– О, аз ги ценя високо, още повече, че в това предприятие е участвувал и американски капитал. Аз и сега имам седем акции от фирмата „Дружество за откриване на Америка“, основана от крал Фердинанд, но мога да ви кажа поверително, че у нас, в Америка, тия акции вървят много лошо.

– Защо?

– Вероятно за това, защото ние, американците, сме много разочаровани от откриването на Америка.

– Разочаровани?

– Да. Ние все повече се убеждаваме, че Европа е открила Америка, за да има кой да ѝ дава заеми. И аз започвам да вярвам, че жителите на Марс, имайки пред вид нашия опит, твърде старателно се предпазват от възможността да бъдат открити от Европа.

Струва ми се, че този господин Марк Твен беше прав и затова казах, че Новата история започва с една историческа фалшификация – с откриването на един свят, който си е съществувал и преди това, а завършва с фалшификация на историята. Към края на Новата история се е родил един интересен исторически автор. Нарича се Наполеон Бонапарт. Той не е писал история, както би могло да се помисли, а я правил. Разрушавал държавни граници, събарял династии, измислял нови народи и

създавал нови държави. Бил гениален фалшификатор на историята (ние балканците най-добре можем да докажем това). Направил такъв исторически миш-маш, че хората започнали да се плашат да не би да му хрумне да измени и формата на земното кълбо. Макар че неговата дейност се отнася към Най-новата история, с раждането си той завършва периода на Новата история, който ние наследихме като подарък от него.

Трябва да призная, че от всички тези исторически периоди на нас учениците най-много ни харесваше предисторическата епоха. Нито има държави, нито владетели, нито годините се броят, нито пък има писменост, за да се запише нещо, та да го изучаваме след това. Ако човечеството се бе развивало в това направление, то днес нямаше и да съществува историята като училищен предмет. Впрочем тя пак не би съществувала, ако сред народите не се бе появила една особена секта хора – така наречените историци. Те бързо се размножили като досадни насекоми. Изтъкани от любопитство и търпение, тези хора започнали като молци да се ровят в стари книги и прашни ръкописи; започнали да преобръщат камъни и да чегъртат, да се изкачват по крепостните зидове, да се щурат сред развалините, да копаят в основите на сградите, да разкопават гробове и от историята, която някога с такова удоволствие се предавала от уста на уста под звуците на гуслата, те направили училищен предмет, който се разтяга като хармоника все повече и повече с всеки изминат ден. През древността и в Средновековието е имало по-малко историци, та и затова не всичко е записано. Това прави историята на старите и на средните векове доста приятно четиво. Колко приятни ни бяха например ония уроци за старите векове, които започваха с думите: „Малко неща се знаят за събитията през тая епоха“ или пък: „Втората половина на менфиския период, която се състои от няколко столетия, е покрита с мрака на неизвестността и не са останали никакви паметници от нея.“ Изразът „покрита с мрака на неизвестността“ е толкова приятен и удобен за учениците, че и в интерес на учениците, и в интерес на съответните народи не би било лошо много събития от известната и писана история да бяха „покрити с мрака на неизвестността“.

Но в увековечаването на събитията от новата история се е отишло вече твърде далеч. Всеки учител по история е сметнал за свой дълг да отбележи по нещо, а можете да си представите колко учители по история има по света. И не стига, че всяко събитие се описва най-обширно, но историята все повече и повече се простира и върху ония части от света, за които досега изобщо не се е държало сметка. Преди историята е обхващала само една малка част от Изтока, но след това започнала да се

разпростира все повече и повече върху всички континенти, докато не обгърнала целия свят и не достигнала и до най-затънтените кътища на земята. Представете си сега какво ще бъде през бъдните векове, когато историците ще започнат да отбелязват и това как негово величество престолонаследникът Нюканука изпекъл на шиш негово величество краля-баща Путафута и заедно със своето кралско правителство го изял, за да наследи престола му, или как нейно величество кралицата Папаруха отсякла главата на седемнадесетия си мъж, оженила се за осемнадесетия и го направила крал под името Сисогора I. С други думи, представете си как ще изглежда историята след петстотин години, колко томовете ще има, колко имена, колко дати и за какви ли не събития ще разказва. А представете си и положението на ония нещастни ученици, които тогава, след четиристотин-петстотин години, ще трябва да учат история! Винаги когато помисля за тия нещастници, аз се смея над съдбата им също както циганинът в приказката за правосъдието на Митхад паша:

Като нишки валя Митхад паша много сурово наказвал крадците и грабителите. Бесел крадците дори за две пилета и до обесения поставял предмета, който е откраднал, за да види всеки защо е наказан. Веднъж довели при него трима цигани. Единият бил откраднал дренки, вторият – едно яйце, а третият – любеница. Пашата ги строил в една редица и им заповядал всеки да глътне онова, което е откраднал, без да го дъвче. Първият циганин глътнал лесно дренките и започнал да се смее на глас.

– Защо се смееш бе? – попитал го пашата.

– Смешно ми е, милостиви паша, като си помисля как оня третият ще глътне любеницата.

Подобно на тоя циганин и аз се смея винаги когато помисля за ония ученици, които след четири-пет столетия ще учат история. Ние глътнахме дренките, но как те, нещастниците, ще глътнат любеницата!

Но ние учехме не само история на света, а и историята на сръбския народ, която за нас има по-голямо значение. Този предмет ни се отдаваше по-лесно може би защото се, чувствувахме у дома си, а може би и защото учителят по тоя предмет ни беше симпатичен.

Не зная как е сега, но тогава учителят по сръбска история като по служебно задължение трябваше да бъде голям патриот. Той държеше надгробни слова на всички погребения, наздравци на всички сватби, поднасяше поздравления на всички концерти и всичките си речи започваше по следния начин: „Петстотин години как сръбското племе стене под чуждо робство...“ В часовете, когато говореше за победата на цар Душан при Велбъжд или за победата на другите владетели от

династията на Неманичите, той така се удряше по гърдите, като че ли ни предизвикваше на двубой. А захванеше ли се за Първото въстание и за неговите герои – Синджелич, Раич, Зека и Конда, той така удряше с юмрук по масата, че ако турската войска би се явила в тоя миг отнякъде, тя сигурно щеше да се изплаши и да избяга. Тази част от историята той, разбира се, повече ни декламираше, отколкото разказваше. Няма-няма, па току се хване за народните песни, които той казваше така, като че ли си приглася на гусла. И понякога толкова се увличаше, че започваше да говори и с нас в десетерац²⁴.

Хайде, Живко, от четвърта пейка,
ако си ми юнак над юнаци,
я кажи ми, мой соколе сиви,
кой е този Лазаревич Лука²⁵?

Живко, който беше тъкмо от Ужичката нахия²⁶, макар и да не обичаше да дели мегдан с учителите, прокарваше лъка на гуслата по струните на душата си и подхващаше също в десетерац като на свой роден диалект:

Малко бяха смелите герои
като този Лазаревич Лука.
Той пристигна нейде от Шабачко.
В Свилеуво – село плодородно –
Тодор и жена му Ефросина
го родили – бащин край да слави.
Туй било в хиляда седемстотин
седемдесет и четвърто лято.

– Ха така, Живко! – с възторг се провикваше учителят и пишейки му петица, добавяше:

24. Десетерац – метрическа стъпка, широко разпространена в южнославянския юнашки епос. Петостъпен хорей с цезура между четвъртата и петата сричка.

25. Воевода във въстаническите войски на Караджордже.

26. Турска административна единица.

Имаш мъдра и красива реч,
имаш сабя за юнашка сеч.

Но това, което можеше Живко, за нас останалите бе невъзможно. Така например, когато веднъж ме запита за Конда войвода, аз направих опит да вляза в ролята на ужичанин, но никак не ми се удаде. Започнах така:

Преди време Кондия войвода
в малка Македония живял,
в Македония покрай Поломня.
Дето виждал река да се лее,
брод намирал винаги през нея.

Разбира се, с тия прекрасни стихове аз не можах да очаровам учителя ни.

Но така беше само в часовете за Първото въстание. Всички останали периоди и всички останали уроци трябваше да учим наизуст, дума по дума, както дефинициите по физика или по геометрия. Така ги бяхме научили, че и посред нощ да ни събудеше, пак щяхме да му ги кажем наизуст. И до ден-днешен, вече след толкова години, аз помня дума по дума някои мъдри изводи на нашия учител по история. Ще приведа за пример само някои от тях, така както той ги казваше: „Крал Милутин се женил четири пъти, но това не е единствената историческа заслуга на този владетел. Освен женитбите си той разширил и границите на сръбската държава и т.н.“

„Днес вече е исторически неоспоримо, че цар Душан Силни е бил отровен. За това има твърде много доказателства. Едно от тях е и обстоятелството, че не е умрял от естествена смърт.“

„Крал Вълкашин е загинал в битката при Марица в 1371 г. Този факт е причина за прекратяване на неговото лично влияние върху държавните работи.“

„Стефан Дечански на младини бил ослепен. Но с него се случило нещо чудно, точно обратното на онова, което става с други владетели. Щом се възкачил на престола, той прогледнал.“

„Стефан Първовенчани е умрял на 24 септември 1228 година, но

трябва да се има пред вид, че цялата политическа дейност на тоя владетел протича преди смъртта му.“

Въпреки че и предметът, и учителят ни бяха симпатични и макар че чувствавах известен граждански дълг към тоя предмет, аз никак не успях да бъда в добри отношения с него. Нашият учител ни казваше: „Само оня, който се обляга на миналото, е способен да гради бъдещето.“ Но, изглежда, поради това, че нямах минало и нямаше на какво да се облегна, аз бях съвсем неспособен да изградя бъдещето си.

Тъкмо благодарение на „учителката на живота“ – историята, аз повтарях класа. Това се случи по доста интересен начин. Пропаднах на изпита, защото сбърках годината, когато е умрял цар Урош, така че според мене излезе, че това е станало след битката при Марица. Можете да си представите как се хвана за косите нашият учител, който поне седем пъти ни бе прочел народната песен „Марко казва чие е царството“ и който бе клел люто Вълкашина:

– А известно ли ти е на тебе, че Вълкашин е убил Уроша?

– Да.

– Е, как е възможно тогава да тръгне той мъртъв от Марица, където е загинал, и да дойде да убие Уроша?

– Не зная.

– Е, като не знаеш, чети тогава през ваканцията и ела допълнително да се явиш на изпит.

И аз наистина четох през ваканцията и на поправителния изпит казах не само, че Вълкашин е убил Уроша, но отидох дори една крачка по-нататък и твърдах, че два пъти го е убил: първия път преди, а втория път след битката при Марица. Отстъпвайки така, аз отидох още по-далече и възприех мнението на Панта Сречкович, че „и трети път крал Вълкашин е убил крал Уроша“. Но изглежда, че тая моя примирителност не помогна много и аз трябваше да повтарям класа.

Сега се явява един интересен, чисто юридически въпрос, който аз не съм повдигал до днес, докато не излязоха на дневен ред военните репарации. По-късно, когато вече свърших училище, бе доказано и днес се смята като несъмнен факт, че Вълкашин не е убил Уроша, а Урош е умрял след битката при Марица. А това именно и аз твърдах на изпита и затова повтарях класа и изгубих цяла една година. Сега, значи, възниква въпросът кой трябва да ми заплати тая загуба от една година, нанесена ми поради това, че държавата тогава не е знаела собствената си история.

ГЕОГРАФИЯ

Като учебници по география с успех могат да бъдат използвани пътеводителите и железопътните разписания. Всички, които са пропуснали да усвоят този предмет в училище, се ползват от тия полезни книги, от които могат да се научат не само границите на държавите, големината на градовете, планините, реките, но и много други полезни неща. Така например от тях може да се научи таксата на файтоните, цените на хотелите, дори къде се намира граничната митница, за да може навреме човек да скрие онова, което иска да пренесе контрабанда. Всички тия сведения липсват в учебниците по география, по които учим в училище.

Но за да може човек да се ползува от тези ценни книги, трябва да е получил в гимназията поне ония първи, основни знания, които са необходими за разбиране на отделните явления. Такива основни знания например са, че реките винаги текат от изворите към устието си, че Земята е толкова далече от Луната, колкото Луната от Земята, че планините са винаги по-високи от долините, а езерата, независимо от това дали са плитки или дълбоки, трябва да са заобиколени от всички страни със земя, и още много други подобни все така полезни знания.

Към тези основни знания спада и това, че Земята е кръгла, в което нашият учител се опитваше да ни убеди с всички възможни средства.

Децата са по-близо до бога и затова са по-близко и до религията. А децата и религията с общи усилия са създали чудната легенда за безкрайността на света, която не е могла да разруши дори и оная приказка за човека, който стигнал до края на света, седнал на ръба, провесил си краката в нищото и доволен плюл в това нищо. И ето и тая вяра в безкрайността на света, и оная легенда сега с един замах трябваше да бъдат сменени с представата, че Земята е кръгла като топка, че се върти като луда, премятайки се акробатически по всевъзможни начини. Във всичко това се опитваше да ни убеди учителят ни по география, позовавайки се на голям брой доказателства. Но ние все пак си оставахме недоверчиви.

– Първото доказателство, че Земята е кръгла – убеждаваше ни той, – е това, че Слънцето, Луната и всички останали небесни тела са кръгли, следователно и Земята трябва да бъде кръгла.

Без съмнение логиката на това доказателство е непоколебима, но на нас като на деца то ни изглеждаше също така, както ако някой би ни

казал: „Понеже корабът, лодката и динената кора имат продълговата форма, то и обувката на крака трябва да има продълговата форма.“

Също толкова ясни ни бяха и останалите две доказателства за кълбовидната форма на Земята. Когато пътуваш по море с параход, при появяването на сушата ти най-напред виждаш върховете на планините и, обратно, когато стоиш на брега и забележиш в морето кораб, най-напред виждаш мачтата му и след това се показва целият му корпус.

– Деца, виждали ли сте море? – започваше учителят да обяснява тези доказателства.

– Не сме! – отговаряхме ние в един глас.

– Така, много добре! Представете си сега море и в далечината параход, който още не се вижда. Представихте ли си море?

– Представихме си! – отговаряхме ние, а бог знае как сме си го представяли.

– А представихте ли си парахода, който не се вижда?

– Да! – отговаряхме ние, макар че никак не можехме да проумеем как ще си представим параход, който не се вижда.

– Така, кажи ми сега ти, Милане, какво ще видиш най-напред от парахода?

– Дим, господин учителю – уверено отговаря Милан.

– Дим, добре... да кажем, че ще видиш дим – продължава малко объркан учителят. – Ще видиш дим, ако, да кажем, параходът пуши, но какво ще видиш, ако не пуши? Хайде, кажи де, когато параходът се задава от далечината и не пуши, по какво най-напред ще познаеш, че идва параход?

– По свиренето на свирката – и тоя път уверено отговаря Милан.

Макар само по себе си най-убедително, и четвъртото доказателство не беше по-понятно за нас. Според него, когато някой тръгне от една точка и върви, върви, върви в една и съща посока, той в края на краищата пак ще дойде до същото място, от което е тръгнал. Ние си представяхме това доказателство по следния начин: тръгам аз от първи клас, вървя, вървя, вървя и след няколко години се връщам пак в първи клас, докато моите другари са вече ученици в четвърти клас. Според нашата детска логика тук не беше уместно да се каже „когато някой тръгне“, защото всъщност той не напуска класа, а това вече не е доказателство за кълбовидността на Земята.

Значително по-леко усвоихме другите уроци благодарение на това, че нашият учител прилагаше нагледното обучение.

В нашата гимназия имаше един глобус, който с години бе стоял на

шкафа в кабинета на директора и който изглеждаше така мизерно, че да ти е жал просто да го погледнеш. Оста му беше така изкривена, че при опитите той винаги се въртеше не точно така, както учителят ни убеждаваше, че се върти Земята. Северна Америка беше покрита с едно огромно мастилено петно и ние бяхме убедени, че там именно е Черно море. А там, където трябваше да бъде Африка, имаше една огромна дупка и ние не можехме да разберем дали това са следи от разкопките на англичаните, които са търсели фараонските гробници, или някаква американска експедиция се е спускала в недрата на земята, следвайки напътствията на Жюл Верн. Най-вероятното бе, че учителите са разисквали по време на междучасията въпросите на текущата политика, използвайки глобуса като аргумент.

Поради липса на глобус учителят използваше главата на нашия съученик Сретен Йович, който наистина беше такъв главчо, че приличаше на истински подвижен глобус.

– Ела тук, Сретене – започваше той на пример урока за деня и нощта. – Излез и за стани тук до прозореца, така че да те огрява Слънцето.

Глобусът ставаше от третия чин и заставаше край прозореца.

– Ето виждаш ли, като обърнеш дясната си страна към Слънцето, цялата дясна половина на главата ти е осветена, докато другата не е. Така ли? Хайде сега обърни лявата си страна към Слънцето. Ето сега лявата страна е осветена, а дясната не е.

По същия начин върху Сретеновата глава ни бе обяснено и какво представляват полюсите.

– Ето тук, виждате ли – и учителят слага ше показалеца си на Сретеновото теме, – тук е Северният полюс. Тук е вечна зима, никога нищо не цъфти. Всичко е измряло или ако е останало нещо, то е хилаво. Това са впрочем неизследвани пространства.

Друг път пак на Сретеновата глава той ни обясняваше маршрута на един пътешественик, който, за да потвърди от любов към географията четвъртото правило за кълбовидността на Земята, тръгнал от една точка, вървейки все в една и съща посока, и стигнал пак там, откъдето е тръгнал.

– Взимаме, значи, нос за изходен пункт – тук той слагаше показалеца си на Сретеновия нос и го насочваше, влачейки нокътя си по лицето, към лявото ухо – и се отправяме на изток, тоест в оная страна на света, от която изгрива Слънцето. След това... Сретене, да си измиеш ушите, пълни са с кал, като че ли си излязъл от кочина... след това обикаляме земното кълбо и стигаме до противоположната страна на света...

още миналия път ти казах, Сретене, да острижеш тая коса... Макар че там, на противоположната страна на света, живеят диваци... аз няма повече да цапам пръстите си с тая твоя мръсна коса... Това е тая страна, където е нощ, когато у нас е ден, и обратно – където е ден, когато у нас е нощ. След това продължаваме по-нататък и по-нататък, минаваме през дясното ухо на Сретен и пак вървим все нататък и нататък и ето ни на Сретеновия нос, откъдето тръгнахме.

Понеже учителят използваше Сретен за глобус, ние всички много го уважавахме. Изглеждаше ни като истинско училищно пособие и толкова бяхме свикнали с това, че главата му наистина ни приличаше на глобус, представляващ земното кълбо. Неговата рошава коса ни напомняше гъмжащите от диви зверове джунгли; челото му ни наподобяваше изораните египетски равнини; носът му ни приличаше на недостъпен връх – хималайски, а двете реки, които изтичаха от носа и се сливаха малко преди да се влеят в устата – на Тигър и Ефрат.

Нашата представа за главата на Сретен като истински глобус беше толкова силна, че когато веднъж Станко Милич му разби главата и учителят го запита защо е направил това, той отговори:

– Учех си урока по география.

Тогава учителят пусна в обръщение главата на същия тоя Станко Милич, но не толкова заради нагледното обучение, колкото да ни внуши респект – да не смеем да повреждаме учебните пособия. Защото не може да се захвърли Сретен с разбита глава върху шкафа в канцеларията на директора като стария глобус я.

А трябва да кажа, че нашият учител по география имаше доста тежка ръка и твърде често си служеше с нея. Докато разказваше за земните неща, за реките, планините, езерата и моретата – все някак минавахме, но щом се докопа до небето и небесните тела, започна така да размахва ръце и да ни удря такива плесници без всякаква причина, че на нас ни се струваше, че на небето стават междупланетни катастрофи.

Така например веднъж, като предаваше урока за затъмненията, той ни изкара трима души пред дъската. Най-напред извика най-високия между нас, Живко, на когото бяха вече наболи и мустачки, та учителите го съветваха да се ожени. Извика го и го постави така, че да може всички да го виждаме.

– Макар че ти иначе си магаре, Живко, сега ще представляваш Слънцето. След това се обърна към класа:

– Внимавайте добре, главата на Живко е Слънцето. Тя осветява и Земята, и Луната. Земята ще бъде както и друг път главата на Сретен, а

за Луна ще ни послужи ето този малкият, от втория чин.

Този малкият от втория чин бях аз.

– Добре, вижте сега, деца. Когато Слънцето е там, където е сега Живко, а Земята там, където е Сретен, и Луната там, където е тоя малкият, тогава Слънцето изпраща своите лъчи и осветява и Земята, и Луната. Така ли е?

Всички мълчат, понеже не могат да разберат как Живко осветява и с какво осветява.

– Обаче – продължава учителят – в своя път около Слънцето Земята се оказва в един момент между Слънцето и Луната... ето така! – и той ни построява в една редица – Живко, Сретен и на края мене. – Сега, както виждате, тоя главчо Сретен е засенчил оня малкия и Живковата светлина не може да го освети. Вследствие на това настъпва лунно затъмнение. Разбрахте ли?

– Аз не разбрах – промърмори Живко, източникът на светлината.

Обстоятелството, че не е разбрал точно този, който трябва да даде светлина на другите, разгневи учителя и той му плесна такъв шамар, че бедният Живко получи, изглежда, съвсем нагледна представа за затъмнението, защото веднага добави, мигайки с очи:

– Сега разбрах!

И разбра не само той. Всички ние си изяснихме защо тоя раздел от географията се нарича физическа география.

Още по-лошо стана положението, когато започнахме да изучаваме устройството на слънчевата система.

– Да излязат ония планети от миналия час – каза учителят.

Тези планети бяхме Живко, Сретен и аз.

– Ти, Живко, както е известно, си Слънцето. Застани тук и тихо, мирно и спокойно се върти около себе си!

– Ти, Сретене, също ще се въртиш около себе си, но въртейки се около себе си, ще тичаш и около Живко, който, както знаеш, представлява Слънцето.

След това постави и мен на мястото ми.

– Ти си Луната. Ти първо ще се въртиш около себе си. Въртейки се около себе си, ще се въртиш и около Сретен, а заедно с него ще се въртиш и около Слънцето, тоест около Живко.

След като ни даде тези разяснения, той взе пръчката и застана встрани като зверуокротител, готов да чукне по главата всекиго от нас, който сгрещи. И започна под негово ръководство едно въртене, едно тичане – бог да ти е на помощ. Върти се Живко около себе си, върти се

бедният Сретен около себе си и около Живко, въртя се и аз около себе си и около Сретен и двамата заедно тичаме около Живко. Още преди да направим както трябва първия кръг, и на тримата ни се зави свят и се сгромолясахме на земята. Най-напред паднах аз в качеството си на Луна, върху мен се стовари Земята, а върху нея – Слънцето. Получи се такава купчина, че не можеш да разбереш къде е Луната, къде Слънцето, къде Земята. Виждаше се само тук да стърчи един крак на Слънцето, там носът на Земята или задникът на луната.

И докато ние охкахме, учителят стоеше гордо над тая купчина и обясняваше на останалите ученици устройството на слънчевата система и движението на небесните тела във вселената.

Можете да си представите каква паника настана между нас, когато, завършвайки тоя урок, учителят ни каза:

– Следващия път ще ви обясня какво представлява вулканът.

Запознати вече с начина, по който той така усърдно прилагаше метода на нагледното обучение, ние бяхме сериозно загрижени на кого ли от нас ще се падне следващия час да бълва огън.

ЕСТЕСТВЕНА ИСТОРИЯ

Към естествената история или природните науки, както още я наричат, спадат: минералогия, ботаника и зоология. Всички останали науки, като например: математика, история, география, вероучение, се отнасят вероятно към неприродните науки.

Що се отнася до минералогията, на всички нас много ни харесваха ония преградени кутии с хубаво подредени и номерирани камъни, които учителят донасяше в класа всеки час и от които по време на урока винаги изчезваше по един екземпляр.

Ботаниката би могла да бъде симпатичен предмет, ако учителите не бяха вмъкнали в нея без никаква нужда латинския език. Учиш по цял ден наизуст: *Spinacia oleracea*, *Raphanus sativus*, *Cucurbita niole* и като започнеш да ги изговаряш, те ти приличат най-малко на надписи от Хорациевите епистоли, а всъщност не значат нищо друго освен спанак, ряпа, тиква. Напразно ни обясняваха, че това са научни имена на тия растения. Тия обяснения само още повече ни объркваха. Окръжният началник, дете е окръжен началник, пък и той се казва само господин Яков Маркович и няма никакво научно име, а една ряпа, виждате ли, имала научно име. А всеки ще признае, че окръжният началник е нещо повече от една ряпа.

Мен лично особено ме вълнуваше въпросът за какво ни е необходимо да знаем как се казва ряпата по латински. Аз не бих могъл да отида на пазара и да кажа на селянина: „Приятелю, колко струва една връзка *Raphanus sativus*?“ И в ресторанта не мога да поръчам една порция *Raphanus sativus* защото, ако кажа така, келнерът ще ми иска четири пъти повече, отколкото ако бих му поръчал ряпа. Не биха могли да ми послужат тия думи и като цитат в някоя политическа реч, макар че широко е прието в политическите речи да се дават латински цитати. Защото, ако бих казал например: „Господа, на вас, които вярвате, че в демокрацията се крие моралната сила на едно общество *Raphanus sativus*...“, това би могло и да значи: „Господа, вие, които вярвате, че в демокрацията се крие моралната сила на едно общество, да ви се не видят стърганите репи!“ След като тия латински думи са така негодни за използване, не разбирам защо трябва да се изучават. Може би само за това, за да опровергават на учениците един такъв симпатичен предмет като ботаниката.

Впрочем и самият ни учител по естествена история като че ли

нямаше особена слабост към ботаниката, а още по-малко към минералогията. Той беше пристрастен към зоологията и поради това ние изучавахме тоя предмет най-прилежно, така че аз мога спокойно да кажа, че от зоологията съм извлякъл много полезни знания.

Така например благодарение на зоологията аз се убедих, че човекът има два крака, а животните четири, което все пак не значи, че пуюкът е човек. Освен това научих какво представляват дебелокожите, което можях окончателно да разбера едва по-късно в живота. Научих още, че магарето е търпеливо, че агнето е кротко, конят благороден, тигърът кръвожаден, лисицата лукава, кучето вярно, заекът боязлив, порът подъл, че маймуната е смешна и че човекът притежава всички тия особености, взети заедно, и затова се смята за по-висше същество от животните.

Получил толкова много полезни знания от тоя предмет, редно е да отдам достойна почит и на нашия учител по зоология в своите спомени за него.

Не зная дали сте забелязали, че често пъти със своята физиономия, с маниерите, държането и движенията си човек вече е предопределен за известно призвание в живота. И тези качества, които предразполагат човека за съответно призвание, се проявяват у него още от малък, още от ранно детство. Така например ако някой е предразположен да стане калугер, то той още от малък ще има хитра физиономия, добър апетит и навика да брои чуждите залци, ако е предразположен да стане полицейски чиновник, той още от малък ще подслушва чуждите разговори и ще клевети другарите си пред учителя, а ако е предразположен да стане учител, той още от малък ще забравя да носи книгите си в училище, в разсеяността си ще разменя своята стара шапка с някоя чужда нова и ще бъде лош ученик по предмета, който по-късно ще преподава.

Поради това най-смешно в живота е обратното положение – когато някой е предопределен за поет, а стане касапин или което у нас става по-често, когато някой предопределен за касапин стане поет.

Често пъти смешното се състои в това, че някой има всички данни за призванието, на което се е отдал, но няма физиономия, държание и маниери, подходящи за това. Представете си например, че срещате човек, за когото мислите, че е женски крояч, защото притежава всички маниери, характерни за тая професия, а ви кажат, че е пенсиониран полковни командири, или пък представете си човек с добър апетит и съответстващ му търбух, с месести увиснали уши, с дебел врат и с ръце на касапин, за когото ви кажат, че е композитор. Нашият учител по зоология беше от бога определен да бъде учител по зоология и нищо друго. Като

че ли в момента, когато се е родил, орисницата е сложила ръка на рамото му и е казала: „Ти ще бъдеш учител по зоология!“

Той беше висок, едър, с изпъкнали рамене и с отпуснати дълги ръце, така че изглеждаше, като че ли досега е вървял на четири крака и току-що се е изправил да върви на два. Когато говореше, от време на време така врещеше, че изглежда, с извинение, като че ли ръмжи, а когато се смееше, той просто ревеше като магаре. С една дума, истински кон с пенсне.

Когато ни преподасаше за отделните животни и за техните особености – за благородството на коня, за трудолюбието на мравките, за верността на кучето, за остроумието на лисицата, за философското търпение на магарето, – той ни разказваше всичко това с такъв възторг, така жестикулираше, че на човек просто да му се поиска да стане животно.

Впрочем той точно така и гледаше на нас учениците. Никога не наричаше по име, а на всекиго бе дал по един прякор, взет от зоологията, и така се обръщаше към нас и ни извикваше, като че ли за него не съществуваше дневник, в който бяха вписани кръщелните ни имена. Наистина той поглеждаше дневника и минаваше с писалката по нашите имена, но когато се спреше на някого, казваше:

– Излез ти, Глигане, и ми изгрухти какво знаеш за...

И Глигана ставаше от чина с подвита опашка, излизаше на дъската и започваше да грухти лекцията.

На друг пък ще каже:

– Аз на тебе, Орангутане мой, ще ти пиша единица; нека ти е малко по-дълга опашката, за да можеш да си покриваш с нея революционния задник.

Орангутана трепваше, започваше да мига с очи, почесваше се хитро зад ухото, изплезваше ни се и си сядаше на мястото.

Този начин на общуване на учителя с нас имаше тая полезна страна, че между другото ние научихме много неща. Така например научихме, че свинята грухти, че орангутанът има червено задно лице, че кравата се тели („Едвам можа да отелиш една тройка!“), че порът смърди, че кукувицата снася яйцата си в чужди гнезда и много други полезни неща.

Но това негово държане оказа и друго влияние върху нас. Всеки от нас започна полека-лека, неусетно и постепенно да свиква с името, което му бе дадено, и не само с името, но и с особеностите на съответното животно. От начало, разбира се, всеки се противеше, но след това свикваше, после се примиряваше и накрая се предаваше, докато навикът ставаше така силен, че се превръщаше и във втора природа.

Така например Любо Слона, който в началото на учебната година беше живо и подвижно момче, започна полека-лека, неусетно, постепенно да придобива слонски маниери, да се движи трмаво, да мисли лениво и да мига добродушно с очи. Дори и кожата му започна да става нечувствителна, а носът му взе да провисва надолу като хобот. Йовица Орангутана също така започна да придобива някакви чудни маниери, които дотогава нямаше. Постоянно се чешеше с ръка по гърба, мигаше с очи и се плезеше на другарите си. Дори започна, особено когато се биехме, да си служи вместо с ръце с краката си, да прескача с лекота чиновете, да скача през прозореца, да се преобръща на столовете, така че оставаше само да му сложим синджирче около врата. За Средой Пора не беше необходимо да полага някакви особени усилия, за да се приспособи към особеностите на животното, чието име носеше, а Йова Магарето, който наистина още при постъпването си в училище имаше известни магарешки качества, извънредно много се школува в своята търпеливост. Не само цялата учителска колегия, но и целият клас го биеше и докато в началото все пак до известна степен реагираше, по-късно напълно се помири със съдбата си и я понасяше с истински стоицизъм.

Това влияние на зоологическите имена върху нас беше всеобщо и всички ние волно или неволно се подчинявахме и приспособявахме към характерите, отговарящи на дадените ни имена.

Интересно е, че по-късно, когато навлязохме в живота, колкото и да се стараехме да изгладим и заличим това влияние, все пак запазахме нещо от тези особености и навици и всеки си потърси пътя и призвание в живота, което би му отговаряло и в което би могъл да използва качествата, придобити в детските години. Така например Симо Пуяка стана дипломат и постигна значителни успехи; Йова Магарето стана министър на просветата и направи много и много полезни реформи в това ведомство; Перо Сома стана член на Академията на науките, където и до ден-днешен мълчи като риба; Спирос Тревопасния стана архиерейски наместник и вече е удостоен с червен пояс; Тошо Хамелеона изцяло се отдаде на политика и жъне големи успехи; Средой Пора се намъкна в полицията и навсякъде, където работи, може да се усеща неговата миризма; Андрей Крокодила в качеството си на настойник глътна цяло едно наследство, голяма двуетажна къща и седем хектара земя, и така натаък – всеки пое определения му още от детинство път.

Поради това, че аз бях най-малкият в класа, учителят по зоология ме нарече Мишка. Това е онова малко домашно животинче, от което жените пищят, като го видят, и вдигат роклите си нагоре; онова домашно

животинче, което гризе трохите, останали от чуждата трапеза. Ако в края на краищата съдбата ми беше определила само това, жените да си вдигат роклите нагоре, щом ме забележат, това все пак можеше да се търпи, но изглежда, че съдбата бе взела пред вид само второто качество на това животинче. На основание на това, че мишката гризе трохите, останали от чуждата трапеза, съдбата ми определи да бъда – сръбски писател.

ЧУЖДИ ЕЗИЦИ

Приблизително по това време в нашите средни училища бе въведен като учебен предмет френски език и се чувствуваше голяма липса на преподаватели. Но това обстоятелство ни най-малко не тревожеше нито училищните власти, нито нас учениците. Училищните власти определиха един нещастник от учителския съвет и му възложиха задачата да учи заедно с нас френски език. За нас това беше добре дошло, защото по такъв начин тоя предмет не ни създаваше никакви трудности. Напротив, часовете по френски език ни служеха като приятна отмора от останалите занимания и през тях ние много хубаво се забавлявахме.

Когато учителят си беше научил урока, не минавахме много добре, но когато и той не го знаеше, тогава беше съвсем лесно, защото той не се решаваше да разговаряме по предмета, а повеждаше разговор за съвсем други неща. Разказваше ни например, че Митридат VI, крал Понтийски, царувал цял век преди Христа, знаел 22 езика. Разказваше ни и че той лично познавал един черногорец, който много скитал по света и знаел 5 чужди езика, но ги говорел на черногорско наречие.

А когато учителят си знаеше урока, той започваше часа със специален разговор, който винаги имаше следното начало:

– Деца, на френския език трябва да отделите специално внимание. Той не ще ви бъде наложително необходим, ако, да кажем, някой от вас стане министър на външните работи, но ако някой има амбицията да стане портиер в хотел, то знайте, без френски език не може да мине.

След тия мъдри слова той отваряше пред себе си известната книга „Олендорфовата метода за изучаване на френски език“, която беше единственият учебник по френски език по това време, от който се ползувахме и ние, и учителите, и между нас започваше словесен диалог по Олендорфовата метода.

Въпрос: Братът на вашата жена, има ли той една птица, която пее хубаво?

Отговор: Да, братът на моята жена има една птица, която пее хубаво.

Въпрос: Вашата братовчедка не е ли роднина на братовчедката на моя племенник?

Отговор: Да, моята братовчедка е роднина на братовчедката на вашия племенник.

Въпрос: Виждали ли сте ножчето на моя чичо?

Отговор: Да, виждал съм ножчето на вашия чичо на пейката в градината на моята леля, която вчера изяде една ябълка.

Въпрос: Вашият по-голям брат говори ли френски?

Отговор: Моят по-голям брат не говори френски, но той има едно ножче.

Въпрос: Вашата сестра обича ли да яде сирене?

Отговор: Да, моята сестра обича да яде сирене.

Както се вижда от горните няколко примера, тази Олендорфова метода е много добра за изучаване на френски език. Познавам един наш млад дипломат, който бе научил френски по Олендорф и който води следния разговор по време на едно дипломатическо посещение:

– Вашата държава, не е ли тя съгласна да бъде в добросъседски отношения с нашата държава? Вашата държава, не е ли тя съгласна да направи декларация пред нашата държава, че тя, вашата държава, е съгласна да живее в добросъседски отношения с нашата държава?

Младият дипломат, разбира се, използваше своите знания по френски език, придобити чрез Олендорфовата система, и на дипломатическите вечери. Така той каза веднъж на папския нунций, който седеше от дясната му страна:

– Вашата сестра обича ли да яде сирене?

А когато маркиза Инес Де Херер, жената на испанския посланик, го запита говори ли английски, той ѝ отговори пак по Олендорфовата система:

– Не, аз не говоря английски, но аз свиря на флейта.

Немският език ни се отдаваше малко по-трудно, но се справяхме само благодарение на обстоятелството, че имахме учител, който умееше необикновено ясно да ни обясни много неща, които иначе щяха да ни бъдат неясни.

Като пример ще приведа само случая, когато той ясно и достъпно ни обясни какво представляват спомагателните глаголи в немския език.

– Спомагателният глагол, деца, това е оня глагол, който помага на главния. Например, аз копя лозето. В такъв случай аз съм глаголт graben. Значи: ich grabe. Добре, но graben не може да сколаса да прекопае сам цялото лозе. Денят е къс и той не може да сколаса. Какво да прави, що да прави, хайде да повика на помощ своя съсед haben. И той му казва: „Бъди така добър, съседа haben, помогни ми да прекопая лозето!“ Като добър съсед haben се съгласява, запретват се двамата да работят заедно и ето ти: ich habe gegraben. Значи, haben в тоя случай е

спомагателен глагол, тоест глагол, който се е притекъл на помощ на graben. Да, но не само тогава, когато graben е прекопавал лозето, е бил къс денят, в годината има и други къси дни. Друг път graben трябва да прекопае царевицата. Напъва се той, напъва се – не може да сколаса. Денят е къс и той не може да сколаса. Какво да прави, що да прави, разсъждава той. Не бива да повика пак на помощ haben, тъй като той вече му е направил веднъж услуга и му е помогнал да прекопае лозето. Тогава на graben му идва на ума да повика другия си съсед werden. Като добър човек werden също се отзовава на молбата му и идва да помогне на своя съсед. Запретват ръкави да работят задружно и ето ти ich werde graben. Werden, значи, в случая е също спомагателен глагол. Разбрахте ли сега, деца?

– Разбрахме – отговаряме ние в един глас, защото наистина много добре разбрахме обяснението.

И когато следващия час учителят попита например Сретен Йович какво представляват спомагателните глаголи в немски език, Йович, дълбоко убеден, че е разбрал много добре обяснението от миналия час, отговори:

– Спомагателните глаголи са съседи. Когато някой от тях не може да си прекопае лозето, той вика на помощ съседата си и така заедно прекопават лозето. Друг път пък, като не може да си прекопае царевицата, той повиква другия си съсед на помощ. Затова всички спомагателни глаголи в немски език са съседи.

– Е добре, Сретене, кажи ми, кого ще повикаш на помощ ти, когато не си знаеш урока? – пита го учителят.

– Съседата ми Живко! – отговаря Сретен.

– Тоя Живко, дето седи до тебе на чина ли?

– Да.

– А как ще ти помогне той?

– Ще ми подскаже.

– Какво ще ти подскаже?

– Онова, което не зная.

– И тогава Живко ще ти бъде спомагателен глагол, така ли?

– Да.

– Е хайде тогава ти, спомагателни глаголе, стани и му подскажи, та да чуем всички. Кажи, значи, кое важно нещо забрави да каже Сретен?

– Той забрави – става Живко, – забрави да каже, че денят е бил кратък и затова онзи човек не е могъл да сколаса да прекопае лозето си.

Ние, разбира се, не изучавахме само спомагателните глаголи.

Имаше още много други мъки и неволи. Всяка неделя например учителят ни даваше по двадесет думи, които трябваше да научим наизуст. За да успеем да извършим това, всеки от нас трябваше да се превърне в жив джобен речник. Можете да си представите как изглеждаше петнадесетминутното междучасие преди часа по немски език. Вдигаше се пъклен шум и бръмчене, защото тогава целият клас се напъваше да научи зададените двадесет думи, за да ги забрави веднага след часа. През тоя всеобщ шум и бръмчене можеше да се чуят немските думи: zerquetschen, entwurzeln, Rucksichtslosigkeit, Rukschrittpartei, Markgafsrhaft и др. Върху значението на тия думи ние дори не се замисляхме, защото бяхме дълбоко убедени, че такива думи не могат да имат никакво значение и че учителите са ги измислили само за да направят уроците по-трудни. Все пак трябва да се признае, че имаше немски думи, които биха могли да се научат, защото бяха измислени твърде практично. Вероятно за икономия немците са дали на една дума по две-три значения и за да могат да бъдат те по-леко научени, са избрали значения, които имат известна връзка помежду си. Така например замък на немски значи Schloss, а така се нарича и катинарът, с който тоя замък се заключва. Или друг пример – падение, гибел се нарича Verfall, а точно така на немски се нарича и падеж на полица, което е в тясна връзка с падението. Versetzen значи залагам, а versetzen се казва и когато преместваш нещо от дома си в заложната къща. Unterhalten значи забавлявам се, а значи и издържам. Тия две понятия са също така тясно свързани, защото оня, който се забавлява с девойката, съвсем естествено трябва да издържа и детето.

Най-много мъки ни причиняваха изключенията, които бяха просто гробница за цели класове, дори за цели поколения. И в другите граматически има изключения, но те са някак си по-човешки и по-благопристойни, а в немския език просто чувствувате, че немците са измислили изключенията като едно от своите милитаристични средства за унищожаване на неприятеля или като бодлива тел, ограждаща немския език, за да не може лесно да се проникне в неговото овладяване. Поттиш се, поттиш се, докато най-после си пречупиш езика и научиш някое правило. Целият щастлив, ти заставаш пред учителя и облизвайки си чак пръстите от удоволствие, казваш това, което си научил, очаквайки, че той ще ти каже: „Добре, много добре, иди си на мястото!“ А вместо това той ти казва: „Добре, кажи ми сега има ли изключения това правило и кои са те!“ Получава се нещо, както когато ядеш с най-голям апетит компот от праскови и онзи, който ти сервира, изведнъж ти каже: „Хайде изгълтай

сега и тези зелени трънки!“ Благодарение на тези изключения в немски език ученик с добър успех по този предмет в нашия клас беше истинско изключение.

МАТЕМАТИКА

– Аз бих ви помолил, господин докторе, да прегледате всестранно детето, защото неговото състояние започва да ме безпокои.

– Какво впрочем ви безпокои, какви промени сте забелязали в него?

– Детето беше бодро, весело, в добро настроение и изведнъж стана мрачно и мълчаливо. Разсеяно е, дори не може да разговаря както преди, не чува какво го питам и спи лошо. Казва, че сънува някакви страшни сънища и така се стряска насън, че често пъти скача от кревата и едва можем да го успокоим.

– Хм! Хм! – размишлява загрижено докторът и добавя: – Доведете ми малкия пациент, да го прегледам лично.

Влиза млад и изпит младеж, лекарят го преглежда, чука го по гърдите, гледа езика му, обръща клепачите му.

– Лошо спиш, така ли?

Ученикът потвърждава.

– Би ли могъл да ми кажеш какви са тия страшни сънища, които сънуваш?

Ученикът се озърта плахо наоколо и започва да разказва поверително:

– Явява ми се насън едно отвратително женище, с остри стоманени зъби, със змии вместо коси, с артилерийски снаряд вместо сърце, с ръце като стоманени вили и с очи от фосфор, които светят в мрака като кошешки, със стомах от говежда кожа, пълен с разни цифри, които бълва из устата си.

– Това е математиката! Да, това е математиката – клати загрижено глава лекарят, припомняйки си своите младини. – Познавам тази болест, много добре я познавам, и аз съм боледувал от нея. А какво настроение имаш, момко, когато си буден, когато не спиш? Свежа ли е паметта ти? Можеш ли например да ми издекламираш нещо?

– Можех, но сега съм забравил.

– Може би си спомняш някоя народна песен?

– Знаех, но съм забравил.

– Или може би нещо друго, каквото и да е друго стихотворение. Кажу ми, каквото знаеш.

Момчето мисли, мисли и изведнъж започва:

На квадрат хипотенузата –
туй го знае и детето –
се равнява на квадратите
на двата катета.

Сянка на загриженост ляга върху челото на лекаря и той се обръща към родителите, като човек, който вече е поставил диагнозата.

– Сварете му компот от сухи сливи, запишете го в някой спортен клуб и се примирете с мисълта, че тая година ще бъде скъсан на изпита.

Ето такива пациенти бяхме всички ние, когато ни хванеше тая болест – по-опасна и от тетануса, и от втвърдяване на вратните жили. Всички ние можехме спокойно да ядем компот от сухи сливи и да се примирим с мисълта, че ще пропаднем на изпита. За всички нас математиката беше нещо като призрак, който нощем ни стряскаше насън, плашеше ни в тъмнината, а посред бял ден треперехме, когато чуехме името ѝ. На всички ни математиката ни изглеждаше някак си като море без хоризонт и без дъно, в което са ни хвърлили и ние се давим или с отчаяни и безумни усилия се опитваме да се спасим; приличаше ни на лабиринт, в който са ни натикали, и объркани, се лутаме, блъскайки се ту в едната, ту в другата му стена; приличаше ни на непроходими джунгли, пълни с кръвожадни зверове, в които сме се заблудили и не можем да намерим изход. Поради това, изглежда, ние мислехме, че тоя предмет е онова проклетие, с което господ-бог заклеил човека, изпъждайки го от рая, като наказал жената за първия грях с родилните мъки, а мъжа с математиката. Нима е чудно тогава, че се стряскахме насън, че бяхме забравили не само народните песни и „Отче наш“, но и собственото си име, месторождението си и името на родителите си.

– Къде си роден, Спиро? – пита учителят по математика Спиро Найданович.

Спиро мълчи, трепере и гледа в тавана.

– Къде си роден, Спиро? – повтаря учителят.

Спиро мълчи, мига с очи и гледа в тавана.

– Нима не знаеш, за бога, къде си роден?

– Забравил съм.

– Е, какво знаеш тогава? Хайде, кажи ми да чуя какво знаеш, щом не знаеш дори къде си роден?

– А плюс Б на квадрат е равно на А на квадрат, плюс АБ, плюс Б на квадрат! – отговаря Спиро като картечница.

И докато учителят се чудеше как Спиро е могъл да забрави родното си място, ние му се удивлявахме, че така добре знае този биномен израз, защото самите ние не знаехме и толкова.

А ако знаехме нещо, то беше само онова, което по-старите поколения, предишните генерации, ония, които преди нас си бяха блъскали главата с математиката, бяха наредили в стихове. Защото – трябва да се каже – ние се бяхме върнали към хубавата традиция на средновековието да предаваме всяка наука в стихове, което бе единственият начин да бъдат научени наизуст разните теореми, принципи и закони.

– Какво става със скобата, когато пред нея се намира знакът плюс? – пита учителят.

Ученикът веднага си преповтаря на ум стиха: „Когато знакът плюс пред скобата стои, не се колебай, а скобата разкрий!“ – и извършва съответното действие.

Питагоровата теорема в стихове звучеше по следния начин:

На квадрат хипотенузата –
туй го знае и детето –
се равнява на квадратите
на двата катета.

А злополучната теорема на Карно гласеше:

Квадратът на страната
в триъгълника – запомни:
е равна на квадрата
на другите страни.

Ако не бяха тия хубави и така гладки стихове, кажете ми кой би се наел да научи наизуст същия тоя закон на Карно, който в проза има следния вид: „Квадратът на едната страна на триъгълника е равен на сбора на квадратите на другите две страни, минус удвоеното произведение от тези две страни и косинуса на ъгъла, който те образуват.“

Но колкото и да си помагахме и да се улеснявахме със стихове, все пак тия теореми ни създаваха много големи главоболия. Спомням си например колко много се измъчих с хипотенузата на Питагор, колко,

много си блъсках главата с нея и все пак ето и до днес не зная какво е това хипотенуза. Останалото е само в паметта ми, че тя е равна на сбора от квадратите на двата катета. Винаги съм мислил, че хипотенузата е братовчедка на хипопотама.

Спомням си веднъж, че в часа по обща история учителят ме попита:
– Я кажи ми ти имената на деветте музи от митологията?

Аз имах особена склонност към богините на изящните изкуства и бях положил усилия да науча тоя урок по-добре от друг път. И все пак бях забравил името на едната от тях и затова отговорих:

– Ерато, Калиопа, Клия, Мелпомена, По-лимния, Талия, Терпсихора, Урания и Хипотенуза.

Впрочем аз не бях единственият, на когото хипотенузите и катетите бяха нарушили хода на нормалното мислене. Имаше и други, които бяха съвсем затъпели от математиката. Един мой другар, Ненад Протич, нарече например основателя на известната френска династия Людовик Катета и упорито твърдеше, че всички френски Людовици са катети.

Тази хипотенуза ми беше станала така отвратителна, че аз започнах да гледам на нея като на обидна дума. С това значение я употребих аз веднъж и това ми донесе големи семейни неприятности.

Беше дошла у нас на гости някаква си наша леля, една стара мома на 40 години, която не се беше омъжила, защото „не могла да се реши“. Тази нерешителна леля беше иначе едно необикновено досадно създание, което ни засипваше като виелица с въпроси. Тя се интересуваше от всичко, като се почне от това, кой съблича митрополита вечер, когато си ляга, и се свърши с въпроса дали кокошката чувствава някакво удоволствие, когато снася яйца.

И ето една такава леля, с такива навици, се озова у дома точно когато се готвех за поправителен изпит по математика и когато главата ми вреше от разни синуси, косинуси, конуси, паралелепипеди, сегменти, тангенти и т.н. Аз търпях, докато можеха да се търпят нейните безконечни въпроси, но когато ми омръзна, когато нерешителната леля премина всяка граница, нещо у мен прекипя и за да я смиря с някаква тежка обида, аз ѝ казах:

– Вие сте хипотенуза.

– Ау, ау! – писна и без друго твърде чувствителната леля и се олюля, като че ли ще падне в безсъзнание.

Чула нейния вик, от другата стая дотича майка ми и леля започна с болка да ѝ се оплаква:

– Аз, която обичам твоите деца като свои, аз трябваше да доживея

това! – Тя хълцаше и в очите ѝ се лееше порой от сълзи, като от решетката на душ, когато се дръпне синджирът.

– Безобразнико, какво си, ѝ казал? – запита мама с отчаяние.

– Казах ѝ, че е хипотенуза.

– Ау, а какво е това?

– Какво го питаш, това е някаква стонога, ако не и нещо още по-гадно! – пищеше леля.

– Какво е това, кажи веднага, какво е това? – напираше мама с намерение да заличи някак си обидата.

– Недей да мълчиш, ами кажи, какво е това?

– Квадратът от хипотенузата е равен на сбора от квадратите на два-та катета.

– Ето, ето, казвам ли ти аз, че това е някаква стонога! – продължаваше да пищи леля и чак до смъртта си не ми проговори нито дума заради тая тежка обида, оставайки с дълбокото убеждение, че хипотенузата е някакво отвратително влечуго.

На моята леля само това единствено математическо понятие приличаше на стонога, а представете си как би ѝ изглеждала цялата математика, щом и на самите нас приличаше на някакво кръвожодно животно. И ако трябва да се намери за математиката подобие в животинското царство, тя преди всичко трябва да бъде сравнена с отвратителния октопод, протегнал осем пипала, всяко от които смуче кръвта на нещастната жертва, попаднала между тях. Тези осем пипала са аритметиката, алгебрата, геометрията, тригонометрията, стереометрията, гонеометрията, планиметрията и аналитичната геометрия. Заповядайте, изберете си сега сами кое от тези пипала искате да се забие в мозъка ви и кажете може ли човек да се спаси от смъртта, когато попадне в лапите на тоя отвратителен октопод.

Представете си например един такъв октопод да протегне само едно от своите пипала и да ви клъвне по главата. Вярвайте ми, ще изохкате, като че ли в мозъка ви са се забили петдесет змийски жила. И когато се запитате какво е това, което така тежко ви е ранило, вие ще разберете, че това са неопределените величини.

Ах, тези неопределени величини, какви ли не мъки ни създаваха те! Било тогава, било по-късно в живота неопределените величини винаги създават грижи на човека, защото, навярно всички сте забелязали това, в живота те играят често много по-голяма роля, отколкото в математиката. Така например в политиката неопределените величини имат понякога решаващо значение; в обществения живот те достигат до доста

високо положение. И в литературата неопределените величини тук-таме повдигат високо глава. Най-после и самият брак, като основа на човешкия живот, не е нищо друго освен сбор от неопределени величини.

Така е в живота и когато човек навлезе в него, той, ще не ще, се примирява с това обстоятелство. Ние в училище обаче никак не можеме да се примирим с неопределените величини, а още по-малко с факта, че цяла една наука е построена върху тях. Когато един път в своята наивност запитах защо ни са необходими тези неопределени величини, след като има определени, които много добре ни служат, учителят по математика ми отговори:

– Ако всички величини бяха определени, тогава математиката не би била никаква наука.

Ако математиката се състоеше само от неопределени величини, човек лесно би могъл да се примири. Но тук владее такъв хаос, такава буркотия от най-различни и всевъзможни величини, че човек по-лесно би могъл да обхване с поглед всички планети във вселената, отколкото с ума си тези математически величини. Така например освен известни и неизвестни величини в математиката има още позитивни и негативни величини, безкрайни (безкрайно малки и безкрайно големи), имагинерни (въображаеми) и най-после комплексни, т.е. такива, които не са нито реални, нито въображаеми, а нещо като половин риба, половин рак. И най-лошото е, че тия величини се събират, изваждат, умножават, делят, степенуват, въобще намират се в такива сърдечни отношения, че не може да се разбере кой е кум и кой сват. И от това смесване възникват едни такива отвратителни чудовища, такива чудновати закони и принципи, че при всеки друг случай оня, който ги извежда, би бил изпратен най-малко в болницата за преглед. Както сапунът се получава от смесването на сода, лой и дъждовна вода, точно така от смесването и съотношенията между тези различни величини се получават чудновати правила, стоящи на хиляди километри от здравия разум като например: „Разделена с нула, нулата може да даде нула, а може да даде и 1, и 2, и 3, и 4, и 5, и колкото си искаш.“ Или пък: „Четири, разделено на нула дава безкрайно голямо число.“ Или: „Имагинерна величина, степенувана с имагинерна величина, дава реална величина.“

След като за тая наука няма невъзможни неща, след като тя може да произвежда неопределени величини от определените и от имагинерните да добива реални, тогава защо да не е възможно да разрешим и една такава задача: „Шофьорът на господин министъра на социалната политика е на четиридесет години, три месеца и дванадесет дена, а мостът

в град Квебек в Канада е дълъг петстотин седемдесет и седем метра. Следователно колко жълтъка трябва да се разбият в една супа с фиде, приготвена за четирима души на различна възраст, като се има пред вид, че ширината на платното на Босанската теснолинейна железница е 0,70 м?“ А нима е невъзможно да бъде решена и една такава задача от висшата математика като тая, която неотдавна прочетох в един вестник: „Моята рождена дата, умножена с номера на телефона ми, повдигната на корен квадратен и намалена с годините на моята тъща, дава точно номера на квартирата ми.“

Вие може би ще се засмеете на тия задачи, мислейки, че са измислени само за да бъде дискредитирана математиката като наука, но ако искате да се уверите, че в математиката тия неща съвсем не се отнасят към областта на измислиците, то обърнете се към първия срещнат математик и го помолете да ви обясни закона на Зенон. Но искрено ви препоръчвам, преди да направите това, да вземете една доза бром за успокоение на нервите, защото математикът ще ви доказва такива неща, че вашата ръка съвсем несъзнателно ще започне да търси наблизно някакъв предмет, бирена чаша, стол или просто някоя керемиди, за да го ударите по главата.

Тоя Зенон, някакъв си уж знаменит гръцки философ, живял няколко столетия преди Христа, е бил математически маниак. Още тогава, преди 24 века, той измислил една математическа задача, решена отдавна от всички, които не знаят математика, над която и до ден-днешен си блъска главата всички, запознати с математиката. Зенон доказал математически, че заекът никога не може да надмине костенурката. Според него ако костенурката тръгне от една точка, а заекът, да кажем, потегли в същата посока на 100 метра след нея, то докато заекът извърви половината от стометровото разстояние, за същото време костенурката ще направи две-три стъпки и ще увеличи първоначалната дистанция; докато заекът преодолее половината от новото разстояние, в същото време костенурката ще направи още две-три стъпки и с това ще постави нова дистанция между себе си и него. И така до безкрайност. В живота, разбира се, е ясно като бял ден, че докато се обърнете, заекът ще настигне и ще остави костенурката зад себе си, но в математиката не е така.

Имах един приятел математик. Колко пъти съм го молил и заклинал в името на приятелството, в името на здравия разум и човешчината да признае, че заекът е в състояние да надмине костенурката – той упорито стоеше все на своето:

– В живота може, но в математиката – не? Когато вече се отчаях,

въпреки че бях взел предварително две дози бром, аз просто го заклекх в името на нашето приятелство и той най-после едва се съгласи да поотстъпи малко:

– Е, би могло! Може би би могло да се до каже и математически, че един ден след многогодишно бягане заекът ще настигне костенурката. Само че това изисква едно безкрайно дълго и много сложно изчисление и преди то да бъде завършено, ще умрат и заекът, и костенурката, и ученикът, на когото е била зададена задачата, и учителят, който е я задал.

Случаят със заека на Зенон и костенурката не е единственият пример за това, как математиката не признава очевидни неща. Ето например тя взима топката и ви пита:

– Тази топка кръгла ли е?

– Съвсем кръгла – отговаряте вие със сигурност.

– Не е! – казва ви математиката. – Математически тя не е кръгла.

Тя ще ви каже също така, че една права като стрела линия не може да бъде призната за права линия, ча гладката като стъкло повърхност не може да бъде призната за равна и в своята упоритост да отрича, тя ще стигне най-после и дотам, че ще оспори и това, на което сама ви е научила. Докато в геометрията вие сте учили, че успоредни линии са ония, които отстоят на еднакво разстояние една от друга и никъде не се пресичат, то висшата математика твърди, че успоредните линии се пресичат в безкрайността.

Когато попитах моя приятел математик, как е възможно математиката да не признава онова, което може съвсем ясно да се види с око и да се пипне с ръка, той ми отговори:

– Математиката не се доверява на сетивата!

В началото никак не можех да се примиря с факта, че една наука може да не признава сетивата и да твърди, че не съществува онова, което виждаш с очите. Но по-късно се сетих, че това често се случва и в живота. Спомням си например една математическа любов от тоя род на моя приятел бай Илия Станоевич, доайена на белградските бохеми. Той имаше една приятелка, която беше доста млада за неговите години и за изтощеното му от творчески пориви тяло. Поради тая, причина вероятно, връщайки се веднъж след полунощ в къщи, бай Илия намерил пред вратата на стаята си един чифт фелдфебелски ботуши. Можете да си представите как тези чизми са разтърсили душата на артиста. Разгневен, той се втурнал в стаята и там на своя собствен креват, на своята собствена възглавница видял със своите собствени очи да лежи фелдфебелът без чизми. Отново се разтърсило цялото му тяло от гняв и пред очите му

заиграли червени кръгове. Само за минута, само за миг размишлявал той как да отмъсти за обидата. И видял само два начина, по които може да стори това: или да излезе в коридора, да донесе ботушите и да помоли фелдфебела да ги обуе и да му направи малко място, за да може да легне и той, или да се върне, без да го безпокои, в кръчмата и да потърси там утеха. Той избрал втория начин като по-тежко и по-сурово наказание за неверницата и без да хвърли дори и поглед върху своето собствено възглавие, върху което почивали техните две глави, той излязъл. Отишъл и продължил да пие три дена и три нощи, чувствайки постоянно неутолима жажда. Сменял кръчмите, но желанието му да пие не изчезвало. На четвъртия ден той получил по пощата едно писмо, адресирано: „До господин Илия Станоевич, артист, Белград, кръчмата «Руски цар». Пострестант“. Писмото било от нея и в него пишело: „Драги бай Илия, онова, което видя, хич не е истина“ и т.н.

Както виждате, в тоя любовен случай математическият принцип за игнориране на сетивата бе намерил своето най-добро приложение. И понеже бай Илия беше човек, уважаващ дълбоко науката, във всичките й клонове, то не му оставаше нищо друго, освен след едно такова математически убедително доказателство да си иде и къщи.

Но освеи тия неопределени и определени, безкрайно големи и безкрайно малки, имагинерни и полуимагинерни величини, които, както видяхме, разклатиха до основа нашата способност за логично мислене, в математиката имаше още и други страшилища, змейове, стоножки, песоглавци, гущери, крокодили, медузи, скорпиони, цербери и акули. Но отгоре на всичко това като седмоглава ламя, бълваща огън през всяка една от седемте си глави, стои въпросът за ректификацията на кръга. Тоя въпрос се възвишаваше над нас като недостъпен хималайски връх, на който са се опитвали да се изкачат различни експедиции, но или са загивали, сгромолясвали са се в пропасти, или са били затрупвани от лавини, или са умирали от глад в преспите, докато хималайският връх си оставал все така неизучен и непознат за човечеството.

Едва сега, предполагам, можете да си представите какви свръхчовешки усилия бяха необходими, за да се мине през тези трудности и да се достигне до зрелостното свидетелство. Нима всички тия усилия, този подвиг, този труд не ви приличат на огромна състезателна пътечка, на края на която блести победният пиедестал, а ние, нещастните ученици, изучаващи математика, на състезатели в началото на пътечката, чакащи да бъдат пуснати, за да тичат няколко години към финиша, задъхвайки се, падайки, преобръщайки се, чупейки по пътя крака, ръце и ребра или

падайки насред пътя в несвяст от изтощение. И всички тия непреодолими препятствия са така разположени по тая пътечка, че бегачът обезателно да си счупи врата. Нима извличането на корен не ви се струва първото страшно препятствие по тая състезателна пътечка? Поне на нас учениците то съвсем ни приличаше на ваденето на корен на кътник, и то на здрав кътник, теглен с нескопосани ковашки клещи. Ако не вярвате, моля ви се, заповядайте сами да извадите корен квадратен от минус четири и вие ще се слисате, когато учителят ви каже, че корен квадратен от минус четири не е нито положителен, нито отрицателен, нито изобщо някакво число.

А това беше само първото препятствие. Какво да кажем за останалите! Представете си един широк и дълбок ров, из който се подава цяла гора смъртоносни остриета от синуси, косинуси, логаритми, диаметри, сегменти, секанти, сектори, нормали, конуси, пирамиди, паралелепипеди, тангенти, хиперболи, параболи; диференциали, интеграли и т.н. И тази гора от смъртоносни остриета, намираща се в рова, ние трябваше да прескочим с цената на живота си. А след като извършите това, натъквате се на трето препятствие. Това бе едно обширно пространство, осяено със скали и камънаци – безкрайните и имагинерни величини. Да прескочиш една безкрайна или имагинерна величина, е много по-тежко, отколкото да прескочиш една неимагинерна величина. А след като извършите с успех и това, тогава пред вас се изпречва една огромна стена, която не може нито да се заобиколи, нито да се прескочи, нито да се разбие с глава. Това е ректификацията на кръга – едно изчисление, което може да решаваш цял живот, да предадеш преди смъртта си тебешира на сина си, за да го довърши, той да го предаде на своя син и все пак този безкраен въпрос на безкрайните величини да си остане неразрешен дори до седмо коляно. Сега възниква един интересен въпрос: как можахме да преминем ние през всички тия препятствия и да достигнем до матурата и как успяхме да се докопаем до зрелостното свидетелство? Тоя въпрос е още по-интересен, като се има пред вид, че и самият аз не мога да обясня тоя факт и до ден-днешен, а вероятно не могат да го обяснят и всички останали, както от моето поколение, така и от онова след нас.

В природата съществуват явления, които въпреки всички усилия на науката си остават необясними за човечеството. Такива са някои светлинни, психологически и редица други явления. Вероятно към тоя род явления, които завинаги ще останат необясними за човечеството, спада и фактът как можах аз, въпреки всички тия препятствия, да премина

през математиката и да се добера до зрелостно свидетелство.

Все пак аз бих желал да отдам тук заслуженото на математиката като наука. Тя даде на нашата млада литература много и много ценни таланти, тя даде на нашето младо театрално изкуство много и много великани, с които то и до днес се гордее. Ако не беше тя, тия добри хора, днес поети и артисти, щяха да продължат своето учение и сега може би щяха да бъдат големи и щастливи чиновници.

Един от тях – който бе лиричен поет, не можеше в училище да реши дори и следната най-обикновена задача от низшата математика: „Ако печелиш по 5 динара на ден, а харчиш по двадесет, каква разлика се получава в края на месеца?“ – Не се научил да я решава в училището, той не можа да я реши и в живота.

А един наш известен трагик, който успя да достигне до горните класове на гимназията, така че можа да вкуси и от висшата математика, та и до ден-днешен води трагична борба с непознатите и въображаеми величини.

Както виждате, значи, математиката има и своите добри страни.

ФИЗИКА & ХИМИЯ

Не зная дали тези два предмета, физиката и химията, могат да се считат за съдружници и доколко е основателно да пишем името им в една обща фирма, но и до днес помня една дефиниция, според която те се отнасят към общата група на природните науки, които имат за цел да изучават природните закони. Впрочем и без това тези два предмета са ми били винаги неясни и са ми създали такива мъчения, че аз още тогава гледах на тях като на две сестри – стари моми, озлобени спрямо всичко, което започва да живее, създадени направо за да троят младостта ми.

На мен ми се струваше, че физиката е наука, която има за задача така да обърка и усложни здравите и ясни представи за явленията, с които децата идват в училище, че ученикът, на когото, по силата на здравия разум, някои неща са били понятни, след като физиката му ги обясни, вече да не ги разбира.

Аз например, както и моите другари много добре знаехме какво е това кавал: дървена цев, която свири, когато се духа в нея от едната страна. Просто и ясно. Според физиката обаче „при духането в една подълга или по-къса цев въздушната струя минава през тесния канал в горната част на цевта и удряйки се о острите ръбове на отвора, се разделя на две части. Едната част излиза от цевта през малкия отвор, а другата се връща обратно и произвежда сгъстяване на въздуха. Така сгъстеният въздух възпрепятствува за известно време протичането на нова струя през цевта. Когато тоя сгъстен въздух се разпръсне из цевта, настъпва разреждане на въздуха, след което в резултат на непрестанното духане в тръбата настъпва пак сгъстяване. Получената по тоя начин лонгитудинална вълна се рефлектира в края на цевта. Тези рефлекторни вълни, заедно с новите, които се явяват в резултат на непрекъснатото духане, образуват, чрез интерференцията си, вълните, които чуваме“.

Признайте сами, моля ви се, ще се намери ли след това обяснение човек, който да може да каже какво е това свирка.

Но казват: трябва да се прекланяме пред науката и да ценим всяка нейна дума, да ѝ бъдем благодарни, защото на науката човечеството дължи за своя огромен прогрес; прилагането ѝ в живота и в практиката е донесло на човека много и големи придобивки; поради това, значи, науката трябва не само да се почита, но и да се популяризира, за да

проникне в най-широките народни среди и да прогони невежеството. Всичко това е вярно и е много хубаво, но представете си само какво ще стане, ако един учител по физика, преизпълнен с ентузиазъм да популяризира колкото се може по-широко науката, отиде на село и там попадне, да кажем, в неделя след обед на хорото, което се вие около кавалджията. Отива той при момъка, който свири на направения собствено-ръчно от него кавал, на който познава не само всяка рязка, но и самата му душа, и му казва:

– Слушай, в твоя кавал лонгитудиналните вълни не рефлектират достатъчно добре.

– Какво казваш? – ще попита момъкът.

– Мисля, че вълните, образувани от интерференцията, нямат необходимата дължина.

Не зная какво биха отговорили на това кавалджията и събраните около него селяни, но съм сигурен, че кметът ще повика двама пъдари, за да завържат тоя беглец от лудницата.

Да не мислите, че само кавалът подлежи на такова обяснение. Боже упазил! По същия начин физиката обяснява всички останали неща, за които, до преди да се запознаем с нея, сме имали определени, ясни и категорични представи. Ето например пумпала, с който като деца така хубаво и приятно сме се забавлявали. Той така ми опротивя след тия обяснения, че не ми се искаше след това да го погледна. Дотогава аз знаех, че пумпалът е вещ, направена от дърво, заострена към долния си край и разширена в горния, която под удара на камшика чудно се върти, а когато не я удриш, се поваля на земята като пиян човек. И тази така проста и ясна представа за пумпала физиката просто обърка, тъй като трябваше да уча наизуст, „че такива тела се намират в състояние на равновесие, когато моментът на конусния обем е равен на момента на полукръга. Двата момента се изчисляват от точката на опората“.

И помня, че винаги след това, когато видех малки деца, които си играят с пумпал, запознат вече с физиката, аз искрено ги съжалявах.

„Ах, дечица – мислех си аз, – колко ми е жал за вас, колко ми е жал!“

И все нещо ме човъркаше да им кажа:

„Как ли ще ви преседне тая невинна игра, мили деца, когато научите, че пумпалът е в равновесие, когато моментът на конусния обем е равен на момента на полукръга!“

Или кажете, моля ви се, има ли нещо по-просто на земята от махалото. Представа за махалото детето придобива още в люлката. Още

тогава завързват над люлката му някакъв предмет, който се люлее, детето го следи с поглед и се забавлява. Когато малко поотграсне, то започва да забавлява с тая играчка котката. Завързва за бравата на вратата къс хартия и той се люлее насам-натам, когато котката го докосва с лапите си. А колко сме се забавлявали ние децата през доброто старо време с махалата на тогавашните стенни часовници или със сюнгера, който се клати, привързан с канап за черната дъска. А да не говорим за случаите, когато, успели да се изкачим на черковната камбанария, ние се покатервахме на въжето и по цял ден биехме черковната камбана. Всичко това беше утвърдило у нас една определена представа за махалото. Наистина нашата представа бе много ограничена: махало е всичко, което виси и се клати. Но за нас тя бе ясна и понятна.

И ето сега идеше физиката, за да обърка това ясно понятие и да ни накара да научим, че: 1) времето на движението на махалото е обратно пропорционално на корен квадратен от ускорението на земното притегляне; 2) ускорението в различните точки е равно на дължината на секундните колебания; 3) за едно и също махало, което се движи в различни точки, произведението от корен квадратен от периода на колебанието и ускорението на притеглянето е величина постоянна и равна на произведението от периода на колебанието и корен квадратен от ускорението; 4) енергията на махалото във всяка точка от неговия път е величина постоянна; 5) амплитудата на колебанията намалява в геометрическа прогресия, а броят им расте в аритметическа.

Е, кажете сега, моля ви се, след всичко това няма ли да ви стане отвратително не само махалото, но и всичко, което се клати?

Но вие се лъжете, ако мислите, че това е всичко, което физиката ни учи за махалото. За да стане бъркотията още по-голяма, физиката разделя махалата на различни видове. Ако някой ви запита какви видове махала познавате, вие естествено ще му отговорите:

– Махала има в стенните часовници, във великденските звънчета, в черковните камбани и т.н.

Но физиката казва: не, не е така, Махалата се делят най-напред на математически и физически, а след това и на реверсионни, конични, бифиларни, торзионни, диференциални и най-последно циклоидни.

Главната причина обаче, поради която ненавиждахме физиката, беше това, че тя цялата е съставена от а, в, с. Не можеш да научиш нито едно правило, без да ти се натрапят и а, и в, и с. И, разбира се, дори да научиш главното правило, ти ще се препънеш или в а, или в в, или в с. Затова на нас а, в, с ни изглеждаха като засада, покрай която не може да

се мине.

– Какво представлява клинът? – пита учителят.

– Клинът е тристранна призма, единият край на която се вкарва между две съпротивления, които искаме да преодолеем – отговаряш ти дума по дума, както си го научил. Но това не е всичко, сега учителят те подмамва в клопката и ти поставя въпроса:

– Какви случаи на въздействие на съпротивлението върху клина знаем?

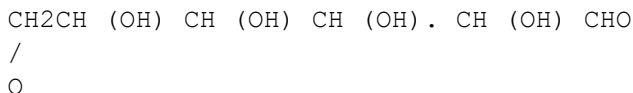
– Имаме следните случаи – отговаряш ти, ако знаеш: – а) съпротивленията действуват отвесно върху страните на клина; в) съпротивленията действуват отвесно върху острието на клина и с) съпротивленията действуват във всички посоки.

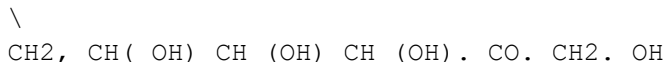
Тия а, в, с изпълват цялата физика и учителят толкова много ни измъчваше с тия три латински букви, че ние дори го нарекохме господин Абеце. Той беше толкова много свикнал с тия букви, че когато вдигнеш някого, който, да кажем, не си знаеше урока, той правеше следното заключение:

– Ти, моето момче: а) не си знаеш за днес урока; в) нито веднъж досега не си си знаел урока; с) съдейки по всичко, ти и за в бъдеще няма да си знаеш урока. От всичко това може да се направи изводът, че трябва да ти се пише двойка и че можеш да си седнеш на мястото.

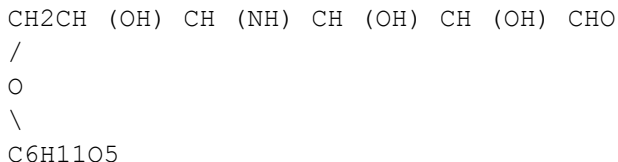
Що се отнася до оная роднина на физиката, която се нарича химия и която през средните векове е носела друго име, но след като се компрометирала, трябвало да го изостави, то трябва да кажа, без да имам намерение да клюкарствавам, че и за нея нямам добро мнение. Ето приблизително какви необходими за живота знания може да получи човек от нея:

– Хексозите са деривати на манита, който е шестохидроксичен алкохол: $\text{CH}_2(\text{OH}), \text{CH}(\text{OH})\text{CH}(\text{OH})\text{CH}(\text{OH})\text{CH}_2(\text{OH})$, т.е. гроздовата звхар е манитов алдехид: $\text{CH}_2(\text{OH}), \text{CH}(\text{OH}), \text{CH}(\text{OH}), \text{CH}(\text{OH})\text{CH}(\text{OH}), \text{CHO}$, а плодовата захар е манитов кетон: $\text{CH}_2(\text{OH}), \text{CH}(\text{OH})\text{CH}(\text{OH}), \text{CH}(\text{OH})\text{CO}, \text{CH}_2\text{OH}$; дихексозите са анхидрити на хексозите: $\text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5 + \text{HO} \cdot \text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5 - \text{H}_2\text{O} = \text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5 - \text{H}_2\text{O} = \text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5\text{O} \cdot \text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5 - \text{H}_2\text{O}$ – това е обикновена захар, анхидрит на гроздовата и на плодовата захар:

малтозата е анхидрит на гроздовата захар и галактозата:

Че дихексозите са анхидрити, се потвърждава и от факта, че при кипение в киселинна вода те се хидролизират на две хексозни молекули:

$\text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5 \cdot \text{C}_6\text{H}_{11}\text{O}_5 + \text{H}_2\text{O} = \text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6 - \text{nH}_2\text{O} = (\text{C}_6\text{H}_{10}\text{O}_5)$ и за-
това и те се хидролизират в хексози $(\text{C}_6\text{H}_{10}\text{O}_5) + \text{nH}_2\text{O} = \text{nC}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$.

С оглед на здравето на моите читатели аз не мога да си позволя да давам повече примери от химията, но мисля, че и горният е достатъчен, за да ги убеди в полезността на химията като наука. Мисля, че горната кратка лекция може дори да бъде използвана успешно като практическо средство за намаляване броя на чиновниците. Факт е, че чиновническото съсловие се е разраснало твърде много и че е трудно да се намери начин да бъде освободена държавата от това бреме. Докато чрез постановленията и законите се съкращават едни чиновници, в същото това време чрез народните представители, чрез разните председатели на клубове, чрез всевъзможните лелки и метреси в учрежденията се вмъкват други, така че съкращаването на чиновниците прилича на прочистването на железопътните вагони от дървеници: железопътната дирекция прочисти вагоните, а пътниците, ношували по хотелите, все внасят нови. Необходимо е следователно да се употреби някаква по-драстична мярка, някаква по-резултатна дезинфекция за унищожаването на чиновниците. За тая цел очевидно би могло да бъде използвана приведената по-горе лекция по химия. Би могло да се изиска от чиновниците да я научат наизуст и да я обясняват; ония, които не могат да сторят това, губят правото на държавна служба. По такъв начин държавният бюджет би се облекчил вероятно с деветдесет процента от досегашните чиновници.

Но нещастните чиновници имат и без друго доста много неволи и би било грехота да се стовари и тая на гърба им. Аз бих използвал по-

скоро тая лекция по химия за проверка на квалификацията на народните представители, на държавните съветници, а най-добре може би на епископите. Да видим ще се натиска ли някой за тия места, след като знае, че трябва да научи такава лекция-страшилище. Или пък бих настоявал да научат тая лекция ония, които съставят учебните програми – членовете на просветния съвет.

Когато нашият учител по химия ни предаде тая лекция, на края на часа той ме посочи с пръст и ми каза:

– Готви се, следващия час тебе ще изпитвам.

Тръпка разтърси тялото ми, също както става с обвиняемия, когато му съобщават, че е осъден на смърт. Моето положение беше още по-лошо, защото знаех и деня и часа на гибелта си, докато на осъдения на смърт те не са известни и той може все още да се залъгва с надежди.

Завладяха ме тежки и мрачни мисли, но аз дори не се и опитвах да науча урока. Защо ще се занимавам с такива невъзможни неща? През главата ми минаваха разни мисли: дали да ида в полицията и да поискам защитата ѝ, или да се обърна към дружеството за защита на животните; може би ще е най-добре да избягам при разбойниците. Мина ми през главата мисълта да напиша на господин Абеце едно учтиво писмо:

„Уважаеми господин учителю, Урока за хексозите, които са деривати на монита, който е шестохидрален алкохол, както и за манитовите алдехиди и за кетона, както и за дихексозите, които са анхидрити на хексозата – не можах да науча, защото $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН) СО (ОН), $\text{O}_7\text{H}_{12}\text{O}_7 + \text{H}_2\text{O}$, $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6 + \text{H}_2\text{O} = \text{C}_6\text{H}_{10}\text{O}_6$ (ОН) $\text{O}_4\text{H}_8\text{O}_4$. Вие ще разберете това, защото $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН) $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН), $\text{OH} + \text{C}_2\text{O}_5 = \text{C}_2\text{H}_2\text{O}_2 + \text{C}_2\text{H}_2\text{O}_2$. Поради това моля да ме извините.

Ваш нещастен ученик:

$\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН) $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН) + $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН) + $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$ (ОН)“

Мислех, че това писмо ще затрогне учителя ми или ако не го затрогне, то поне ще му създаде същото главоболие, което той ми създаде и на мен. Но аз не изпратих писмото. Реших да ида на училище и да загина като истински спартанец, спокойно, без вълнение, без думица. Така и стана – загинах, но не казах нито дума.

МЪРТВИТЕ ЕЗИЦИ

И до днес още като остатъци от изчезналите римляни и елини живеят пръснати по разни гимназии учители по латински и старогръцки език. Ако Цицерон и Тацит, Омир и Демостен, Тит Ливий, Сенека, Марк Аврелий, Овидий и други не бяха написали няколко четива, които векове наред се набиват в главите на младите поколения, тези остатъци от старите римляни и елини щяха съвсем да изчезнат.

Латински и старогръцки и днес се считат за мъртви езици. Аз и досега не мога да разбера това понятие – мъртви езици. Разбирам да умре езикът, а да живее народът, но да умре народът, а да остане да живее езикът – това някак си не мога да разбера. И още повече, че тоя език живее под името мъртъв език. Представете си само що за професия е това – учител по мъртви езици. Защото според мен мъртвият език не може да бъде използван за нищо друго освен за учителска професия. Не можете да го използвате за служебна квалификация, защото едва ли бихте могли да напишете в съответната рубрика: „Освен матерния си език служи си още и с мъртви езици.“ А не можете да го употребите и практически в живота, защото, струва ми се, никаква стойност не би имало например едно такова обявление: „Млад и способен господин, който освен матерния си език знае и още един мъртъв език, търси да постъпи като...“ и т.н.

Пък отгоре на всичко, сигурно и вие сте забелязали това, учителите по мъртвите езици живеят с дълбокото убеждение, че децата са постъпили в училище изключително само за да научат тия езици. Всички други науки за тях са допълнителни, всичко друго е излишно, а единствено необходимото нещо, без което не може да се мине в живота, са латински и старогръцки. Колко ти струва, че знаеш да четеш и пишеш, да събираш, изваждаш, умножаваш и делиш, щом като не знаеш беседите на Антоний, филипиките на Демостен или философията на Демокрит, така наречения смешен философ! Имамите, тълкувателите на корана в „Ая София“, и учителите по багатска теология са много по-милостиви в това отношение. При тях, когато младият софтя не знае някоя сура наизуст, ученият имам поглежда към небето и казва: „Дано аллах те вразуми, за да го научиш!“ А учителят по латински език, като те хване, че не знаеш Цицерон дума по дума, потрива ръце с отвратително задоволство, че си му дал възможност да ти каже за сто четиридесет и шести път през

тая година: „Quosque tandem abutere, Христо Янич, *patientia nostra*?“²⁷

Защото, трябва да се отбележи, тия учители по латински език не могат да говорят и за най-обикновени неща без латински цитати. Когато например нашият учител ни правеше забележка и ни съветваше да учим по-прилежно неговия предмет, той ни даваше приблизително такива съвети:

– Внимавай какво правиш, защото *quilib et fortunae suae*²⁸.

Трябва да запретиш ръкави, да учиш, да работиш, защото *non volet in buccas tous assa columba*²⁹.

Освен това трябва да мислиш какво говориш, а не само *quidquid in buccam*³⁰, защото добре трябва да знаеш и да запомниш, че всичко това ще ти потрябва в живота. *Non scholae sed vitae discimus!*³¹

Друг път, говорейки пък за поведението, ни, той казваше:

– За какво ти трябва бележка, след като си нехранимайко. *Qui proficit in literis et deficit in moribus, plus deficit quam proficit!*³²

Затова, изглежда, ние не послушахме нито един негов съвет, защото не го разбирахме, а едва ли би могло да се иска от нас да се заровим в речника, за да превеждаме съветите му.

Трябва човек да е видял, за да разбере с какво садистично задоволство въвличат те постепенно учениците във все по-дълбоки и по-дълбоки вирове и водовъртежи, протягайки им по някой път ръка само за да ги доведат до средата на реката, там, където е най-дълбокото и където ще ги подхване някой водовъртеж и ще ги върти все на едно място, докато те се отдръпват встрани и със задоволство наблюдават удавника. Трябва човек да види какво задоволство озарява лицата им, когато най-последно доведат нещастника до второ склонение или до трето спрежение. А трето спрежение – това е смъртоносното място в латинската граматика. По-лесно е да преплуваш Ламанш, отколкото третото спрежение. Това е спрежението, от което вероятно са и измрели древните народи, служещи си с латински език. Както има народи, измрели от проказа или чума, така и римският народ е измрял от *accusativ cum infinitivo*³³ и от *conjunctio*

---

27. Докога най-последно ще подлагаш на изпитание нашето търпение?

28. Всеки сам си прави съдбата.

29. Гълъбът няма да падне сам в устата ти.

30. Каквото ти дойде на устата.

31. Ние учим не за училището, а за живота.

32. Който преуспява в науката, а изостава в добрите нрави, по-скоро изостава, а не преуспява.

33. Винителен падеж с неопределена форма на глагола – синтактическа форма в латинската граматика.

periphrastica passiva et activa³⁴.

През Средновековието по времето на прочутата Инквизиция *consecuto tempogum*³⁵ е било използвано като едно от най-опасните средства за мъчение.

Идва например при великия инквизитор монахът тъмничар и му докладва за състоянието на нещата. Инквизиторът пита:

- Жив ли е дон Мигуел Фернандес, граф де Сакраменто?
- Да.
- А признава ли, че се е занимавал с безбожни мисли?
- Не признава.
- Разпъвахте ли го на колелото?
- Да.
- Слагахте ли му жарава под краката?
- Да.
- Набивахте ли пирони под ноктите му?
- Да.
- Наливахте ли му врял зехтин в гърлото?
- Да.
- И пак не признава?
- Не признава!

– Тогава – гърми гласът на великия инквизитор – нека бог ми прости, че трябва да прибегна и към последното средство, за да изгоня демона на упорството от този безбожник. Дайте му конструкцията *accusativum cum infinitivo* в перифрастична конюгация, пасивна, от трето спрежение. Ако знае *perfectum* и *supinum*, прощава му се, освободете го!

Така са стояли нещата през средните векове. Но и в наши дни са правени опити в това отношение. Когато поради продължителността на войната Германия бе застрашена от недостиг на храна, когато германските учени сериозно се бяха заели да правят дори хляб от хартия, един немски икономист предложил да се даде на военнопленниците, чийто брой бил много голям, да спрягат *conjugatio periphrastica*, за да оредят малко. Немското върховно командване не възприело това предложение, защото това би накарало неприятелските войски да се бият по-упорито, тъй като всеки неприятелски войник би предпочел да загине, отколкото да позволи да бъде пленен, знаейки, че ще трябва да спряга *conjugatio periphrastica*. На това предложение се противопоставило и

34. Пасивна и активна перифрастична конюгация – синтактическа форма в латинската граматика.

35. Съгласуваност на времената – правило в латинската граматика.

самото правителство, боейки се, че с тая варварска мярка ще предизвика срещу себе си целия световен печат.

А колко жестока мярка е това трето спрежение, най-ясно личи от тежките последици, които изучаването на латински език оставя сред нашата младеж. Истинска мъка предизвикват по някой път тия деца, осъдени да изучават латински език. Обикновено от устните им е изчезнал смехът на младостта, от лицето им се е изгубила руменината, угаснал е блясъкът в очите им и младото им чело се е покрило с бръчки. Движат се като полуумни, с разсеян поглед, без воля, загубили всякакъв апетит, и шепнат от ранни зори до късна вечер: fallo, fefelli, falsum, tango, tetigi, tactum.

Такива деца са истинска напаст у дома. Те учат латински ден и нощ, месеци, месеци поред, така че, щат не щат, всички в къщи научават тоя език. Бащата забравя нашите хубави национални псувни, които са ни крепели през дългите векове, и започва да псува по латински. И в кафенето, когато играе сантасе, започва да употребява вместо матерния си език латинския, особено ако му не върви. Майката, плетейки чорапи, пее Овидиевите експонто на мелодията на народна песен. А слугинята пере прането в такта на класическия хекзаметър или чистейки лук, декламира по-лиричните места от „Пирам и Тисба“.

А пък да видите какво възбуждение обхваща цялата къща, когато започнат изпитите. Родителите не спят нито деном, нито нощем и скриват всички револвери, кухненски ножове, всякаква сода каустик и всички други смъртоносни средства, защото има вече случаи на ученически самоубийства заради латинския език. В тия случаи обикновено учениците оставят следното посмъртно писмо:

„Драги родители – пишат те в него. – Обичах живота, но латинският език ме изпрати в гроба. Бог да убие римляните и нека те и на оня свят не намерят спокойствие затова, че са измислили своя латински език. Прощавай, майко, и пази останалите си деца от латинския език!“

Това чака ония, които пропаднат на изпита по латински език. Но с нищо не е по-добра съдбата и на тези, които вземат изпита. Те изглеждат, като че ли са прекарали тежка пневмония, от която с години не могат да се оправят. Доста основателно, а и човечно би било да се създаде специална почивна станция за ученици, положили изпит по латински език, една, така да се каже, латинска почивна станция с хладни душеве и добра силна храна, за да могат децата да се възвърнат към живота.

Всеки път, когато съм мислил за това, винаги съм се питал защо Дружеството за защита на безпризорните деца не вземе под своя

закрила и децата, които са осъдени да полагат изпит по латински. То би могло да издаде например специални цветни плакати като тези против алкохолизма – млад човек с изпито лице, с изгаснал поглед, прегърбен, който с една ръка си скубе косата, а в другата държи револвер. Отдолу би могло да се постави надпис с едри и привличащи вниманието букви: „Не учи латински!“ Тия плакати би могло да се разлепят по всички обществени места, по железопътните гари, по ресторантите, по площадите, във вестибюлите и фоайетата на обществените сгради и въобще навсякъде, където ще привличат вниманието на хората и ще ги предпазват от смъртоносната опасност.

Недейте да мислите, че аз говоря всичко това, ръководен макар и от основателната злоба на човек, комуто латинският език е отровил младостта. Не. Това е мое убеждение, залегнало у мен наистина през годините на младостта ми, което обаче по-късно в живота намери пълно потвърждение. Аз следях внимателно ония, които навлязоха в живота с взет изпит по латински език, за да използват своето знание въз основа на известния принцип: „Non scholae sed vitae discimus“. Особено любопитен бях да видя кой какво беше запазил от знанията си по латински език и каква част от тях бе приложил в живота.

Един бивш околийски началник, който бе три пъти уволняван от службата и четири пъти углавно преследван, ми казваше, че в протестите си по повод на уволненията и в защитите си срещу углавните обвинения много успешно е използвал единствената латинска фраза, която знаел: „Fiat justitia, pereat mundus!“³⁶ Един адвокат ми призна, че е запомнил от латинския само няколко думи от Персиусовите сатири: „O, quantum est in rebus inane!“³⁷, които винаги шепнел, когато пълнел с адвокатски хонорари джобовете си. Един бивш министър, който падна на политическата арена като герой на Косово поле, понеже се беше забъркал в седем тежки афери, ми чаза с въздишка, че от латински е запомнил само фразата: „Sic transit gloria mundi!“³⁸

Един висш офицер, комуто бяха отнели командуваната от него част и го бяха изпратили в някакво интендантско поделение, постоянно си шепнеше думите: „Quintili Vare, redde mihi legiones!“³⁹ А един владика превеждаше Христовите думи „Обичай ближния си“ на латински като „Proximus sum egoment mihi“⁴⁰.

36. Нека бъде задоволена правдата, дори и светът да загине!

37. О, колко нищожни са земните дела!

38. Така минава земната слава!

39. Квинтилий Вар, върни ми легионите!

Един журналист пък ми каза:

– Всичко друго съм забравил, но две латински изречения много добре помня, защото много често ги употребявам в речите си. Едното е: „De gustibus nihil nisi bene“⁴¹, а другото: „De mortuis non est disputandum.“⁴²

И все пак има професии, при които наистина знанието на латински език намира приложение или които, може да се каже, живеят от латинския език. Тук спадат освен учителите по латински език още лекарите и аптекарите. Известно е например, че ученикът, пропаднал в пети гимназиален клас на изпита по латински език, ако не се самоубие, става аптекарски помощник и след кратко време така усвоява латински език, че дори и смления ориз нарича Pulveris risense и под това име го продава доста скъпичко.

Що се отнася до лекарите, спомням си, че покойната ми майка казваше: „Щом чуеш, че докторите започнат да говорят край леглото на болния по латински, знай, че визитата ще ти струва по-скъпо.“ И аз лично, право да ви кажа, имах възможност да се уверя донякъде в това. Бях сериозно болен и нашите бяха много загрижени. Домашният ни лекар ми предписваше някакви прахове, хапчета и разни солени води. Увиваха ме в мокри компреси, правеха с мене разни неприятни манипулации и какво ли още не, но положението ми все се влошаваше. Най-сетне настъпи денят на кризата и още сутринта лекарят каза: „Ако днес малкият се изпоти, значи, всяка опасност е минала.“ За тая цел той ми предписа и нови лекарства. Но напук на всякакви лекарства аз все не се изпотяхах и загрижеността по лицата на моите родители от час на час растеше. Най-сетне решиха да свикат консилиум и привечер около леглото ми се събраха трима лекари. След като ме прегледаха всеотранно, те повториха думите на нашия домашен лекар: „Продължавайте да му давате лекарствата, които лекарят е предписал. Ако малкият се изпоти, значи, всяка опасност е преминала!“ Но за да придадат по-голяма тежест на консилиума си и за да си осигурят правото на по-високо възнаграждение, те заговориха помежду си и по латински:

– Volete ire, collegue, ad bibendum pivae?⁴³

– Ego praeferro ante vesper bibere aquam slivoevensenem.⁴⁴

---

40. Най-близък на себе си – съм аз.

41. За вкусовете нищо – освен добро.

42. За мъртвите не се спори.

43. Не желаете ли, колега, да отидем да изпием по една бира?

44. До довечера предпочитам да пия сливовица.

– Cum cucurbitis aegris ex aqua.⁴⁵

Всичко това те изговаряха тайнствено и поверително, за да оставят впечатление, че става дума за моята болест. А когато третият от тях произнесе думите „cucurbitis aegris ex aqua“ те кимаха одобрително с глава, като че ли в тоя момент взеха решението, според което аз трябваше да се изпотя.

Но въпреки това тяхно решение и въпреки прахчетата, които постоянно гълтах, аз все не се изпотяхах. Най-после покойната ми майка, треперейки пред опасността, която ме застрашаваше, извика някоя си стринка Ната, жена на Стефо Сапунджията, да ми гаси въглен.

Стринка Ната дойде и седна до леглото ми. Донесоха ѝ един глинен съд, пълен с вода, и тя започна да бае и да шепне:

Търчак, натърчак, потърчак.
Излез, излез, огненице,
край глогова къщичка ...

По-нататък не слушах. Усетих само, че тя намокри с длан челото, слепите очи и бузите ми, прекръсти ме и ме зави презглава.

От нямане какво да правя и от скука аз се опитах под завивката да си повтора на ум думите на стринка Ната, но от всички тях в паметта ми остана само думата „натърчак“ и тя се вгълпи в главата ми със страшна сила. Опитвах се да я разгоня, опитвах се да мисля нещо друго, да казвам разни стихове, да прочета „Отче наш“, да преброя до петстотин, но нищо не помагаше. Думата „натърчак“ витаеше над устните ми и аз постоянно я шепнех. Обръщах се, смеех се без причина, за да прогоня някак си тая напаст, но тя като конска муха се беше залепила за мене и не можех да се отърва от нея. И на всичко това отгоре хрумна ми най-лудата мисъл на света – как ли би се скланяла тая дума по второ склонение? И когато тя ме завладя, аз трябваше да положа свръхчовешки усилия, защото второто склонение всъщност никога не съм знаел. Започнах да шепна под завивката:

– Номинатив – натръчкус, генитив – натръчкуси, датив – натръчкусо... – и в тия ми отчаяни усилия най-после ме обля обилна пот.

Мама вдигна завивката от мен и лицето ѝ засия от щастие.

На другия ден, след като бе установено, че кризата вече е минала,

45. С лоши тикви от водата (изреждане на латински думи без връзка).

всички бяхме доволни. Докторът вярваше, че неговите прахчета са причина за това, стринка Ната бе убедена, че тя със своите гасени въглени е помогнала. Само аз знаех, че се изпотих от второто склонение. Това беше впрочем единственият случай, когато съм приложил с някаква полза своите знания по латински език.

ПЪРВАТА ЛЮБОВ

За първата любов би трябвало да говоря по-напред, защото тя върви успоредно с учението, би могло дори да се каже, че спада към учебните предмети. Но аз не исках да прекъсвам веригата от учебни предмети, които, само така последователно изложени, дават ясна представа за оня безизходен лабиринт, наречен училище, през който минахме в годините на нашата младост.

Първите си основни понятия за любовта аз получих още в ранно детство. По това време аз, една наша прислужница и един практикант от управлението разговаряхме всяка вечер зад портата за любовните работи. Нещо повече, – аз бях причината за тая любов, защото практикантът се запозна най-напред с мене и след това аз го представих на прислужницата ни. Това запознанство стана съвсем случайно. Аз седях пред вратата в скута на готвачката ни. Минавайки по улицата, практикантът дойде при мен, помилва ме и каза:

– Какво сладко дете! Ваше ли е?

– Ау! – писна прислужницата. – Как бих могла да имам дете, като не съм дори и омъжена!

По тоя въпрос – дали може, или не може да има деца преди брака – те започнаха дълъг разговор, който на другия ден продължиха, а на третия между тях съществуваше вече най-тясно приятелство. Оттогава всяка вечер ние тримата се събирахме зад портата.

О, какви ли не разговори се водеха тук. Понякога дори ме беше срам да погледна нашата слугиня в очите. Понякога пък и аз исках да се намеся в разговора, но за такива случаи практикантът имаше винаги в джоба си приготвени бонбони и щом се опитах да отворя уста, за да кажа нещо, той ми пхаше един бонбон в устата, макар че няхах намерение да приказвам сладки думи като него.

Може да се счита като истинска загуба за литературата, че тогава аз още не знаех да пиша и не бях в състояние да запиша някои от разговорите, които водехме зад портата.

– Йоцо – казваше нашата прислужница на практиканта, – ела след вечеря, когато нашите си легнат. Ще ти оставя малко шницел.

– Ах, душичке – отговаряше Йоцо, – нима мога да мисля в такива минути за шницел! Но щом ще ми оставиш, остави поне и малко салатата. Аз желая теб. С нетърпение чакам часа, когато ще те притисна в

обягтията си, та ако ще и шницелът да изстине.

Присъствувал съм и на други, още по-нежни разговори. Спомням си например, че веднъж практикантът питаше:

– Юло, ще перете ли скоро?

– Ще перем, защо?

– Ако може да пробуташ и моите дрехи, да не давам пари.

– Донеси ги – отговаряше тя ласкаво.

– О, душичке моя, колко си добра! Ще ти донеса три ризи и четири чифта гащи, ангеле мой!

Тия разговори хем ме развличаха, хем ми даваха практически знания, необходими ми за по-късно в живота. Но имаше и други някои неща, особено в неделя следобед, когато никоой от домашните не беше в къщи. Тогава тримата влязахме в стаята на готвачката. Мен ме слагаха на пейката, а те сеядоха на кревата. В такива случаи аз предпочитих да жумя, като внимавах само да не падна от пейката.

Така школуван и запознат доста нагледно с любовта, аз навлязох съвсем подготвен в живота. Затова няма нищо чудно, че още в първия клас на гимназията се влюбих. Разбира се, от моя страна тук нямаше никакъв предумисъл да се влюбя точно когато встъпвах в първи гимназиален клас. Моята подготовка, придобита още в най-ранно детство, ми позволяваше да сторя това и по-рано. Но до постъпването ми в прогимназията аз носех панталони с цепка отзад и никак не можех да си представя как ще се влюбя с панталони, цепнати отзад. Едва когато станах в първи прогимназиален клас и обух панталони, които се закопчават и откопчават отпред, едва тогава почувствавах, че е време да се влюбя.

Влюбих се в нашата съседка Перса, защото беше най-близко. Перса имаше покрито с лунички лице, носеше жълти чорапи и токовете на обувките ѝ бяха винаги изкривени. Преди да се влюбя, не ѝ обръщах внимание, но от момента, когато се влюбих, тя ми изглеждаше божествено красива. За мен беше достатъчно да я зърна, макар и отдалече, да видя нейните криви токове, за да се развълнувам веднага и да побързам насреща ѝ, само и само да видя колкото се може по-скоро усмихнатото ѝ, осеяно с лунички лице.

Тя беше дъщеря на учителя ни по аритметика, който, кой знае защо, нямаше съвсем добро мнение за мене. Беше на девет години, учеше в трето отделение. Любовното си признание направих по един необикновено романтичен начин. Веднъж, когато играехме на жмичка, ние двамата с нея се скрихме в една каца, в която майка ми зиме слагаше кисело зеле. Тук, в тая каца, аз ѝ направих любовно признание и тоя мой

спомен и до днес ме кара да се вълнувам, когато мина покрай някоя каца.

Веднъж се срещнахме с нея след последния час и тръгнахме заедно към къщи. Аз ѝ дадох една кифла. Всеки петък ѝ купувах по една такава кифла с парите, спечелени от мен в четвъртък следобед на ези-тура. Те ми стигаха поне да мога веднъж в неделата да изразя с една кифла симпатиите си и вниманието си към нея. Тогава я запитах сериозно:

– Какво мислиш, Персо, ще те даде ли баща ти, ако те поискам?

Тя се зачерви, наведе очи и в смущението си разчупи кифлата на три части.

– Не вярвам – отговори тя полугласно.

– Защо? – запитах аз развълнувано и очите ми се наляха със сълзи.

– Защото си слаб по неговия предмет.

Заклех ѝ се, че денонощно ще уча аритметика, само да мога да си поправа бележката. И аз учих. Но няма може да се постигне онова, за което толкова други са прахосвали напразно силите си – няма можех да примиря любовта и аритметиката? Заставен да избирам между любовта и аритметиката, аз избрах онова, което беше по-леко – любовта. И следващия час вместо двойка получих единица.

На следния четвъртък нищо не можах да изкарам на ези-тура и затова в петък сутринта се вмъкнах в гардероба и отрязках двадесет копчета от татковите зимни дрехи. Тях продадох в училище за десет пари, колкото ми бяха необходими, за да купя кифла. На обед причаках Перса пред нейното училище и изпращайки я, ѝ признах, че сега положението ми е още по-лошо, защото съм получил единица по предмета на баща ѝ.

– Тогава – каза тя болно – аз никога няма да бъда твоя!

– Ти трябва да бъдеш моя, ако не на тоя, то на оня свят! – извиках аз; тези думи бях чул преди няколко дена на едно театрално представление.

– Как може да стане това? – запита тя любопитно.

– Ще се отровим, само да се съгласиш.

– А как ще се отровим?

– Ей така – продължих аз още по-решително. – Ще изпием отрова.

– Добре – реши се тя. – Съгласна съм. А кога?

– Утре следобед.

– А, утре следобед имам училище – сети се тя.

– Да – спомних си и аз. – Утре не мога и аз, защото ще ми пишат отсъствие, а съм направил вече двадесет и четири и може да ме изключат от училище. Но хайде, ако искаш, в четвъртък следобед, тогава

нямаме училище нито аз, нито ти.

Тя се съгласи и се споразумяхме аз да приготвя всичко за отравянето.

Следващия четвъртък следобед аз откраднах от дома една кутия кибрит и отидох на уреченото място, където трябваше да се срещнем с Перса и откъдето заедно щяхме да отидем на она свят.

Срещнахме се в нашата градина, седнахме на тревата и от душите ни се изтръгна дълбока въздишка на болка и копнеж. Аз извадих кутията кибрит от джоба си.

– Какво ще правим сега? – запита Перса.

– Ще ядем кибрит.

– Как ще ядем?

– Ето така! – отговорих аз, откъснах главичката, хвърлих я, а клечката изядох.

– А защо хвърли това?

– Това е мръсно.

Тогава тя се реши и протегна смело ръка. Аз откъснах главичката и ѝ дадох клечката. Тя я пое и започна решително да я дъвче. Изяде три клечки и на очите ѝ се показаха сълзи.

– Не мога повече! Никога в живота си не съм яла клечки, не мога повече.

– Е, ти навярно си се вече отровила.

– Може би! – отговори тя. – Чувствувам, че нещо ме дере в гърлото.

– Това е. Ти си вече отровена.

Аз продължих упорито и изядох девет клечки, но изгубих апетит и усетих, че нещо ме дере в гърлото.

– Свършено е! И аз съм отровен! – казах тържествено, както се полага в такива случаи.

След това настъпи за известно време гробна тишина, през време на която аз мислех колко е четири по седем и все не можех да се сетя. Не зная какво мислеше тя, но помня, че си чоплеше зъбите от някоя попаднала между тях клечка. Най-после тя прекъсна тая тържествена тишина:

– Какво ще правим сега?

Тоя въпрос страшно много ме смути, защото аз наистина не знаех какво можехме да правим още, след като бяхме свършили главната си работа – да се отровим. Най-после ми дойде една щастлива мисъл.

– Знаеш ли какво, след като вече се отровихме, хайде да се прекръстим.

Тя се прекръсти. Направих същото и аз.

– А сега – продължих аз – да идем у дома си и да умрем. Срамота е да умрем тук, в градината. Ние сме деца от добри семейства и е срамота да умрем в градината.

– Да – каза тя и си тръгнахме.

Цялата история между впрочем свърши по следния начин:

Тя си отишла у дома и помолила майка си да и приготви леглото, за да умре. Признала и, че се отровила, т.е. че е яла с мен клечки. А майка и, без да вземе под внимание състоянието ѝ и чувствата ѝ, каза:

– Е, щом като си могла да ядеш клечки в градината, ще ядеш дървото и тука... – След това и вдигнала рокличката и започнала да ѝ изкарва отзад ония чувства, които бяха залегнали дълбоко в сърцето ѝ.

Заради тоя бой Перса ме намрази и така свърши моята първа любов.

ПЪРВОТО И ПОСЛЕДНОТО СТИХОТВОРЕНИЕ

През живота си съм написал всичко две стихотворения, но и двете ми донесоха толкова страдания, че се зарекох не само да не пиша повече, но и да не чета стихове. Колко пъти ме е подтиквало нещо отвътре, колко пъти ме е мамело вдъхновението, колко пъти ме е изкушавал слушат – аз винаги геройски съм се възпирал.

Какво по-голямо изкушение от това, когато някоя жена с мечтателен поглед и топла усмивка ви поднесе своя красиво подвързан албум, отгоре на който със златни букви е написано „Poesie“, един от ония албуми, които съдържат цяла колекция на човешката глупост. О, тия албуми, изпълнени с безброй красиви желания и безобразни стихове, кипящи от „ах“ и „ох“, в които благозвучно се римуват мой с твой, не ща със среща и руйна с буйна.

Колко пъти потапах вече перото си в мастилото и накрая все пак се въздържах.

– Ах, напишете ми, моля ви се, напишете ми макар един стих! – шепне нейната устица „руйна“. Аз още веднъж потапям перото и отново се възпирам.

– Моля ви! – повтаря тя.

– Извинете, аз съм на диета – оправдавам се аз.

И наистина това беше един вид диета. Вярно, аз не бях ходил при лекар, за да му изплезя езика си и да му се оплача от лошо храносмилане, защото той в такъв случай би ми предписал на първо място да не чета стиховете на нашите поети. Диетата, която спазвах, беше от съвсем друго естество – аз не пишех стихове, което се отразяваше необикновено добре както на мен, така и на моите читатели.

Написах само две стихотворения през живота си, но и двете ми се отразиха толкова лошо, че трябваше да прибягна към мерки за поправяне и закрепване. Първото ми стихотворение бе обида на една жена, а последното – на един крал. Като се има пред вид, че жените и кралете са най-чувствителните и най-отмъстителните създания, лесно може да си представи човек каква съдба ме сполетя. Един мой другар, който също бе написал само две стихотворения в живота си, имаше много по-добра участ. С първото си стихотворение той честити седемдесетгодишния рожден ден на една своя богата леля и ѝ пожела „още много, много да живее“, а в второто – именния ден на един министър, като завършваше с

думите: „Гордост за рода си са такива чеда.“ На него не му се наложи да спазва никаква диета и той продължи да пише и ето и до днес още пише стихове за надгробни паметници и за общински тържества.

Първото си стихотворение написах още много млад, когато повтарях първи клас.

Не зная как се яви у мен тоя импулс да пиша стихове. Казват, че той се явявал у човека като сърбеж. При мене не беше така, за щото аз усетих сърбеж и започнах да се чеша едва след като написах първото стихотворение и видях неговите последици. Други казват, че постигнатият импулс е нещо като силно заразителна хрема. Може и да е така, но при обикновената хрема, щом кихнеш, изваждаш кърпата и си изтриваш носа, докато, когато изкихаш лошо стихотворение, критиците така ти натриват носа, че да не ти дойде на ум вече да кихаш. А чул съм да казват и че младият поет започва да усеща в душата си някакво вдъхновение, също както бременната жена усеща плода в утробата си през четвъртия месец. Изглежда, че и по-нататъшният ход на нещата е също както при родилката. Бременният младеж започва да чувствава някаква тежест, повръща му се, след това идват болките и накрая ляга в леглото и ражда.

Това сравнение би могло да бъде вярно с оглед на отделни стихотворения в нашата литература, но първите стихове вероятно не се раждат така. Писането на стихове се явява като епидемия сред цели класове в гимназията, като първото си вдъхновение начеващите поети получават от стиховете, написани от техните предходници по клозетите. О, колко много издадени по-късно стихосбирки с нежни лирични стихове водят своето начало от това ранно, първо вдъхновение, чийто лъх дори може да се усети в отделни стихотворения от нашата литература. Друг извор на вдъхновение за младите поети са кориците на старите учебници. Нашите ученици имат традиция, щом свършат класа, да продават учебниците си на ония, които идват след тях, и да купуват от по-възрастните. А по кориците на тия книги, пък и по вътрешните листове, където има помалко свободно място, са оставили следи няколко поколения. Тук има и стихове, и мъдри изречения, и афоризми, и други много полезни бележки. Уроците, заради които предишните притежатели на книгата са пропаднали на изпит, са придружени от полезни напътствия, подобни на ония надписи по разкопаните улици, на които пише:

„Внимание, не се движи вляво!“

Тук е източникът на вдъхновението, заразени от което, цели класове започват да пишат стихове. Разбира се, някои спират още след първия опит, други надраскват със стихове не само своите, но и чуждите книги, а има и такива, които упорствуват и продължават да пишат стихове дори след като всичките им връстници са се отказали от тая празна работа. Тях съучениците им обикновено ги провъзгласяват за поети на класа. Ако продължават да упорствуват, те стават поети на гимназията, пускат дълга коса, започват да вирят глава, да симулират разсеяност и по тоя начин добиват необходимата квалификация на поети.

Интересно е все пак, че още при тия първи школки поетични прояви често си личи вече както насоката, в която ще се развива бъдещият поет, ако продължи да пише стихове, така и средата, която го вдъхновява.

Ето например няма следното четиристишие, което паметта ми е запазила много добре, не говори ясно и определено както за поетичното направление, така и за средата, вдъхновила моя някогашен приятел, млад поет:

И сутляш обичам, и кисело мляко,
и кисело зеле с пръжки от сланина,
и юфка обичам, и баници с мръвки,
но гювеч с говеждо гълтам за двамина.

Спомням си, че на вътрешната страна на корицата на една латинска граматика, която навярно е била притежание на сина на някой селски поп, прочетох следното четиристишие:

Господи всевишни, за едно те моля,
наш'та нация пази от унижение,
а на мен помагай в тежката неволя
да науча някак третото спрежение.

А моят другар, синът на музиканта, спомням си, често пееше:

Цигу-мигу, хоро тропа,
момък до девойка.
Цигу-мигу, изпит иде,
а аз имам двойка.

Ония, които повтаряха класа, обикновено пишеха в десетерац, може би защото в тоя размер по-добре се изразява народната болка. Така например Живко, който беше ужичанин, започна да се тюхка по следния начин, като научи, че трябва да повтаря трети клас:

О, горко ми отсега довека,
загивам си аз за права бога,
не сред боя в схватка ръкопашна,
от куршум или от люта сабя,
а от нашия учител Лука
по латински – пуст дано остане.

И моето първо стихотворение беше в десетерац. Не си спомням дали го написах в десетерац, защото повтарях класа, или пък повтарях класа, защото написах това първо стихотворение.

И както оня, когото посочих по-горе, бе избрал за свое вдъхновение кухнята, защото навярно бе келнерувал някъде, както оня попски син се бе вдъхновил от псалмите, а синът на музиканта – от хорото, естествено и аз трябваше да се вдъхновя от клюките на средата, в която живеех между своите лели и стрини. Моето стихотворение, което не помня добре, възобновено би звучало приблизително така:

Рано стана госпожа Аница,
във неделя преди изгрев слънце.
Нашироко прозорец отваря,
па застава хубава и млада,
поглед мята наляво, надясно,
да си види Пая, секретаря,

мине ли на път за общината.

У дома нашите бяха просто изумени и започнаха да ахкат: „Леле, леле, леле, леле!“ Тия възклицания не изразяваха толкова възхищение, колкото страх, като че ли бях счупил, да кажем, голямото огледало в салона.

– Как можа да напишеш такова нещо! – викаха в един глас и трите ми лели.

– Защо да не го напиша, щом като е истина? – защитавах се аз.

– Леле, откъде знаеш, че е истина?

– Ами чух го от вас.

– За бога, моето момче, не всичко, което ние говорим, е истина! – оправдаваше се средната ми леля.

– Леле, леле! Ще излезе, че ние сме му казали да напише и стихотворението – възкликна най-голямата ми леля.

Всъщност в себе си тя беше доволна от стихотворението и сигурно вече се готвеше да го пусне в циркулация с цел да достигне и до госпожа Аница.

Така и стана. Госпожа Аница научи за стихотворението по-скоро, отколкото аз можех да предполагам, и в доскоро мирния дом на аптекаря настана истинска буря. Госпожа Аница крещеше и се търкаляше по пода, скубеше косите си, обърна дивана, счупи лампата, удари с обувка прислужника, ухапа аптекарския помощник и накрая изпи цял сифон сода, за да се отрови. Аптекарят бе принуден да се закълне пред иконата на свети Архангел Михаил, покровител на тяхната къща, че ще ме пребие като куче.

Знайки добре, че аптекарите, общо взето, са кръвожадни хора и имайки пред вид клетвата на господин Сима, аз трябваше да положа доста усилия, за да се отърва от този бой.

Отивайки на училище, аз заобикалях по други улици, прескачах огради, за да мина по друг път, прекарвах по цели часове скрит на тавана, изобщо правех всичко възможно, за да избягна невидимата заплаха. Седейки така понякога с часове на тавана, аз размишлявах върху тежката съдба на писателя у нас. Вместо да подкрепи и поощри един млад поет, обществото го гони, за да го бие. Представете си какво би станало, ако това би се превърнало в общо явление и за всяко свое стихотворение поетите би трябвало да ядат бой. Вероятно тогава би имало много малко

стихотворения, но те поне биха си заслужавали боя.

След като аптекарят изчерпа всички възможни начини да удържи клетвата си, след като започна и да ми устройва засади, криейки се зад портите и появявайки се неочаквано на места, които съвсем не бяха по пътя за дома му, след като – най-после видя, че всички тия негови засади аз вешо и умело избягвам и заобикалям, той прибягна към други мерки. Наклевети ме на директора на гимназията.

Изправиха ме пред целия учителски съвет, като че ли най-малко бях подпалил Александрийската библиотека. Всички учители бяха така сериозни, намръщени, навели загрижено глава, че аз имах чувството, че ще ме осъдят да бъде изгорен жив и вече виждах тълпата народ, който се трупа около кладата, трите си лели, паднали в несвяст на земята, дъщерята на пощальона Марица, която горчиво плаче, и аптекаря, който черпи народа със сироп за успокоение на душата ми.

Пръв взе думата директорът и обръщайки се към останалите господи учители, наредени около зелената маса, каза:

– Господа, в нашето училище се шири едно осъдително явление, на което трябва с всички сили да се противопоставим. Учениците са започнали да пишат стихове и ги пишат, където заварят – по книгите, по черните дъски, по стените. Особено много стихове са надраскани по стените на интимните помещения на нашата сграда и тези стихове в голямата си част са безобразни. Ето преди няколко дена например трябваше да поръчам на училищния прислужник да заличи един стих, който се отнасяше за вас, господине – обърна се директорът към учителя по латински език, и в който се казваха неприлични неща за вашия известен навик да пийвате някоя и друга ракия повече, отколкото отговаря на достойнството ви.

– *A bove maiori discit arare minor!*⁴⁶ – промърмори учителят по латински, искайки да намекне на колегите си, че стиховете на учениците са последица от техните клюки.

– Освен това – продължи директорът – тая година два пъти съм мазал тия помещения заради някакви стихове, които се отнасят за вас, господин учителю по вероучение, и за някоя си вдовица Роса.

– Това са ония от трети клас, да им... – И съвсем забравил, че и аз присъствувам, учителят по вероучение напсува на майка колективно целия трети клас.

– Освен това – продължи директорът, поглеждайки продължително

---

46. По-малкият вол се учи да оре от по-големия!

учителя по география – сега не мога да си спомня, но имаше стихове и за други от господа преподавателите...

– Аз си спомням – скочи учителят по география, разбрал вероятно намерението на директора. – Имаше например и такива стихове:

В стаите е тъй студено. Печки не горят, а зима е.
Ние зънем в часовете по история и химия.
И по алгебра треперем. А дървата ни влечат –
тъй директорът нарежда – за снаха му ги сечат.

– Преди всичко тук има граматическа грешка. Правилно е да се каже сечат и влекат, защото звукът „к“ преглася в „ч“ само пред „е“ и „и“, а не и пред „а“ – започна да обяснява учителят по сръбски език.

– Освен това – продължи директорът разгневен – туй нито е истина, нито е имало такива стихове по стените, вие сами сте ги съчинили.

– Имаше, и заради тях вие наредихте да се измажат тия помещения.

– Така е – подхвърли учителят по вероучение, – а не заради вдовицата Роса.

Вдигна се олелия, шум, удряха по масата с юмрук, докато най-послед се сетиха, че аз съм там, и ме избутаха от канцеларията. Бурята продължи и сред общата олелия от време на време се чуваха думите „дървата“, „Роса“, „ракия“, а по всичко изглежда, и географският глобус беше слязъл от директорския шкаф, за да вземе участие в спора. Най-послед, след като бурята утихна, аз бях извикан отново вътре. Всички лица бяха сериозни, като че ли до преди малко бяха водили разговор по методически въпроси. Директорът започна така:

– Господа, в нашето училище се шири едно осъдително явление... – Сега обаче неговите встъпителни слова не бяха дълги. Веднага той премина към целта – ...и ето пред нас е един от тия, които драскотят стихове. Училищният дневник свидетелствува, че той е твърде немарлив или направо – лош ученик.

Всички учители вдигнаха глави, погледнаха ме и разтеглиха уста, като че ли искаха да кажат: „Да, знам го, и при мен е лош ученик.“

– Ти ли си написал това стихотворение? – започна следствието директорът и показа един лист хартия, даден му вероятно от аптекаря.

И тогава в моята душа започна отчаяна борба между човека и поета. Първият ме съветваше просто да се отрека от стихотворението, да

кажа, че не е мое, че съм го чул от другото, например от най-старата ми леля, и да изразя отвращението си спрямо подобни прояви; поетът гдетличкаше самолюбието ми, съветваше ме да не се отричам от първородната си рожба, защото ме чака велико бъдеще. И както винаги в борбата на човека със самолюбието и сега победи то и аз признах, че съм автор на стихотворението.

– Ето, господа, той признава! – обърна се директорът към учителите.

– Това може да му послужи като смекчаващо вината обстоятелство – каза учителят по география, който от четири години водеше бракоразводно дело с жена си и имаше претенцията, че добре познава нашето законодателство.

– Пред нас е един такъв автентичен случай от тоя род, който трябва най-строго да бъде наказан за назидание на всички ония, които пишат анонимни стихотворения по анонимни места! – каза директорът и аз отново видях огнената клада и пламъка, който ме обхваща, трите си лели, прострени в безсъзнание на земята, разплаканата Марица и аптекаря, който черпи със сироп народа за успокоение на душата ми.

– Бих желал да чуя и вашето мнение по тоя въпрос, господа учители! – продължи директорът. И заваляха едно след друго мненията на учителите. Те бяха приблизително такива:

Учителят по вероучение: Трябва да се изключи от училище. Нека стане чалгаджия и певец и тогава да си измисля колкото си ще песни! Или най-малко поне да бъде осъден на едноседмичен пост.

Историкът: Той е извършил две престъпления. Първото, по-малкото престъпление, че е обидил семейството на един аптекар и второто – че с името на секретаря Пая е осквернил стиха, чрез който е възпят Крали Марко, Синджелич и Хайдук Велко. За второто той трябва да бъде наказан.

Естественикът: С възвишеността на чувствата си човекът се отличава от животното. Затова при човека се явява и поезията в различните ѝ степени, докато при магарето например тя отсъства. Както е известно, магаретата не пишат стихове. По някой път обаче хората пишат такива стихове, за които би могло да се каже, че са написани от магарета. Спрямо такива поети трябва да се приложат методите, които се прилагат спрямо магаретата, т.е. трябва да им се изтеглят ушите. Така трябва да се постъпи и спрямо настоящия млад поет.

Математикът: От този факт би могло да се извлече корен, собствено не корен, а полза. Тук ние имаме две известни величини – обиденото

семејство на аптекаря и автора на стихотворението плус самото стихотворение. От тия две известни величини ние бихме могли да получим неизвестни, т.е. да разберем имената и на останалите, които пишат стихотворения за своите учители.

Географът: Аз бих го затворил в училищното мазе, за да се убеди там напълно в затымнението на слънцето. Такива стихотворения хвърлят семето на раздора в семејниот живот. Не е чудно след тоа, че у нас има толкова бракоразводни процеси.

Учителят по латински език: Макаp че по думите на Хораций „*pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*“⁴⁷, все пак постъпките на тия момчета са истинско безобразие, преминаващо всякакви граници. Аз съм за нај-строгото наказание.

Учителят по србски език: Той трябва да биде наказан на прво место за тоа, че не е одделил със запетая подчинените изречения од главното и след тоа, че не е сложил точка на крај на втората строфа. Иначе стихът, може да се каже, е доста гладък, мисълта е изразена добре и предвид на тоа може да му се наложи по-меко наказание.

След тия така сбито изложени професионални мненија директорът се обрна към мене и като ми каза неколку родителски съвета, хвана ме за ушите и започна да ги тегли (мнението на естественика), след което ми съобщи наказанието – три дна училищен арест (мнението на географа).

Така още првото ми стихотворение ме заведе во затвора. Същата беда ми донесе и последното ми стихотворение. Цели седем години аз се въздржам да не пиша стихове, колкото и мъчителни усилия да ми струваше тоа. И все пак един ден се поддах од порива, којто тласка човека към првиот грех, и написав второто си и последно стихотворение, след което се повтори всичко оноа, което стана и след првото. Наистина сега не ме гонеше никакъв си аптекар, но затоа пък ме подготвиха стражари, сега не бях изправен пред директора на гимназијата, а пред председателот на окржниот суд.

– Вие ли сте авторот на тоа стихотворение? – зададе ми тој същият въпрос како и директорот.

– Да – одговорих аз, понеже самолюбието и тој път победи човека у мен. Но тоа е, моля ви се, едно хумористично стихотворение, којто няма смисъл да се приема така сериозно.

---

47. Еднаква е възможността за художниците и поетите, кога то поискат да дрзнат во нешто.

– Това е така – каза председателят на съда, – но виждате ли, наказателният закон приема и хумористичните неща съвсем сериозно.

– Освен това – защитавах се аз – тия стихове не отговарят на елементарните изисквания за едно стихотворение.

– Но според наказателния закон те напълно отговарят на условията, необходими за съдебно преследване – отговори ми председателят.

– Но, господин председателю, аз се чувствавам невинен, понеже това стихотворение не е продиктувано от някакво лошо намерение, а по-скоро от един порив.

– Да, да, разбирам ви – прекъсна ме председателят; – но наказателният закон преследва точно тоя порив.

– Чудно! – изненадах се аз.

След като ме запозна по тоя начин с всички хубави страни на наказателния закон, председателят ми съобщи, че според същия тоя закон аз се наказвам с две години тъмничен затвор за обида на „негово величество“.

Ето оттогава се заклек никога вече да не пиша стихотворение и до ден-днешен упорито спазвам тая диета. И да видите – действа ми много здравословно.

ВТОРАТА ЛЮБОВ

Първата любов е пожар, чиито причини са неизвестни дори на полицията. Тя пламва при първото докосване като клечка кибрит и изгасва сама като догарящ спирт в спиртник.

Първата любов прилича на оня сърбеж на младия овен, който набожда първия предмет, изправил се на пътя му, за да начеше новоизрасналите си рога.

Първата любов – това е ухапване на комар, което не заразява кръвта, а само те кара да се чешеш.

Първата любов е нещо като явяване пред наборната комисия, която те признава за годен да отслужиш службата си, когато му дойде времето.

Първата любов е опасна само тогава, когато е и последна.

Първа любов всъщност е втората.

При втората любов човек има чувството, че повтаря класа – познати са му всички предмети и все пак не е сигурен, че ще вземе изпита.

Втората любов е рецидив на неизлекувана болест, появил се вследствие неспазване на предписанията.

Втората любов е като редовна военна служба, задължителна за всички, които искат да постъпят на държавна работа.

Но дори и без оглед на тия мъдри мисли за първата и втората любов пред мен първата любов се яви като опит, а втората вече като навик. След трагичния край на първата ми любов аз чувствавах нужда отново да се влюбя. Търсех навсякъде обект за моите чувства и когато един ден срещнах пред училището едно разплакано русо момиче, реших да се влюбя в него.

Казват, че плачещата девойка е девойка със сърце, плачещата жена – жена без сърце. Това ме накара да се влюбя в девойката със сърце.

Русото момиче носеше името Марица. Аз я запитах:

– Защо плачеш, Марице?

Тя захълца още по-силно и ми се изповяда:

– Пред целия клас госпожата ме нарече гъска... каза, че съм глупава гъска... и всички ми се смяха... и...

– Нищо не е това! Не си струва да плачеш за това. Какво значи гъска – нищо. О, колко пъти пред целия клас учителят ми е казал, че съм глупава магаре, а магаре е много по-голямо нещо от една гъска – пък

нищо. И на твоята учителка, когато е била малка, нейната учителка ѝ е казвала, че е глупава гъска, пък ето, тя днес е учителка.

Моите утешителни думи като че ли подействаха благотворно на русото девойче. То вдигна разплаканите си очи и ме погледна с такова доверие, че аз се почувствувах задължен да продължа да я утешавам.

– Освен това... гъска... – продължих аз, търсейки какво мога още да ѝ кажа – гъска не е нещо такова... това не е обида. Ето аз например – аз обичам гъска.

Тя ме погледна многозначително, искайки като че ли да разбере не е ли това любовно признание.

– Да, аз обичам гъска – продължих аз, търсейки и сам начин да използвам това изявление като любовно признание. – Особено обичам кълката.

– Как кълката? – запита русото момиче изненадано.

– Ей така, когато мама сготви гъска с ориз, аз винаги търся кълката.

На другия ден аз отново срещнах русото момиче, а след това го срещам почти всеки ден. Ние се обичахме и без любовно признание. Утешителните ми думи от първия ни разговор тя считаше вече за любовно признание. Това явление се среща и при вдовиците, които често вземат утешителните думи за любовно признание. А русото момиче бе придобило известна вдовишка сантименталност, тъй като, както ми призна покъсно, преди мен тя вече бе обичала един ученик от първи прогимназиален клас.

Макар че се срещахме всеки ден след училище и аз я изпращах до вкъщи, все пак чувствувахме нужда да се срещаме насаме. Любовта има истински чар само тогава, когато влюбените се срещат насаме. Наговорихме се да се срещнем в четвъртък следобед в старите гробища. За една влюбена руса девойка със сърце и за един влюбен млад момък, който обича кълка от гъска, гробищата бяха, като че ли най-подходящо място за среща.

Срещнахме се и говорихме, говорихме дълго и много. Говорихме за изпитите, за това колко е строга нейната учителка. След това тя ми каза, че днес за обед майка ѝ била приготвила пържени тиквички, а аз ѝ се похвалих, че сме имали снощи за вечеря баница със сирене. Говорихме още за някои и други неща и след това се разделихме.

Както виждате, срещата ни беше съвсем напрасна, защото на такива срещи трябва да се говорят любовни думи, а ние разговаряхме, за неща, които можехме да си кажем и на улицата, когато я изпращах до дома.

Трудността беше в това, че нито един от двамата ни не знаеше тия

любовни думи. Блъсках си главата как да ги науча и най-после се сетих за една книга, която моята леля всяка вечер четеше и плачеше, а след като свършеше четенето, я слагаше под възглавницата. Тая книга навярно имаше любовни изрази, защото старите моми плачат само над такива книги.

Един следобед откраднах тая скъпоценна книга, скрих се в бараката и започнах трескаво да я прелиствам. Особено се спирах на страниците, по които личеха следи от сълзите на леля ми. На една от тях намерих много любовни израаи. И най-важното, това бе един диалог между двама влюбени, устроили си среща на гробищата. Тоя разговор между дон Родриго Монтега и бедната девойка Хуана, дъщеря на гробаря, гласеше приблизително така:

Дон Родриго: Девойко! Тук пред тези мъртви свидетели аз ти се изповядвам, че моята любов е искрена и дълбока както тъгата, която витае над тези мъртви простори.

Хуана: Ах, ако бих смяла да повярвам на тия думи!

Дон Родриго: Тия думи идват от устата и душата на един благородник, за когото дадената дума е светиня, а клетвата – религия.

Хуана: Твоята любов ме прави толкова щастлива, че аз нямам достатъчно смелост да се отдам на това щастие.

Дон Родриго: Но имай поне смелостта и кажи това, което чувствава душата ти...

Хуана: Обичам те!

Дон Родриго: Ах, мила моя Хуана!

Хуана: Сладки мой Родриго!

Това бяха все изрази, написани като че ли тъкмо за нас. Преписах ги в два екземпляра и оставих книгата пак под възглавницата на леля. Единия препис дадох на Марица, а другия задържах за себе си, така че и двамата да можем да ги научим за следващия четвъртък, та да можем и ние да водим любовен разговор.

Когато следващия четвъртък се срещнахме отново, още първият ми въпрос към нея беше:

– Научи ли онова?

– Да.

– Хайде да те чуя!

Тя го беше научила наизуст прекрасно, дума по дума. След това аз ѝ дадох моя препис, за да ме изпита. Макар че по стар навик, придобит в училище, малко се запъвах, все пак бях го научил доста добре. След като се уверихме, че всичко върви гладко, започнахме да си разменяме

любовни думи, също както дон Родриго Монтега и бедната девойка Хуана, доведената дъщеря на гробаря.

Всичко излезе необикновено сполучливо, ние приличахме на истински любовници. Тя много мило произнасяше думите: „Обичам те!“, а аз не се запъвах, когато изговарях: „Ох, мила моя Хуана!“ Хареса ни и на двамата и решихме да продължим все в тоя дух. След тая среща аз веднага преписах друго едно място от книгата, което бе още по-хубаво, и го дадох на Марица да го научи за следващия четвъртък.

Ох, какво щастие би било, ако тая среща се бе състояла! Но аз не отидох на гробищата. Русокосата девойка ме бе чакала повече от час. Не можах да науча наизуст любовния си урок и постъпих така, както постъпвах в такива случаи и в училище – избягах от час. По-добре е да ти пишат отсъствие, отколкото единица, разсъждавах аз, забравяйки, че в любовта най-опасното нещо са отсъствията.

Но другояче не можеше и да бъде, след като в любовта ни се намесиха уроците. Лекциите са в състояние да опропасть дори и оная любов, която завършва с брак, та камо ли моята, още повече като имате пред вид, че спрямо уроците аз хранех също такова отвращение, каквото имах и спрямо хинина – винаги трябваше да ме карат насила да погълна една лекция, както и едно хапче хинин.

Наистина много жалко, че не отидох на срещата, защото във втория урок, който трябваше да научим за тоя път, имаше много по-нежни любовни слова. Дон Родриго завършваше своите излияния така: „Ела, любима Хуана, ела на гърдите ми, прилепи устните си о моите, нека нашите две души се слеят в първата целувка!“ И след това те дълго се прегръщат и целуват зад един надгробен паметник. Но освен тоя така нежен пасаж в урока имаше и едно смъртоносно място, което ми бе невъзможно да науча наизуст. За да увери Хуана в своята любов, дон Родриго я завежда пред гроба на своя дядо и се заклева:

„Кълна се в името на дон Алгуасил дел Фуенте, който води потеклото си от знаменития кастилианец дон Хиацинта Хунец де Коркуеле, който самолично със собствения си меч отсече главата на Мохамед-абус-Сахубу Барбароса и чийто внук дон Пелажцо де Мондонеда обсади заедно с испанците от Кастилия Гренада и изгони зад Гибралтар Абу-Абдала Боабдил!“

Можете да си представите какво мъчение беше тоя главоломен урок за мен, след като шест месеца си бях чупил езика с името на Артаксеркс и заради епшетския фараон Успретезен бях получил три пъти двойка.

След като не отидох на срещата, аз, разбира се, започнах да избягвам русото момиче, а когато най-после се реших все пак да се явя пред очите ѝ, беше късно. Русокосото момиче се бе влюбило в друг.

ОТ ТРЕТАТА ДО ДВНАДЕСЕТАТА ЛЮБОВ ВКЛЮЧИТЕЛНО

Любовта е особен вид пиянство. След като човек изпие първата и втората чаша, отваря му се апетит, чувствава жажда и започва да поглъща чаша след чаша. Приблизително така беше и при мен и мога да кажа, че бях станал истински алкохолик. Още неизтрезнял от предишната любов, аз вече поемах новата чаша, която стоеше пред мен.

Това може би е най-доброто потвърждение на моето предположение, че любовта е навик – също както пушенето например. Има хора, които изобщо не пушат, а има и такива, които не могат без цигари; някои пушат с мярка, други не изпускат цигара от устата си; някои често менят тютюна и затова страдат от мъчителна и тежка кашлица, други по-рано са пушили, но след като са видели, че тютюнът им вреди, са го оставили, за да си подобрят апетита. Аз спадах към числото на страстните пушачи, които с удоволствие сменят тютюна и които запалват нова цигара веднага след като изгасне допушената.

Така аз изпълних младостта си с цял низ от любови, докато най-после се случи онова, за което народът казва: „Веднъж стомна за вода, два пъти...“.

Моята трета любов имаше вече известни реални стремежи, които нямаха нищо общо нито с яденето на кибритени клечки, нито със зазубрянето на испанските имена, които трябваше да казвам зад надгробните паметници. Влюбих се в нашата прислужница, която тежеше осемдесет килограма и с цялото си тегло притискаше сърцето ми.

Тази любов възникна у мен като реминисценция от моята ранна младост, когато сричах в ръцете на тогавашната ни слугиня азбуката на любовта, възпитавайки се по принципа на нагледното обучение. Когато се изповядвах в любов пред Фани (така се наричаше тя), едвам се въздържах да не извикам:

„Ах, душичке моя, нима мога да мисля в такива минути за шницел, но щом ще ми оставиш, остави поне и малко салатата. Аз желая само тебе. С нетърпение чакам часа, когато ще те притисна в обятията си, та ако ще и шницелът да изстине!“

Спомням си и едно мое непубликувано стихотворение от това време.

Аз те любя, Фани,
че си едра в стана –
ако нямаш друго,
туй ще ми остане...
Като тежко бреме
сърцето ми губиш –
ах, кажи ми, Фани,
ти дали ме любиш?

Тая моя красива и идеална любов бе разрушена, както често бива в любовта, от една чужда интрига. Щом като подразбраха, че се мушкам в кухнята повече, отколкото е редно, родителите ми я уволниха и по тоя начин, поради липса на предмета на чувствата ми, изгасна и самата любов.

Четвъртата ми любов беше една ученичка от девическата гимназия с пламенни очи и немирна усмивка. Това беше един вид писмена любов, защото ние никога не разменихме нито дума. След първите взаимни усмивки започнахме да си пишем, да си пишем непрестанно. Все пак това имаше тая полезна страна, че в тая кореспонденция аз се научих да развивам мисълта си много по-добре, отколкото в писмените упражнения на тема „Изпечи и кажи!“ или „Познай себе си“. Упражнявах се не само да изразявам мисълта си, но и да употребявам всички препинателни знаци. Аз ги употребявах щедро всички поред, така че нито един знак не може да се оплаче, че е останал пренебрегнат. Ето например едно мое любовно писмо:

„Душичке!!!

Аз, те обичам?... с цялата си душа и; с цялото си «Сърце», на моето, същество?! Аз те моля. – да отговориш, на Писмото ми! колко се може по-скоро?

Твой любящ те, ах; до Гроба?“

Нейните писма бяха без всякаква пунктуация, което говори, че тя бе слаба в граматиката, понеже не можеше да си служи с препинателните знаци като мене.

Тая любов не завърши – тя просто угасна. Един хубав ден тя престана да отговаря на писмата ми, един хубав ден аз престанах да ѝ пиша.

Така постепенно и незабелязано ние се забравихме.

Петата ми любов беше глава от незавършен сантиментален роман. Влюбих се в една госпожа с двадесет години по-възрастна от мене. Тя имаше обаче такива съблазнителни трапчинки на бузите си, такива ситни бели зъби, такива сочни устни, че аз се разтрепервах с цялото си тяло, когато тя минеше покрай мене.

Любовта си не посмях да ѝ открия, босейки се да не ми се надсмее, а донякъде и поради страх от мъжа ѝ, който ми изглеждаше страшно отвратителен. Той ми приличаше на див звяр, задушил в лапите си агънце. Себе си виждах като свети Георги, който на бял кон спасява злочестата девойка. Тогава дори не предполагах, че злочестите девойки се чувствуват необикновено добре в лапите на такива диви зверове. Тая ми любов остана завинаги моя тайна.

За нея не узна никой освен моята възглавница, която прегръщах и целувах, щом останех сам у дома, шепнейки ѝ нежни думи, предназначени за красивата госпожа с трапчинките и със сочните устни!

В шестата си любов стигнах вече до целувката. Това беше първата ми целувка, а първата целувка е нещо като малка матура, след която ученикът преминава в по-горните класове, където се изучава висшата математика на любовта с всички известни и неизвестни величини.

Докато не познавах вкуса на целувката, аз мислех, че тя е нещо като сладък бонбон. Но щом докоснах устните си до други устни, аз основно промених това си мнение. Първата целувка ми се стори като чаша пенесто шампанско, от което устните усещат някаква сладост, След което кръвта почва да кипи и да се вълнува, очите заблестяват, а главата се размътва. И чудно, щом отделих само устните си от другите устни, аз се почувствувах въоръжен с оня опит, който е необходим за любовта точно толкова, колкото и за всички останали прояви в живота.

Но опитът винаги носи разочарование. Така се случи и с тая моя любов. Впрочем разочарованието е най-обикновеният и неизбежен край на всяка любов.

Най-чудното е, че никак не мога да си спомня седмата си любов. Спомням си, че я обичах, спомням си, че и тя ме обичаше, спомням си, че си бяхме обещали да се обичаме до гроб – и все пак, ето на, никак не мога да си спомня коя беше тя.

Веднаж срещнах една красива дама, която ласкаво ми се усмихна. Тогава ми мина мисълта дали тя не е оная, която бях забравил. Събрах цялата си смелост и я запитах:

– Госпожо, спомняте ли си да съм ви обичал някога?

– Откъде мога аз да зная това?

– Би трябвало да знаете, защото несъмнено не бих пропуснал да ви го кажа.

– Никога не сте ми казвали такова нещо.

– Жалко!

Друга една дама дори уверявах, че тя е седмата ми любов, само че тя не може да си спомни. Но тя уверено ми отговори:

– Не, господине, аз имам точен списък на всички, с които съм се любила преди сватбата си, но вас ви няма в него.

Така че, въпреки всички мои усилия, никак не мога да си спомня коя беше седмата ми любов.

Осмата ми любов се разви изцяло по общоприетата любовна рецепта. Тя имаше разкошна руса коса, блестящи черни очи и ме обичаше много искрено. Дори поиска от мен да ѝ се закълна във вярност. Закле се и тя. И един хубав ден, наскоро след като бе дала клетвата си, се влюби в друг.

Деветата ми любов протече също както в народните песни от сборника на Вук Караджич или поне приблизително по този начин, така че приличаше на стоплено старо ядене. Тя имаше разкошна черна коса и топли светли очи и аз я обичах много искрено. Поисках дори от нея да ми се закълне във вярност. Заклех ѝ се и аз. И един ден, наскоро след като ѝ се бях заклеял, аз се влюбих в друга.

Десетата ми любов представлява една весела трагедия, която може би ще бъде интересна за вас.

Най-напред се запознах с нейния мъж, който беше необикновено любезен към мен. Той ме заведе у дома си и ме представи на съпругата си – една дяволита дребна жена, която говореше повече с очите, отколкото с устата си. Още при първата среща аз се влюбих в нея и бях необикновено щастлив всякога, когато мъжът ѝ ме поканеше да ги посетя. Струваше ми се, че и тя не бе безразлична. Щом останехме за минутка-две сами, тя ставаше винаги много по-любезна към мен, отколкото в присъствието на мъжа си. Но и самият съпруг беше не по-малко любезен. Той ми оказваше особено доверие и се проявяваше като много искрен приятел. Веднъж ние двамата с него се разхождахме сами доста дълго по усамотените алеи на парка и тогава между нас възникна следният необикновен разговор:

– Доколкото забелязах, на вас моята жена ви харесва? – започна той съвсем съдържано и спокойно.

Аз се смутих страшно и ушите ми почервеняха като

архимандритски пояс.

– Аз... такава – започвах да мънкам аз, – да... госпожата е много любезна... аз дълбоко я уважавам.

– Оставете, моля ви се. Какво е това стеснение. Ние сме вече достатъчно добри приятели, за да можем да говорим откровено. На вашите години жените не се уважават, а се любят. Нали?

– Но... такава... как така... ако вие се съмнявате нещо...

– Не се съмнявам, приятелю, никак дори не се съмнявам, а съм убеден, че вие сте влюбен в жена ми. За да ви успокоя, ще ви кажа веднага, че не ви се сърдя за това. Ни най-малко, вярвайте ми, ни най-малко!

– ???!!!

Неговите думи ме поразиха. Гледах го с отворени уста и целият се бях превърнал в един голям въпросителен и едновременно удивителен знак.

Вие не можете да ме разберете? – продължи той. – Естествено, изглежда малко чудно, аз като съпруг, но...

В този момент в ума ми проблесна съмнението, че той нарочно ме е довел в тая усамотена част на парка, за да изтръгне моето признание и след това да изстреля в гърдите ми петте куршума на револвера си. Затова започнах решително да се защитавам:

– Но, господине, аз твърдя, че не храня никакви подобни чувства към госпожата. Аз само я уважавам.

Той разбра опасенията ми и побърза да ме успокои:

– Вие може би се страхувате, че имам някакви лоши намерения към вас. Пази боже! Ще ви се изповядам и тогава ще разберете.

И той започна с приятелски доверителен тон:

– Вижте, млади приятелю, аз и жена ми сме в лоши отношения. Нещо повече, ние сме пред развод.

– Вие?! – удивих се аз.

– Не вярвате ли?

– Но това е невъзможно?

– Възможно е, приятелю. Не бива да се заблуждавате от това, че ние с нея се отнасяме много добре един към друг. Причината за това е, че се разделяме по взаимно съгласие. Тя не желае да живее повече с мен и аз не желая да живея повече с нея. Недейте пита защо. Но за вас това положение е много благоприятно. Ако успеете с любовта си при нея, един ден тя ще бъде свободна и напълно ваша. Само че, за да стане това, ние двамата с вас трябва да работим заедно, да се подпомагаме като приятели.

– Задружно...

– Да, да! Аз ще направя от своя страна всичко, за да ви помогна, от ваша страна вие също бихте могли да ми помогнете.

Аз все още гледах с изумление тоя чудноват съпруг, когато той продължи:

– За да мога по-лесно да поискам развод и за да се реши делото в моя полза, на мен ми е много необходимо едно доказателство, с което сега за сега не разполагам. Това доказателство бихте могли да бъдете вие!

– Аз?... Как?...

– Много просто. На мен ми е необходимо доказателство, че жена ми е неморална.

– Но...

– Чакайте, моля ви се. Морална или неморална, на мен това ми е съвсем безразлично. Мен ми е необходимо доказателство, а това доказателство бихте могли да ми дадете вие при малко повече добра воля.

– Не разбирам!

– Ще разберете. Обяснихте ли се вече в любов на жена ми?

– Но... гос...

– Слушайте, трябва да побързате, аз ще ви дам възможност. Обяснете й се колкото може по-скоро. Ако тя отказва и се противи, не отстъпвайте, действайте по-активно. Деветдесет на сто от жените се противят при любовно признание само защото така е прието. Така че побързайте и действайте! Щом се съгласи, не се задоволявайте само с любовното признание. Най-лошото при жените е да спреш наред пътя. Настоявайте и искайте среща, тайна среща. Тя, разбира се, ще се противи още по-силно. Ще ви каже: „Ах, това е твърде много, само това не!“ Но това е само фраза, която жените произнасят със същата искреност, с която търговецът ви се кълне, че тая и тая стока му струва точно толкова. Ако сте упорит, накрая вие ще успеете, тя ще приеме срещата. Единствената пречка тогава ще бъде аз. Ние двамата с вас ще се уговорим и аз, да кажем, ще замина някъде.

С все по-голямо и по-голямо удивление аз слушах тоя чудноват съпруг.

– Сега идва най-главното. Вие ще отидете на срещата. В това време аз всъщност няма да съм заминал никъде, както ще кажа на жена си, а с двама свидетели ще нахлуя в къщата точно когато и вие, и тя най-малка очаквате това. Ако успеете да наредите така, че в тоя момент да бъдете и без панталони, още по-добре. Жена ми, разбира се, ще изпищи и ще

падне в несвяст. Аз ще се хвърля върху вас, ще ви съборя на земята, ще почна да ви ритам с крака, след това ще ви разбия с юмрук носа и ще ви оскубя един кичур коса – горе-долу толкова, колкото може да изкубе един честен съпруг в яростта си. После ще взема панталоните ви като corpus delicti, а вас, както сте си по долни гащи, ще ви изпъдя от дома. И всичко това, разбира се, ще стане пред двама свидетели. Ето, разбирате ли сега?

– Но, господине ...

– Разбирам, вас ви смущава боят. Но, драги господине, любовта иска жертви. През средните векове рицарите са умирали, за да докажат любовта си към избраницата на своето сърце. Защо и вие да не бъдете един такъв рицар, готов да изяде малко бой.

– Добре, но как ще изгледам аз в очите на госпожата?

– Когато бъдете без панталони, ще й изглеждате много добре. След това, като изядете боя, вие сигурно ще събудите нейното съжаление, а не забравяйте, че съжалението често пъти е извор на най-дълбока любов.

– Да, но тая некрасива роля, която ми предлагате?

– Приятелю, я кажете ми колко сте имали по математика в училище.

– Бях лош ученик.

– Личи си. Тук имате работа с една чиста и ясна сметка. Моята съпруга получава развод като морална, чиста и порядъчна жена. Прибавете към това, че тя е млада и хубава. Какво ще стане тогава? Ще се спуснат към нея от всички страни и ще ви я вземат под носа. Представете си сега, че стане точно обратното. Жена ми загубва бракоразводното дело като неморална съпруга, компрометирана с вас. Какво й оставя тогава. Оставатте й вие, разбирате ли, само вие!

Логиката на тоя човек наистина беше неумолима. Жалко, че в основата й лежеше необходимостта от един бой.

Разделяйки се, той ме покани да го посетя следобед. Когато отидох у тях, не го заварих у дома. Очевидно той смяташе, че вече сме се спознали и създаваше условия за първите ми крачки.

Аз обаче бях взел друго решение – да предам целия ни разговор на жена му; тя заслужаваше да бъде искрен към нея.

– Госпожо, аз имам да говоря с вас, бих желал да ви кажа много неща – започнах развълнувано аз.

– Така ли?

– Да... – забърках се аз, не знаейки как да започна – вие виждате

навярно... вие сте се убедили... такава... колко много ви уважавам.

– Благодаря ви, господине!

– Но чувството, което аз назовах уважение, на тия години, в които се намираме аз и вие, се нарича с друго име.

– Така ли, това не знаех. Какво е това име? – запита тя, усмихвайки се повече с очите си, отколкото с устните си.

За миг аз замълчах, колебаейки се. Най-после победих колебанието си и се реших:

– Това чувство се нарича любов.

– Така, значи! – каза тя спокойно. – Впрочем аз очаквах това.

– Очаквали сте? – изплашено запитах аз, боейки се да не би мъжът ѝ да ѝ е говорел вече нещо.

– Да, разбрах това по вашия поглед, по вашето държане, по всичко

...

– А?...

– А моят отговор, искахте да попитате?

– Да! – едва чуто и със страх прошепнах.

– Бъдете търпелив. Това мога да ви кажа едва след като се уверя, че сте ми предан.

– О, ако ми бихте дали възможност да ви докажа своята преданост!

– Да, аз ще ви дам такава възможност, и то веднага. – Тя замълча за момент и след това продължи: – Чуйте, драги приятелю, аз и моят мъж сме в лоши отношения. О, нещо повече – ние сме пред развод.

Началото беше същото като при съпруга.

– Уверена съм – продължи тя, – че това ви учудва. Навярно, ви смущава фактът, че аз и моят мъж се отнасяме много добре един към друг. Това е така, защото се разделяме по взаимно споразумение. Аз не желая да живея повече с него, той не иска да живее повече с мен. По какви причини – недейте пита. Ако вашите чувства към мен са искрени, всичко това е много благоприятно за вас. Но вие трябва да ми помогнете в борбата ми срещу моя мъж.

– О...

– Вие бихте могли много да ми помогнете. На мен са ми необходими колкото се може повече доказателства за моето безупречно поведение на съпруга. Такива доказателства аз имам, но на мен ми трябва и едно неоспоримо доказателство, тъй като съпругът ми ще се опитва да докаже обратното.

– Да, известно ми е, точно това исках да ви кажа и аз...

– Ето моя план. Вие ще ме посетите в ден и час, определен от мен.

Точно тогава в съседната стая ще има двама души, необходими за свидетели. Те ще бъдат там случайно, без да знаят моето намерение. Вие ще ми направите любовно признание с висок глас, колкото се може по-силно. Аз ще ви отблъсна, обяснявайки ви, че съм женена жена и честна съпруга. Но вие ще настоявате и дори ще се опитате да ме целунете. Тогава аз ще надам страшен писък и двамата свидетели ще дотичат при нас. Пред тях аз ще ви залепя плесница, ще скубя косата ви и ще се хвърля върху вас, дращейки безмилостно лицето ви с нокти. След това ще помоля и тях да ви натупат и да ви изгонят навън.

Можете да си представите моето положение. Що за интересна брачна двойка бяха тия двама души, всеки от които изявяваше желание да ме бие? И откъде накъде на моя гръб трябваше да се разрешават техните семейни спорове, защото, както виждате, съюзник на мъжа или жената – мен и в двата случая ме очакваше бой. Разликата беше само в това, че в единия случай трябваше да ям бой в панталони, а в другия – без панталони.

След дълги размишления реших, че единственият начин да се отърва от това положение, а и от любовта си, беше да се измъкна тихомълком. Така и направих.

След няколко месеца аз ги срещнах на улицата. Младите съпрузи в развод вървяха хванати под ръка, а наред с тях крачеше един младеж.

– Къде се изгубихте, къде се изгубихте? – извикаха в един глас те, сякаш всеки от тях искаше да каже: „Как можа да ми се изплъзнеш от ръцете тъкмо когато бяхме наредили всичко.“

Аз се извиних криво-ляво и хвърлих пълен със съчувствие поглед към нещастния млад човек, който вместо мен трябваше да им послужи за доказателство.

След тая бурна любов дойде дванадесетата, която беше съвсем тиха, едва ли не набожна. Тя действително приличаше на икона. Имаше продълговато, бледо лице, гладко чело, дълги черни коси, сресани на път по средата, малки розови устни и кротки очи, скрити зад дълги мигли.

Беше необикновено нежна и тиха, скромна и срамежлива. Когато ѝ се обясних в любов, тя наведе глава, изчерви се, затвори очи и дълго мълча. Най-после вдигна глава и каза:

– Това, което ми казахте сега, никога вече друг път да не сте го повторили.

Когато веднаж ѝ стиснах ръката, тя наведе поглед, изчерви се, затвори очи и дълго мълча. Най-после вдигна глава и каза:

– Това, което направихте сега, да не сте посмели да го направите още веднаж!

– Но добре, кажете ми тогава, по какъв начин мога да разкрия пред вас любовта си?

– На мен ми стига само това да ви виждам и аз ви моля, задоволете се и вие с него.

Така че цялата тая любов се състоеше само от гледане. Аз я гледах и тя ме гледаше, срещах я и тя ме срещаше. Докато един ден аз не я видях, не ме видя и тя. След това ние вече не се видяхме.

За моя развален от любовна храна стомах тая любов беше нещо като необходима диета или пост, който аз издържах с християнско усърдие. Чрез тоя пост моят стомах можа да закрепне, за да може да асимилира тринадесетата ми любов.

Q. B. F. F. F. S.

Q. b. f. f. f. s. е надписът, който стои в горния край на всяка докторска диплома (Quod bonum, faustum, felix fortunatumque sit!). В свободен превод това значи: „На добър час!“ или: „Слава богу, най-после!“ Изглежда, че с това възклицание университетът се прощава със студента, омръзнал му с безкрайното си учение, а и студентът се разделя с университета, измъчил го до смърт. На дипломата, която аз получих след завършването на университета, нямаше този надпис, но веднага щом я грабнах, аз възкликнах от все сърце:

– Q. b. f. f. f. s.

В горния край на моята диплома по-скоро биха могли да се напишат следните думи на нашия професор по наказателно право: „Има престъпни деяния, които на някои места, сред известни среди, не биват преследвани, тъй като чрез своите предразсъдъци, заблуждения, обичаи, навици, а по някой път и чрез законите си обществото ги е легализирало.“

Вярвам, че моите читатели не очакват от мен да описвам целия път, който трябваше да извървя, за да се слобия с университетската диплома, или самото следване по предмети, както направих това за средното училище. В такъв случай би трябвало да напиша нещо като енциклопедия – една от ония книги, които предлагат всички видове знания, и то по такъв начин, че да не можеш нищо да разбереш от тях. Освен това кой знае дали, разказвайки поотделно за всеки университетски предмет, няма да изложа и себе си, и читателите на една голяма опасност.

В такъв случай би могло да възникне академична полемика, а известно е какво безкрайно и досадно нещо представлява тя. Спомням си каква грешка направи редакторът на едно списание, който позволи на един професор да напише в неговия вестник „няколко думи“ за учебника на свой колега. Той дори не предполагаше каква беля си е навлякъл на главата. Защото, след като веднаж даде място на критиката, трябваше да публикува и отговор на критиката, и отговора на отговора, и отговора на отговора на отговора и така нататък до безкрайност. Тия двама професори завладяха половината от вестника на нещастния редактор и години наред се обсипваха с нападки от неговите страници. Читателите започнаха явно да негодуват, абонатите връщаха вестника, редакторът си скубеше косите. Най-после, за да се спаси от това професорско

бедствие, той спря вестника и се пресели в едно градче, в което нямаше професори. Предварително обаче той поиска лично на министъра на просветата гаранция, че няма скоро да се открива гимназия в това градче.

Много по-практичен в това отношение е бил един американски редактор, който, за да се предпази от подобни възможности, поставил под името на вестника си следното подзаглавие: „Вестник за всякакви обществени въпроси освен професорски спорове“.

За да избягна тая опасност, най-добре е да прескоча университетските години, както впрочем вече и сторих, и да продължа от тоя момент, когато един ден с дипломата Q. b. f. f. s. в ръка се озовах извън стени-те на университетската сграда.

Излизайки от кабинета на ректора, където получих дипломата си, и слизайки по стълбите, аз мислех: „Сега пред мен са открити всички пътища в живота, целият свят е мой, аз притежавам оня ключ, който отваря всички железни врати, в ръцете ми е Аладиновата вълшебна лампа, пред която скалите се поместват, стига само да поискам, и дипломата ще ме отведе там, където желая.“ Но веднага щом прекрачих прага на университета и се озовах на улицата, аз се спрях смутен пред въпроса: накъде?

Разгърнах още веднаж дипломата и я прочетох отново. И едва сега разбрах, че тя не ми предлага никаква друга възможност, освен да стана чиновник, а ако искам, да бъда човек със свободна професия – адвокат, журналист или артист.

Чиновник?

Примамлива професия наистина. От тебе изискват да не мислиш и за това ти плащат месечна заплата. Достатъчно е да можеш да прегънеш лист хартия и да умееш да прегъваш гръбнак; да имаш високо мнение за своите началници и много лошо за техните предшественици; да ласкаеш по-високостоящите и да издевателствуваш над по-нископоставените от теб; да приучиш ухото си не всичко да чува, окото си – не всичко да вижда; да умееш според случая да направиш черното бяло, бялото – черно; да можеш да четеш между редовете, да гледаш през пръсти, да държиш езика зад зъбите си, да се усмихваш, когато те обиждат, да благодариш, когато те обругават, да умееш да бъдеш предан, когато те награждат. Ако усвоиш всичко това и ако можеш да го понесеш – ще живееш сто години и ще дочакаш пълна пенсия.

Адвокат?

Примамлива професия наистина. На теория – защитаващ невинния

и преследваш виновния, на практика – защитаваш виновния и преследваш невинния. Защото, ако адвокатите постъпваха само според теорията, тяхната професия би изгубила всякакъв смисъл. Невинният, ако наистина е невинен, няма защо да бъде защитаван, виновният, ако е виновен, законът го преследва и без помощта на адвокат. Затова най-добре би било адвокатите да нямат работа нито с невинните, нито с виновните, още повече, че е много трудна работа да се познае кой е невинен и кой е виновен. Най-добре би било да се занимават само с продаване на съвети. Адвокатите са единствените съветници, които продават своите съвети за пари. Всички останали видове съветници – родители, учители, професори, домашни приятели – ги раздават безплатно. И най-важното, като отидеш при адвокат, ти нямаш право да опипаш съвета и да му кажеш: „Нямате ли в склада по-добро качество от тая стока?“ Не можеш и да му върнеш съвета с думите: „Вижте, господине, тоя ваш съвет е малко нещо прокиснал и намирихва на плесен.“ Не можеш да му кажеш нищо такова независимо от това дали ти се харесва, или не неговият съвет.

Представете си каква жестока ирония на съдбата би било, ако аз, който никога през живота си не съм се вслушвал в ничий съвет, започна сега сам да продавам съвети.

Журналист?

Примамлива професия наистина. Словото, което у нас е така евтино, което никак не се пести, което се подхвърля, разсипва, разхищава – същото това слово ти превръщаш в търговски артикул и го продаваш на висока цена. Може нищо да не знаеш и все пак минаваш за човек, който знае всичко, може никак да не си по-умен от ония, които мълчат, и все пак ти говориш от тяхно име.

А каква чародейна сила крие в себе си тая професия! Щом се докоснеш до някоя тайна, тя престава да бъде тайна; щом се докоснеш до нечия чест, тя престава да бъде чест. Под твоето перо изчезва спокойствието на хората. Виното превръщаш във вода и водата във вино; черното заместваш с бяло, а бялото с черно; възкресяваш мъртъвци, а изпращаш живи в гроба. Способен си да измиеш без сапун, да обръснеш без бръснар, да изпереш кирливи ризи без вода.

Артист?

Наистина примамлива професия – възвишена, стояща над всичко ежедневно и профанско, – като изключим само театралния касиер; професия, която най-дръзко и най-очевидно потвърждава факта, че великото слово, словото на истината, словото на правдата, словото на любовта, словото, което изразява всичко възвишено, може да се каже открито

само тогава, когато е прикрито и украсено с лъжа. Нарисувани върху платно храмове, палати, градове, гори, корони от картон, дрехи от фалшиво злато, дървени мечове, лъжливи сълзи, престорени въздишки, лъжливи, привидни вълнения, радости – и всичко това само за да може да се кажат тия велики вечни слова. Къде отиде щастливото детство, когато обърнатото корито служеше за трон, върху който седеше цар с протрити колена и скъсани лакти, затъкнал едно перо на шапката си, и все пак детската фантазия бе способна да види хермелинова наметка върху плещите му, корона – на главата му, да повярва, че върху коритото седи миропомазаник и със страхопочитание му шепне: „Ваше величество!“ Хората наричат това детска наивност, но колко много престорена наивност и фалшива показност са необходими, за да се представи пред хората това, което децата са способни да сътворят с фантазията си.

И вероятно за това, че представят великото слово на истината, предрешено в пъстро и фалшиво одяние, артистите биват наричани служители в храма на Талия. Когато като дете за пръв път чух да наричат артистите свещенослужители, аз си помислих: оня, който играе любовник, трябва да е архимандрит, оня, който играе интригант, трябва да е архиерейски наместник, оня, който играе комичните роли, навярно ще е председателят на консисторията, а изпълнителят на ролята на Крали Марко, който размахва боздуган, трябва да е дякон, защото и нашият дякон размахваше кадилницата също като боздуган. По-късно се уверих, че артистите наистина са свещенослужители, само че без приходите на свещенослужителите, без техните санове и без техния червен пояс, който не би и могъл да се крепи на мършавия им корем.

В професията на артиста най-хубавото е това, че своята работа те извършват скрити под маска и грим. Това впрочем вършат всички хора в живота. Разликата между тях и артистите е само тая, че докато артистите се гримират според ролята, която играят, така че егоизма представят като егоизъм, злобата като злоба и подлостта като подлост, то в живота бива по-другояче – играе се една роля, а се слага друга маска. Политикът например върху себичността си слага маската на родолюбие, насилникът скрива насилието си под маската на справедливостта, богаташът – лихварството си под маската на добродетелността, развратницата – изкуството си в порока под маската на наивността, а злонамереникът маскира своите злонамерени съвети с маската на приятелството.

След като изредих в ума си всички тия професии с техните добри страни, аз все още стоях с дипломата под мишница, не знаейки накъде да поема, какъв да стана – адвокат, журналист, артист или чиновник.

Казват, че з моменти на нерешителност най-добре е да се обърнеш към опита, въпреки че лично аз нямам чак толкова добро мнение за него. Той, казват, бил майка на мъдростта. Може би. Но майка на опита е пък лекомислието, защото, ако нямаше лекомислие, нямаше да съществува и опитът.

Попитах къде е бюрото на опита, кога приема той и се обърнах към него:

– Имам диплома за висше образование, която ми дава право да стана адвокат, журналист, артист или чиновник. С тая диплома вратите към останалите професии са ми закрити. Колебая се какво да избира.

– Постъпи на държавна служба! – отговори ми опитът.

– По ми се иска някоя свободна професия.

– Коя?

– Адвокат например.

– Адвокат? – каза опитът и повдигна вежди. – Ако се придържаш о закона, цял живот ще ходиш гладен, а ако имаш намерение да го заобикаляш, тогава няма защо да ставаш адвокат. Иди в планината и обирай пътиниците. Така ще забогатееш по-бързо, и то без никаква диплома. Може би искаш да защитаващ невинните или пък виновните? Невинните плащат малко, а виновните нямат пари. Или пък искаш да даваш съвети на жените как да се развеждат с мъжете си, на наемателите как да не плащат наема си, на селските кметове как да се измъкват от преследването на закона, който ги гони за злоупотребените пари от събрани данъци. Това са дребни риби.

Друго нещо е да ти паднат например в ръцете някои братя – наследници на богат баща, и да успееш да ги скараш. Защото, когато се скарат братя, те се мъкнат по съдилищата цял живот. Тогава ти като техен адвокат ставаш наследник на цялото това състояние и живееш от него като цар. Да, но такива случаи са редки. Не може да се разчита на тях.

– А журналист?

– Журналист? – каза опитът и отново повдигна вежди. – Наистина, да ръководиш общественото мнение, е мъжествено призвание. Но все пак това мъжествено призвание изисква много женски качества. Добрият журналист най-напред трябва да е необикновено любопитен, да умее да си пъха носа навсякъде и в неща, които не го засягат, да има остро перо и най-вече да може да преувеличава нещата. Преувеличаването му донася всеки ден редица приятни преживявания: гонят го стражари с призовки, засегнати граждани с револвер в ръка; нападат го дами с чадъри, получава анонимни писма, ругаят го. И възнаграждение за всичко

това му е, че е високо ценен и ниско платен.

– А артист?

– Артист ли?

– Да.

– Наистина – каза опитът и отново повдигна вежди. – Да, има много истина в лъжата на това призвание и много лъжа в истината му.

– А слава?

– И забвение!

– Аплодисменти, овации?

– И освиркване!

– Букети?

– И празен стомах!

– Все пак артистът е поне любимец на публиката.

– На коя публика и до каква степен? Има два вида публика – една, която обича изкуството ти, и друга, която го обича, докато си млад. Първата те забравя, щом слезеш от сцената, а втората – щом се появят първите бръчки по лицето ти.

– Тогава ... какво да правя тогава?

– Всички пътища водят към държавната служба. Обърни се към майката-държава и тя ще те накърми. Всяко двадесет и шесто число ще ти поднася тя гърдата си, ти ще прилепнеш само устни о нея и ще бозаеш и няма да имаш грижа за нищо.

– Но – противях се аз – няма трябва обезателно на държавна служба да постъпя?

– Е, държавата те е изучила, редно е тя да ти плати и за учението ти. Да не мислиш, че твоята диплома има някаква стойност, която може да се заложи в заложната банка или да се котира на борсата. Не, брат, стойност тя има само за държавата.

Опитът си е опит и трябва да му се подчиняваме. В един хубав ден аз похлопах на държавната порта. Прие ме от името на държавата човек с осигурено служебно положение и подбрадник от мазнини, придобит от него в качеството му на държавно кърмаче. Представих му диплома ти, той я погледна небрежно, измери ме с поглед и каза:

– Няма място. Имаме достатъчно чиновници!

Върнах се отчаян. Казаха ми обаче, че държавата има няколко врати, а не само една, както бях мислел аз дотогава. Изредих всички врати и навсякъде заварих хора с обезпечено служебно положение и с обезпечен подбрадник от мазнини. Всички те хвърлиха по един бегъл поглед върху дипломата ми и навсякъде ми казаха:

– Нямаме места. Имаме достатъчно чиновници!

В разочарованието си аз си спомних отново за опита и отидох при него.

– Държавата не ме иска.

– Хлопа ли на вратите й?

– Да!

– На всички врати?

– На всички!

– И какво ти казват?

– Нищо. Имам впечатление, че моята диплома ги смущава.

– Може би, много е възможно! – каза опитът, размишлявайки. – Да, забравих да ти кажа, че това би могло да бъде пречка. Държавата не почита особено образованието, напротив, много повече се цени невежеството. Университетската диплома се счита за най-голям лукс в Сърбия. Ами виж какво, почукай още веднаж на същите врати, само че чуй ме: мълчи като риба за дипломата. Кажй им, че си неграмотен, че само си помирил какво е това училище. Ще видиш, навсякъде ще те посрещнат добре, ще те назначат, ще ти предлагат работа.

Отново обнадежден, аз пхнах университетската диплома под хастара на палтото си и похлопах пак на държавната врата.

– Господин началник – започнах аз много предпазливо, да не би човекът с обезпечения държавен подбрадник от мазнини и с обезпечено служебно положение да познае по някоя моя дума, че съм свършил университет, – дошъл съм да търся служба.

– Какво си завършил?

– Ами ... прогимназия, ама нямам диплома.

– Грамотен ли си?

– Не много, но ще се науча.

– Разбира се, разбира се – отговори началникът. – Ако бъдеш старателен, ще се научиш. Аз съм свършил само втори клас, пък какво ми е.

По такъв начин аз постъпих на държавна служба като практикант и положих всички усилия да проявя колкото се може повече неграмотност, която ми осигуряваше блестяща кариера. И аз наистина щях да направя кариера, ако моите колеги, останалите чиновници, не бяха надушили отнякъде, че съм завършил университет. Те ме наклеветиха на началниците. По тая причина шефовете ме взеха на око. Началникът дори каза, че аз съм фалшификатор, който е преправил една университетска диплома в свидетелство за завършен трети клас. Започнаха да ме преследват и най-после ме изгониха.

Но от момента, когато разбрах вече по какви пътища се получава служба, аз не се поддавах така лесно на отчаяние. Оставих да mine известно време, докато правителствените среди забравят, че съм свършил университет, и отидох при един началник от друго ведомство.

– Господин началник – започнах аз да излагам е чиновничество молбата си.

– Какво си работил досега?

– Ами ... бях младши подофицер.

– Учил ли си нещо?

– Малко нещо... във войската.

– Това е достатъчно, брат, напълно достатъчно. И аз бях жандармерийски поручик, пък ето ме днес, слава богу! Ако Карагеоргиевите встаници бяха грамотни, тая страна и до днес нямаше да бъде свободна.

– Точно така! – възхитен възкликнах аз.

Отново постъпих на държавна служба и може би щях да ида далече, ако пак не бе подета същата страхотна кампания срещу мене. Най-напред започнаха да изпращат анонимни писма на министъра, в които му донасяха, че аз съм завършил университет. След това „Гласник“, вестникът на служителите от нашето ведомство, започна открито да пише: „Не може да има напредък в нашето ведомство, докато в него се вмъкват хора, които са завършили университет.“ По-нататък това движение взе още по-широки размери и в Народното събрание бе поставен лаконичният въпрос: „Известно ли е на господин министъра, че се е промъкнал в една държавна служба човек, завършил висше образование?“

След всичко това за мен, разбира се, не можеше да има повече място там и в един хубав ден аз се намерих отново на улицата с моята Q. b. f. f. s. За да успокоя съвестта си, дадох да я сложат в рамка и я закачих на стената край една друга диплома, която удостоверяваше, че съм приет за член на някакво си певческо дружество.

След като свърших и тая работа и поставих дипломата там, където ѝ бе мястото, пред мене отново застана въпросът – накъде? Адвокат? Журналист? Артист?

Все пак държавата наистина е като родна майка. Постъпи към тебе несправедливо, пък след това те приласкае и поправи несправедливостта си. Така се случи и с мен. Виждайки, че съм загрижен за съдбата си и предполагайки, че още дълго има да си блъскам главата, държавата ми се притече на помощ. За да ми даде време да взема решение, тя ме изпрати в Пожаревацкия затвор с една присъда, която ми осигуряваше възможността да размишлявам цели две години между четирите стени на

килията.

Наистина рядко внимание от нейна страна.

В ЗАТВОРА

Първият ми контакт в моята нова среда бе с един градски джебчия. Той дойде при мен и ми смигна, искайки сякаш да каже: „Познаваме се от Арахангеловацкия панаир!“ и ми протегна ръка.

– Добре дошъл, новак!

– Добре заварил, приятелю.

– Хванаха те братчетата, а, хванаха те?

– Хванаха ме!

– А ти внимавай друг път, когато бъркаш в чужд джоб. То и мен ме хванаха, ама аз исках да му отрежа кесията, а това е малко по-тежка работа.

– Но аз не съм осъден за това.

– Не си ли? – изненада се джебчията. – Ама за какво? Да не е за умишлен пожар?

– Не, братко.

– Да не си малолетен съучастник в някое убийство?

– И това не е.

– Ами за какво?

– Бях написал едно стихотворение.

– Стихотворение? – засмя се джебчията. – Разправяй ги на друго ти, приятелю, на друго.

– Казвам ти истина.

– Защо не кажеш поне, че си осъден, защото си отишъл на черква да се помолиш богу.

– Ако искаш, вярвай.

– О, такова нещо за първи път чувам. А всеки ли, който напише стихотворение, бива осъждан на затвор?

– Би трябвало, но нали знаеш, мнозина се измъкват. Обикновено се измъкват тия, които са написали лошо стихотворение.

– Твоето стихотворение хубаво ли беше?

– Всички членове на окръжния и на касационния съд твърдят, че било хубаво.

– А на колко те осъдиха?

– На две години.

– Леле! А мене за кражба – само година. Трябва да е страшно мръсна работа това да пишеш стихотворения.

– Разбира се, че е мръсна. Мъчиш се най-напред ти – докато го напишеш, след това мъчиш редактора да го напечата, после мъчиш читателите, след това държавния прокурор – да те обвинява и най-после съдиите – да те осъдят.

– А нямаше ли смекчаващи вината обстоятелства?

– Ти и от тая работа ли разбираш?

– Как да не разбирам, да не ми е за първи път. Знам целия наказателен закон наизуст. Значи, нямаше смекчаващи вината обстоятелства?

– Имах.

– Какви?

– Доброто си име.

– Това, брат, е отегчаващо вината обстоятелство. У нас, ако си с добро име, положително ще пострадаш, ако си с лошо име, все още можеш някак да се измъкнеш. Ще се застъпят за тебе и адвокатът, и околийският началник, и председателят на околийската партийна организация, и ще се измъкнеш. Ето, на мен ми помогна именно моето съмнително поведение и ме осъдиха само на една година. А ти призна ли вината си?

– Да.

– Ето ти, така и предполагам! И това е отегчаващо вината обстоятелство. Ако те хванат на местопрестъплението, признавай. Тогава, разбира се, трябва да признаеш. Но ако признаеш, без да са те хванали на местопрестъплението, това е вече отегчаващо вината обстоятелство. Е, да, в присъдата пише, че ти се зачита като смекчаващо вината обстоятелство, но заедно с това обстоятелство тебе те изпращат в затвора. Колко ти струва тогава?

– Така е.

– А като излезеш оттук, ще пишеш ли пак стихотворения?

– Няма вече!

– Ама, разбира се. Никаква файда нямаш от това, само лежиш без нищо в затвора. Ами ако искаш, като те пуснат оттука, да започнем заедно работа.

– Каква работа?

– Ами да режем кесиие по панаирите. Когато сме двама, знаеш, по-лесно върви. Ти го залъжеш нещо или му поискаш огън да си запалиш цигарата, а аз му отрежа кесията. После делим.

– Не е работа за мене.

– Защо?

– Аз съм свършил университет.

– Университет? Прати го по дяволите. Тоя университет, който сега учиш, той може би ще даде нещо полезно в живота, а оня, който си завършил – прати го по дяволите. Какво може да ти даде той?

– Аз бих могъл да стана голям чиновник.

– Толкоз по-необходимо ще ти бъде да се научиш да крадеш кесии-те на хората.

– Бих могъл да стана и министър.

– Можеш, но пак няма да постигнеш много, ако не се научиш да крадеш кесии. Как си представяш ти, ще изкараш живота само с университета и със стихове ли? Добре, ти пиши стихове, а аз ще крада. Дано се срещнем пак след двадесетина години. Запомни, ще се срещнем пак. Ако не съм станал дотогава народен представител, то положително ще бъда поне председател на управителния или на контролния съвет на някоя банка. Ти ще минеш тогава покрай мене в овехтели панталони и с овехтяла памет, ще ми свалиш шапка, ще ми се поклониш дълбоко, ще ми изкажеш своето уважение и ще ми предложиш да напишеш за петдесет динара поздравление в стихове за рождения ми ден. Наистина дотогава ще излязат вероятно една-две книги с твоето име, но ще се появят и стотици хиляди акции, носещи моя подпис. С всеки изминат ден цената на твоите книги ще намалява, а цената на моите акции ще расте; твоите книги ще бъдат ценени само от двама-трима такива като тебе, докато моите акции ще се ценят на самата борса; на теб ще ти се смеят, когато минаваш по улицата, а за мене ще говорят с уважение. Не е ли така?

С изумление слушах аз тоя джебчия, с когото наистина се срещнах отново след двадесет години.

– След като си съгласен, че е така, кажи сам кой университет е нужен за живота, оня ли, който си завършил, или тоя, който следвам аз сега. Размисли добре, размисли!

И аз размишлявах, дълго размишлявах върху всичко това. Защото поне за размишление затворът е много подходящо място. А размишлението е единственото безплатно и безопасно човешко развлечение. Само да умееш да размишляваш, защото има такива, които и това не умеят.

Моята сегашна готвачка госпожа Ленка твърди например, че не умее да размишлява, точно така както не умее да прави и кнедли със сирене или баница с орехи.

– Добре, госпожа Ленка, а когато бяхте по-млада, тогава умеехте ли да размишлявате?

– Не.

– Сега вие сте вдовица, следователно сте била омъжена. Нима при женитбата, която е трябвало да се решите да станете жена на покойния си съпруг, не сте размишлявали?

– Не.

– Как така?

– Ами ние с покойния ми мъж се познавахме от по-рано и когато влязох в седмия месец на нашето познанство, аз се омъжих, без да размишлявам.

– Добре, при такива обстоятелства наистина това е твърде възможно. Но когато се запознахте с покойника и когато вашето познанство трябваше да ви доведе до седмия месец и тогава ли не размишлявахте?

– Не.

– Как така?

– В такива случаи обикновено не се размишлява.

– Една година след женитбата вие сте останали вдовица, без закрила, без подкрепа, а животът е толкова тежък. Тогава поне не размишлявахте ли?

– Не размишлявах и тогава.

– Защо?

– Бях млада и хубава.

– Естествено, естествено. Но, госпожа Лена, оттогава е изминало много време, отишли са си и младостта, и красотата. Вие несъмнено често е имало за какво да мислите.

– Имаше, но не размишлявах и тогава. Не умея, не съм свикнала и не мога.

– Как така не можете?

– Ей така! Цял ден работя и не ми е до размишляване. Оставям за вечерта, а вечерта лягам, завивам се презглава и си казвам: „Хайде сега, Лено, да помислим за тая и тая грижа.“ Отначало всичко е добре, но изведнаж мислите ми се объркват и се отплесват на не знам къде си. Ето така, не умея да размишлявам и това си е.

И госпожа Лена не е единствената. Един началник в едно министерство също ми се оплакваше, че не умее да мисли и успя да ме убеди много лесно. Все пак от учтивост аз го запитах:

– Как така, за бога?

– Хей така, господине, не умея. Вземам аз например у дома книгата по някое важно дело, по което трябва добре да помисля, преди да го докладвам на министъра. Казвам си: това трябва добре да се обмисли, сериозно, и разтварям книгата на масата, хващам главата си с ръце и

започвам да размишлявам. Но мислите ми следват приблизително такъв ход: искът на това акционерно дружество в никакъв случай не е административен спор, следователно... Онзи млад инженер днес пак мина покрай нас и жена ми, струва ми се, беше на прозореца; впрочем... Да бих могъл да разбера какво го е прихванало Антоние Джорджевич, та издигна трети етаж на къщата си, защото, ако се вземе пред вид, че... Утре трябва да кажа на господин Панич да не води в канцеларията ловджийското си куче, защото, какво би станало, ако всички чиновници започнат да водят в канцеларията домашните си животни, което впрочем... Страшно ми се е прияло кокошка паприкаш. Трябва да кажа на Нада да ми сготви утре, а би могло... Добре де, а защо Петкович е обявил фалит, работата му вървеше добре или може би... Изведнаж се сепвам, сещам се, че пред мен са книгата и че бях почнал да мисля именно върху тях, събирам си мислите и започвам отново да разсъждавам: искът на това акционерно дружество в никакъв случай не е административен спор, следователно... Онова писмо до министъра във връзка с доставката на дърва за отопление не може да е от никого друго освен от оня, Арсо – писаря от третия отдел, а същия тоя Арсо... Колко жалко, че ми се случил кехлибареното цигаре, така го обичах... Какво би било да извардя инженера, когато минава под прозореца, и да му плисна една кана вода на главата... Ето, така бива винаги. Просто не умея да мисля и това си е!

Какъв прекрасен лечебен санаториум би бил затворът за ония, които не могат да мислят, макар и държавата да го е създала точно за тях, които умеят да мислят (имам пред вид политическите затворници). Откъснат от шума на живота и събитията, от човешката глъчка и суматоха, подобно на робинзоновски самотен пазач на морски фар, който наблюдава от високо недостигащите до него морски бури, между четирите стени на затвора човек се углъбява в себе си, в собствените си мисли и те като рефлектор осветяват нещата наоколо.

Каква прекрасна панорама се открива, когато сред тая самота погледне човек на света през един такъв далекоглед, какъвто е прозорецът на затворническата килия!

Като пълноводна река тече животът, тече и руши прегради, рони брегове, помита бентове, залива равнини и отнася със себе си всичко, всичко, което срещне, всичко, което намери. Цяло шествие от човешко достойнство и човешки недостатъци дефилира пред този чуден далекоглед.

О, колко много нови интересни неща, колко много истина, които не

могат да се видят с просто око!

Всичко това аз знаех още когато сам бях сред това шествие. Но отук, през увеличителното стъкло, всичко изглежда по-иначе. Ето например минава невинността – с къса пола над коленете, в ажурени чорапи, през които прозират румени крака, в прозрачна дреха, през която се очертава всяка пленителна гънка на тялото ѝ, с широко деколте, из което намира буйна гърд. Ето почтеността – облякла дълга дреха, накривила шапка със звънчета, скача юнашки и се кикоти истерично. Ето и добродетелта – изпъчила търбух като бременна жена, вигнала глава, обръща се наляво и надясно, готова да приема поздрав и поклони. Веднага след нея идва суетата. Тя е по-скоро гола, отколкото облечена, така че през прозрачната ѝ кожа се показват костите ѝ и се броят ребрата ѝ. С развалените си зъби, със съсухрените си гърди, с наплесканите си с червило страни тя прилича на ония жени, които полицаите нощем прибират от улиците. Ето и гордостта – преметнала три лисичи опашки отзад, забола няколко боядисани гъши пера на шапката си, вдигнала глава, настъпва по мазола всеки трети минувач. Ето и злобата – облечена добре и с вкус, любезна и услужлива, с топла усмивка на уста и с котешки поглед. Ето и старата мома – правдата, заменила истинските си зъби с изкуствени, вдигнала високо пола така, че се вижда мръсното ѝ бельо, скрила кривогледите си очи зад тъмни очила, пъхнала цяла къделя вълна в пазвата си, за да запълни с нея посталата си гърд, тая гърд, от която и до днес сучи човечеството. А зад нея – още много и много – родолюбие, лицемерието, себичността, добродетелта, порокът, лъжата и истината и всички други, всички, които отблизо, когато си сред тях, съвсем не ти изглеждат така, както през този далекоглед.

Тоя далекоглед – прозорецът на затворническата килия – има още една широко известна особеност, присъща и на всеки истински далекоглед. Когато гледаш през малкото стъкло, предметите се увеличават. Обратно, когато обърнеш бинокъла и гледаш през голямото стъкло, те се умаляват. Това е много интересен опит и той става необикновено сполучливо и през стъклото на затворническата килия.

Погледнеш през голямото стъкло някой политически мъж и виждаш велик държавник. Всяка негова дума бележи епоха в държавното развитие, всяка негова стъпка е историческа. Поглеждаш го от другата страна и виждаш егоист, чиято всяка дума е пресметнато лицемерие, а всяка стъпка – стъпка на хищник; човек, пред когото се кланя и когото боготвори подкупната тълпа, човек, който е влязъл в храма господен като сараф, за да прави там търговия.

Виждаш през голямото увеличително стъкло и благородството на прочут меценат и благодетел. Неговата щедра ръка облекчава всяко нещастие и всяка мъка, неговото благородно сърце съчувствува на всяка болка. Той е изтрил много съззи, облекчил много страдания, помогнал при много нещастия. Нещастниците го смятат за жив светец, осигурил си вече място в рая. Но обърни далекогледа и ти ще видиш закоравял престъпник, ограбил много бедняци, разорил много домове, вземал залъка от устата на ближния си, който сега чрез добродетелност на дребно рекламира във вестниците своето благородство, за да приспи съвестта си и властта, която гледа през пръсти на подобни бездушници, скрили се зад маската на благодетели.

През голямото стъкло ще видиш уголемен и писателят или ученият, чиято дума винаги е тежка, чието име във всички списъци е на първо място и се произнася с уважение. Хората около него постоянно му се възхищават – и от това, което е написал, и от онова, което предстои да напише; лавров венец кичи челото му, вратите на пантеона на безсмъртните са широко отворени пред него. Но когато го погледнеш от другата страна, виждаш един обикновен професор от типа на ония, които у големите народи се срещат по цели батальони; виждаш човек, който цял живот претака малката бъчвичка на своите знания, учен, който подобно на модистка всеки шест месеца рекламира новата си за сезона стока, не пропускайки да отбележи между другото, че разпродава и старата на намалена цена, човек, който върху нашата наивност строи своето мнимо величие.

И колко още такива, и колко още други картини могат да се видят, когато човек гледа света през това стъкло, което увеличава и същевременно умалява. Такова двойно стъкло е прозорецът на затворническата килия – много по-добро и от най-усъвършенствувания американски далекоглед.

В КАЗАРМАТА

Два пъти в живота вземат мярка на човека – веднаж, когато постъпва в казармата, и втори път, когато умре. Защо мерят човека, когато умре, това ми е ясно; то си има своите практически съображения. Но никак не мога да разбера защо го мерят, когато постъпва във войската. Казват, защото в казармата не приемали хора с тесен гръден кош. Аз пък никъде не съм виждал толкова тесногръди хора, колкото във войската.

Това вземане на мярка, когато човек постъпва в казармата, се нарича наборна комисия. Тоя преглед става също така два пъти в живота – един път, когато човек си осигурява живота в осигурителното дружество, и втори път, когато си осигурява смъртта, постъпвайки във войската. И също както ловкият осигурителен агент ви наговаря с думите: „Осигурете си живота, за да можете спокойно да умрете!“, точно по същия начин и екзалтираният воин ви говори: „Умирайте спокойно, за да живеете вечно!“

Аз, разбира се, не смятам, че постъпвайки във войската, човек се абонира за смъртта. Много зле щеше да бъде, ако беше така. Напротив. Армията е нещо като лотария – по-често се случва да изпуснеш печалбата, отколкото да спечелиш. Така че да постъпиш във войската, по-скоро е равносилно на това да си купиш от лотарията на смъртта билет, който има много малко изгледи да спечели. Само че тая печалба е в буквалния смисъл на думата печалба.

Тя неща много мъдро и привлекателно ни обясняваше нашият ефрейтор Любо. Той най-старателно се опитваше да ни убеди в красотата на войнишкия дълг.

На война никога не се знае кой ще загине и кой ще остане жив. Често пъти загива тъкмо тоя, който мисли, че няма да загине, и остава жив оня, който смята, че ще загине. В интереса на реда и дисциплината много по-добре би било естествено, ако още от началото се знаеше кой ще загине. Ще ми каже командирът толкова и толкова трябва да загинат и аз посочвам: ти, ти, ти и ти – в разход. И ти си загиваш, и всичко е наред, и списъците са изправни – да ти е драго да работиш. Ама откъде ще знаеш. Става, както дойде, не всеки куршум улучва. Твой дълг е да загинеш. Ако не загинеш, не си виновен ти.

Може би поради всичко това комисията, която извършва прегледа на новобранците, много ми прилича на ветеринарната комисия в

кланицата, която подбира кое е подходящо за клане и кое не е. Тая наборна комисия се ръководи от една наистина чудна логика: негодното за живот тя признава негодно и за смърт, а годното за живот – годно и за смърт.

След като комисията ви прегледа и ви признае за годин, остригват ви, обличат ви в униформа и от тоя момент вие ставате съвсем еднообразен. Постъпвате във войската с много свои качества, но началството решава, че в казармата не са ви необходими толкова отличителни черти и намалява броя им. Вие ставате еднообразен.

Еднообразието в казармата се изразява в това, че войникът трябва да бъде остриган, да бъде облечен в униформа и да не разсъждава. Особено последното е едно от най-съществените условия на еднообразието.

– Войникът няма защо да разсъждава – обясняваше ни ефрейторът. – Какво остава за господин майора, ако всички ние вземем да разсъждаваме. Ти трябва да слушаш, това е, а не да мислиш.

В края на краищата човек не знае какво да прави в живота – да разсъждава или да не разсъждава. В училището чуваш постоянно да ти казват: „Учи се, синко, да мислиш! Тежко ти, ако не знаеш да мислиш в живота.“ Като свършиш училище и те вземат в казармата, казват ти: „Не смей да мислиш! Не си дошъл тук да мислиш.“ Когато пък се ожениш, жена ти ти казва: „Моята работа е да си гледам живота и къщата, ти да му мислиш!“ А държавата те осъжда на две години затвор, защото си мислил.

Иди разбери след това дали е по-добре да мислиш, или да не мислиш. Тия, които мислят, твърдят, че е по-добре да не се мисли, а тия, които не мислят – че е по-добре да се мисли.

– Докато аз мислех и разсъждавах, той трупаше пара по пара и ето го днес богаташ, а аз – последен бедняк – казва един неудачник.

– Щом почна – да мисля и обмислям нещо надълго и широко, то става точно наопаки, свърша ли нещо слепешката, то излиза точно както трябва – заявява един опитен човек.

Така се разкайват ония, които са мислили. А ето какво казват ония, които не са ми слили:

– Да бях на времето мислила, не щях тебе да взема – казва младата жена на по-възрастния си мъж.

– Не съм мислил, брат, да бях мислил, не щеше да ми се случи това – оплаква се оня, който е изгубил безвъзвратно нещо.

Слушайки всички тия оплаквания, човек не може да не се запита: кое е по-добре – да мисли или да не мисли. Изглежда все пак, че всичко

зависи от професията. Има професии, при които е абсолютно необходимо да се мисли, има и други, при които това поне не е задължително. Към първата категория – ония, които са задължени да мислят, спадат например шофьорите, ватманите, пилотите, машинистите и кормчиите. Хората от всички останали професии – държавниците например, професорите, писателите, висшите и низши чиновници, свещениците и офицерите принадлежат към втората категория.

Щом облечеш униформата и престанеш да мислиш, ти веднага ставаш войник, вкарват те в строя и те учат да се равняваш. Равнението, на което много държат в казармата, има за цел да подравни хората като с конец и да ги научи никой да не излиза пред другия. Командирите изразходват доста сили и време, за да внедрят във войниците тоя полезен навик, и все пак, щом напуснат казармата, те веднага го загубват – може би защото в живота повече се цени способността да излезеш пред другите.

Друг навик, който се създава в казармата, е умението да вървиш в крак. Не бива нито да изоставаш, нито да избързваш, а трябва да вървиш в крак с тоя, който е до тебе, с оня пред тебе и оня зад тебе. Тук твоята университетска диплома нищо не струва. Тя не ти дава право да направиш по-голяма крачка. Ти трябва да вървиш постоянно крак в крак с тоя, който във войската за пръв път се е остригал и за пръв път тук е научил презимето си. Спомням си, че в Македония веднъж видях кон и магаре, впрегнати заедно. Те трябваше да вървят в крак. Но колкото пъти нещастният кон се опитваше да направи по-голяма крачка, да ускори хода, усилията му все се разбиваха в ината на магарето, което ту не искаше да върви бързо, ту спираше или пък във философската си разсеяност теглеше в съвсем противоположна посока. Ако в казармата бе позволено да се мисли, тоя пример предлага богат материал за размишление и би могъл да послужи евентуално като подходящо сравнение.

Щом се научите да марширувате, започват да ви учат да удряте крак. Това удряне на крак е толкова важно нещо, че оня взводен командир, чийто взвод може така да удря крак, че калдъръмът да пращи под ботушите, добива специална похвала. Защо е необходимо така да се удря крак при маршировка, и до днес не ми е ясно. Може би това става по предписание на военния устав, според който цел на всяко движение е да се преодолее известно разстояние, за известно време, с възможната най-малка загуба на сили. А може би това е просто обикновена услуга, която армията прави на общината и държавата, като набива камъните на калдъръма по улиците и утъква друмовете.

Целта на това бясно удряне с крак може би щеше още за дълго да ми остане непонятна, ако неотдавна не ми бяха обяснили, че то е било измислено и въведено във военния устав от армейските доставчици на ботуши.

След като се научиш да се равняваш и да маршируваш, започват да те учат как да поздравяваш началството. Да не поздравиш някого в обществото, се счита за неучтивост, но да не поздравиш началството във войската, това е вече престъпление. Затова на обучението на войниците в отдаване на чест се отделя особено внимание и военният правилник в това отношение е особено изчерпателен и ясен. От него войникът научава на първо място, че когато срещне началника, когото трябва да поздрави, при поздрава той трябва да обърне глава на тая страна, от която минава началникът, а не на обратната. Това наистина е много мъдро правило. Освен това той трябва да знае, че е длъжен да поздрави началника, когато минава покрай него, а не, да кажем, след като го е отминал вече. „При известни случаи – казва се мъдро в правилника – войникът може да поздрави началника си по-рано, отколкото позволява предписанието, в случай че забележи, че началникът го е погледнал веднаж и няма вероятност да го погледне втори път.“ Много хубаво и похвално е наистина, че тия предписания дават такава широка инициатива на войника.

Макар че обучението в отдаване на чест не спада към най-тежките военни упражнения, някои правила все пак ме смущаваха. Как отдава чест простият войник, това ми бе ясно, но във военния устав има предписания и за това как трябва да поздравяват началството барабанчиците и тръбачите. Хайде и това би могло да се разбере. Но според правилника музикантите бяха длъжни да отдават чест всеки „според характера на инструмента си“. Ето това никак не можех да разбера. Да кажем, че флейтистът, ако иска да поздрави началството „според характера на инструмента си“, трябва, щом се зададе някой офицер, да започне да свири с уста. Добре, това разбирам. Да кажем, че и тъпанджията иска да поздрави началството „според характера на инструмента си“ – щом се зададе офицерът, то той е длъжен да бухне с юмрук по гърба първия, който му се изпреди на пътя. Добре, и това разбирам. Но как могат да поздравят началството „според характера на инструмента си“ ония, които свирят на бас-туба? Един такъв поздрав, отдаден „според характера на инструмента“, би могъл да звучи дори неучтиво.

След като преминеш и това така важно обучение, отдаването на чест, тогава ти дават пушка и от тоя момент не пушката принадлежи на

тебе, а ти принадлежиш на пушката, т.е. пушката е главното, а ти си един вид прибор към нея. Ти например можеш да бъдеш кален, но пушката трябва да бъде чиста; може да си счупиш и носа, да си изгубиш ухото или пръста, но на пушката не бива да се развали нито една бурма. Ти можеш да се загубиш, можеш, ако ти харесва, да загинеш, с една дума, можеш да не си налице, но пушката трябва да бъде налице. Ако ти пострадаш, разболееш се, да кажем, от треска, навехнеш си крака, изсипеш се или ти се откъсне бъбрекът, изпращат те в лазарета, там ти дават няколко грама хинин, от който няколко дена ти пищят ушите, и пак се връщаш в строя. Ако пушката пострада обаче, тогава съставят комисия, преглеждат пушката от всички страни, проучват въпроса, пишат доклад, опаковат я внимателно и я изпращат на поправка, откъдето тя се връща отново в строя вече съвсем здрава. Теб те взимат във войската от дома ти, от родителите ти без никаква разписка. Ако се върнеш след две години, върнеш, ако не – здраве да е. А пушката се взема под разписка. В разписката се означава, че тя е взета в изправност, за да се върне също в изправност. Не се ли върне, започват следствия, рапорти, комисии, търсене на отговорности и не знам още какво.

Щом получиш пушка, започваш да се учиш да стреляш с празна пушка. Ако всичко се свършваше с това, то човек наистина би излязъл от казармата, усвоил едно полезно умение. Стрелбата с празна пушка има голямо приложение в живота. Най-много се използва тя в политиката, но също така не по-малко и в науката, литературата, най-вече в личния (имам пред вид семейния) живот.

Но обучението в казармата не свършва със стрелбата с празна пушка. Един хубав ден ти дават в ръката патрони, слагат на известно разстояние някакво плашило – човек от парцали, и ти се учиш да се целиш. Тоя парцален човек стои храбро и хладнокръвно пред дулата на пушките, надявайки се наивно, че човеколюбието ще надделее у повечето от войниците и те няма да го улучат. В повечето случаи така и става.

Винаги съм бил на мнение, а от това мнение аз не съм се отказал и до днес, че тоя парцален човек трябва да бъде облечен в униформата на околийски началник. По тоя начин биха се постигнали две цели. Първо, голяма част от момчетата от народа биха се целили много по-внимателно и по-точно и, второ, те биха усвоили в казармата един много полезен навик, който често ще им бъде нужен в живота, когато въстават срещу властта. В това се състои, струва ми се, и смисълът на военния устав, който казва, че целта на единичното стрелково обучение е всеки отделен боец да се научи да изпълнява с разбиране и с твърда воля всички

свои задължения в боя дори и тогава, когато не е под надзора на началниците си.

След като новобранецът се научи да се равнява, да марширува, да удря крак по калдъръма, да поздравява, да стреля в човек и да не мисли – той е вече наполовина войник. Втората половина ще му даде теорията.

– Войникът е съставен от теория и практика – казваше нашият ефрейтор, който едва ли би могъл да прочете някъде тая мъдра мисъл, но вероятно я бе чул някъде и някога.

Не зная как изглежда той човек или, ако щете, войник, съставен от теория и практика. Но войниците вероятно си го представят така: новобранецът, доведен от дома такъв, какъвто си е, е съставен само от теория. Но щом се научи да се равнява, да марширува, да удря крак, същият той новобранец е вече споена теория и практика и става боец. Пушката в ръцете на новобранеца, който не умее да стреля, е само теория, но когато той се научи да убива хора, това е вече практика. И от спояването на тая практика с теорията се образува войникът.

Впрочем теорията е най-практичното нещо в казармата, от нея ние извлякохме най-широки и най-полезни знания. Така например на занятията по теория ние научихме от нашия ефрейтор какво е отечество и какво е четка, какво е държава и какво е войнишко канче, какво е победа и какво е чесало, както и редица други полезни знания, които е невъзможно да се изредят тук. Между другото на занятията по теория ние научихме от нашия ефрейтор, че всеки сърбин през целия си живот чак до смъртта си е войник.

– Като си отслужите службата, вие си отивате по домовете. Не дейте да мислите, че държавата ви зачерква от списъците си. Не, братчета, цял живот тя ще ви вика, щом дотрябвате на отечеството.

Много по-късно се уверих колко верни са тия думи на нашия ефрейтор. Цял живот човек не може да се отърве от войската, постоянно се сещат за него.

Един ден, няколко години след като бях отбил военната си служба, получих чрез полицията съобщение, в което ми се напомняше, че при издаването не съм предал в казармата конското чесало и следва да се явя в еди-кое си поделение, интендантски склад № 3, и да го представя. Аз съгнах съобщението и написах на обратната страна ясно и четливо с кирилица, че съм служил в пехотата и следователно не съм могъл да имам зачислено никакво чесало, а и да съм го имал, то съм го предал. Смятах, че това обяснение е достатъчно, за да ме оставят на мира. Но се оказа, че съвсем не е така.

Оставиха ме на мира за година-две, докато един ден се получи съобщение, с което отново искаха от мен чесалото. Дадох същия отговор, както преди няколко години, но това никак не ми помогна. Където и да идех, съобщението, с което искаха от мен чесалото, неотменно ме преследваше. Смених ведомства, смених професии, съобщението, с което искаха от мен да върна чесалото, навсякъде ме преследваше. Отидох в чужбина – съобщението след мен, отидох на курорт, на лечение – съобщението след мен, опитах се да се преселя да живея на село и тук пристигна след мен съобщението, с което искаха да върна чесалото.

Когато видях най-последно, че заради това чесало ще си загубя нервите, за да се отърва от тая напаст, взех един ден съобщението и отидох във въпросното поделение и неговия интендантски склад № 3. Посрещна ме много любезно един интендантски капитан. Казах му в какво се състои работата, обясних му, че съм служил в пехотата и следователно никога не съм имал зачислено никакво чесало, че навярно е станала някаква грешка.

– Друго нещо би било, ако търсехте одеяло. Това вече разбирам, на всеки войник се зачислява одеяло. Но за какво му е, моля ви се, на пехотинец чесало?

– Ама разбира се, разбира се! – каза убедено капитанът, взе писалката и записа моето обяснение. След това ме изпрати, успокоявайки ме. – Много добре сте направили, че сте дошли да се обясните лично. Трябваше по-рано да го сторите и нямаше да имате такива неприятности.

Отидох си със спокойна душа и успокоени нерви. Но не случайно нашият ефрейтор казваше: „Недейте да мислите, че държавата ви зачерква от списъците си. Не, братчета, цял живот ще си спомня тя за вас.“ И наистина, след една година в полицейския участък отново се получи съобщение, с което сега искаха от мен да представя чесалото и едно одеяло. Това съобщение тръгна като опашка след мене от канцелария в канцелария, от държава в държава години наред. Нервите ми пак започнаха да се разстройват. Започна да ме преследва мисълта или да променя поданството си, или да се самоубия. Най-последно взех пак съобщението и отидох в съответното поделение, интендантски склад № 3. Там заварих един друг, свръхсрочен капитан.

– Разбира се – каза той, след като му обясних всичко подробно. – Цялата грешка идва оттам, че моят предшественик погрешно е записал вашето обяснение. Откъде бихте могли да имате вие чесало? Глупости – пехотинец и чесало. А и одеялото, моля ви се, не може да не сте го

върнали. Одеядото не може да се изяде, положително сте го върнали. Съвсем друго нещо е, да кажеш, канчето за храна. Именно войниците често губят канчетата си за храна или им ги открадват.

– Да, канчето за храна е вече друго нещо – съгласих се аз и си отидох радостен, че можах най-после да уредя тая работа и да се отърва завинаги от един призрак, който беше започнал да ме преследва и насън.

В продължение на няколко години аз се чувствавах отлично, докаато един ден в полицейския участък отново се получи съобщение, с което искаха от мен да представя чесалото, едно одеяло и едно войнишко канче. И оттогава ето вече няколко години това съобщение непрестанно ме преследва, преследва, преследва, преследва – ще ме съсипе. Насън и наяве непрестанно виждам чесало, одеяло, канче. Тия три предмета така ми се втълпиха в главата, така сраснаха с мен, че ако, не дай боже, у нас имаше аристокрация, то аз спокойно бих могъл да ги вплета в своя семеен герб – на фона на едно простряно одеяло кръстосани чесало и войнишко канче.

По тоя начин аз окончателно се убедих в правотата на думите на нашия ефрейтор, че сърбинът през целия си живот трябва да бъде войник или поне цял живот да поддържа връзка с казармата. Да бях знаел, че е така, можеше да остана на постоянна служба в казармата. Още повече, че имам прекрасни изгледи за бързо авансиране. Ето например от четиридесет години съм запасен ефрейтор от сръбската армия. Ако на всеки чин бях престоявал по толкова, за сто и двадесет години служба щях да стана фелдфебел.

Собствено моето военно звание си има своите положителни страни. Най-напред аз съм доайен на сръбските ефрейтори и освен това ние двамата с Наполеон сме най-знаменитите ефрейтори в цяла Европа. Той е знаменит с това, че е заменил ефрейторското си звание с императорска титла, а аз – че цели четиридесет години не замених своето с никакво друго звание.

БРАК

Моята тринадесета любов беше жена ми. На мен ми бе добре известно, че числото тринадесет е фатално, но не знаех, че това важи и в любовта. Да бях знаел, че е така, щях да прескоча тринадесетата любов и бих се влюбил направо за четиринадесети път или поне бих завел в списъка тринадесетата си любов под номер 12-а.

Понякога обаче и 12-а е в състояние да предизвика големи недоразумения. Спомням си един случай в един курортен хотел, в който хотелиерът, съобразявайки се със суеверието на посетителите си, беше прескочил числото тринадесет и бе означил две стаи като 12-а и 12-б. В тия стаи се настаниха две семейни двойки и започнаха отначало да бъркат стаите си, а след това така се измесиха помежду си, така курортно се объркаха, че трябваше полицейските власти да се намесят, за да установят кой е от 12-а, кой от 12-б. Да разстроиш чуждо семейство заради числото тринадесет – хайде, разбирам – но да устроиш заради това фатално число свое собствено семейство – това само на мен може да ми се случи.

Това стана наскоро след като излязох от затвора, така че не можах и да почувствувам щастието на свободата. От училището – направо в казармата, от казармата – в затвора, от затвора – в брака. Изглежда, като че ли такъв е редът в живота – в училището придобиваш необходимите знания за живота, а в казармата и затвора се подготвяш за брака, в казармата се учиш на дисциплина и подчинение пред началството, а в затвора свикваш да гледаш живота през решетките на прозореца, без да участвуваш в него.

Това сравнение на брака с казармата и затвора е колкото злонамерено, толкова и неточно. В края на краищата би могло да се допусне, че има известна прилика между брака и казармата, но не и между брака и затвора. В казармата освен на безпрекословно подчинение ти се учиш още и да вървиш в крак, което е много важно за брака. Освен това свикваш да се обръщаш под команда наляво и надясно, което също така има своето приложение в брака. Учиш се още и да караулиш, което много често може да ти потрябва и в брака. Учат те и да бъдеш храбър пред лицето на врага, което не ти пречи да му обърнеш гръб, както става и в брака. И най-после – научаваш какво значи престрелка, сблъскване, внезапно нападение, открита борба, военна изненада, бърза отбрана,

флангова атака, тревога и нощна служба. А това са все явления, които често се срещат и в брака.

За затвора не би могло да се каже, че има толкова общи черти с брака. За него не е валидно онова определение, според което бракът е „кафез, от който се стреми да избяга всяка птичка, намираща се вътре, и в който се стреми да влезе всяка птичка, която е отвън“. Все пак между затвора и брака има до известна степен и прилика, но само до известна степен. Тая прилика личи най-ясно в мнението, че бракът е робия, и то през първите пет години – строг тъмничен затвор, в който затворникът е окован в тежки окови, вторите пет години – затвор в леки окови, третите пет години без окови, докато най-последно през четвъртите пет години затворникът излиза свободно и само вечер се връща да спи в тъмницата.

Между брака, от една страна, и затвора, казармата и училището, от друга, има още една съществена разлика, която изключва всякакво сравнение между тия така различни институти. И училището, и казармата, и тъмницата имат определен срок, докато в брака няма никакъв срок. Знаейки например колко години трае обучението в училище, ти напъваш сили и най-последно свършваш. А щом докопаш дипломата – сбогом, училище. Така ей с казармата, където със закон е определен точно срокът на службата. Така е най-последно и в затвора. Осъждат те, произнасят ти присъдата и макар тя да е тежка, ти знаеш срока и виждаш края на мъчението си, колкото и далечен да е той. А в брака няма такъв срок. Затова много добре разбирам оня нещастник, който на двадесет и петата годишнина от женитбата си, т.е. на своята сребърна сватба, произнесъл пред жена си следната реч: „Виждаш ли, жено, ако преди двадесет и пет години, в деня на нашата сватба или, да кажем, на другия ден, те бях убил, вече да съм отлежал двадесет години затвор и от пет години да съм свободен. А сега!...“

И наистина, ако хората решат един ден да реформират брака, то първата им задача трябва да бъде да въведат срок на брака. Ако бракът е дълг пред човечеството, то всеки дълг си има определен срок. И което е най-важното, ако би се определил срок на брака, то той би могъл вероятно да се уреди и на търговски начала. На края на всяка година ще се провежда инвентаризация, ще се направи баланс, ще се установи активът и пасивът и ако пасивът е по-голям от актива – бракът се обявява във фалит и готово. Докато не се въведе тоя принцип, бракът ще прилича на акционерно дружество, чиито дивиденди носят разни тъщи, свекърви и балдъзи, а понякога и семеен приятел.

Ако ли пък бракът е дълг към отечеството, то да се нареди

държавата да възнаграждава своите граждани за вярно и честно изпълнение на тоя дълг. Не искам да кажа, че тя трябва да дава ордени за храброст, за граждански заслуги или за вярна служба – въпреки че тия отличия са много подходящи и за брака, но би могъл да се намери все пак някакъв друг начин да се отдаде заслуженото на ония, които до края на живота си изпълняват своя дълг.

Един мой приятел, занимавайки се с въпроса за отношението на държавата към брака, дойде до щастливата идея, да се проведе една съвсем конкретна реформа на брака, като се въведе служебен брак. Не зная как би изглеждал според него един такъв служебен брак, но навярно в такъв случай бракът не само би се скрепял с административна заповед, но биха се въвели и служебни премествания, повишения, пенсионирания, уволняване поради неспособност, а може би и брачна амнистия.

Много интересно нещо биха били тия заповеди, чрез които съпрузите ще се преместват в интереса на службата, ще се пенсионират въз основа на чл. 70 или ще се уволняват от брачна служба. Така поне ще се узаконят редица явления, които и без друго се срещат много често в живота.

Аз лично никога не съм размишлявал върху въпроса за реформа на брака, убеден, че бракът отдавна е и реформиран, и деформиран. Най-много, което може според мене да се направи за брака, е той да бъде ремонтиран. Да се поддържа една сграда, издигната върху каменни основи, необходимо е тя да се поправя, да се пререждат керемидите на покрива ѝ, да се боядисва, да се правят пристройки, да се измазва. Но бракът, който се основава само върху дадена дума в черквата от двамата съпрузи, трудно се поддава на ремонтиране. За тоя факт трябва да държат сериозна сметка всички поборници за запазването на съвременния брак. От време на време и той трябва да се покрива, да се достройва, боядисва и замазва.

Но трудността да се реформира бракът се състои в това, че никой досега не е изяснил същността на брака. Едва ли има друго явление в живота, над което хората толкова много да са си блъскали главата и за което толкова много мнения да са казани както за брака, и същевременно надали има явление, за което да съществуват толкова противоречиви и взаимноизключващи се мнения. Като се почне от баналната мисъл, че бракът е пъкъл, и се свърши с противоположния възглед, че е рай, всички останали мнения варират между тия крайности. Изглежда, че всичко зависи от това, чии са мненията – на женени или на неженени, на очаровани или разочаровани. Опитите на науката да се намеси в обясняването

на брака като явление не са отишли по-далеч от голите фрази и празно-то философствуване. Нима може да се приеме като разрешение на въпроса едно мнение като следното, изказано от един философ: „Бракът е морално единство, основано върху аморални отношения; стремежът за утвърждаване на собственото «аз» почива върху отричането му; удвояването на собствените задължения се основава върху отказ от половина-та от собствените права.“

Или може би вие мислите, че другите науки, всяка от свое гледище, биха могли да кажат за брака нещо по-положително от философията. Мене ми се струва, че ако бих взел интервю от тях, ще се получат приблизително следните отговори:

Историята: Бракът е един от редките случаи в историята, когато завоевателят се покорява от завоювания.

Математиката: Бракът е сбор от две неизвестни величини, от които трябва да се извади корен квадратен. Резултатът би трябвало да бъде минус. Дори ако се получи един плюс, уравнението все пак завършва с бракоразводен процес.

Литературата: Бракът е интересна повест в някои случаи и роман с много хубаво начало, наподобяващо лирична поема, но често с лошо съдържание и най-често с неочакван край.

Граматиката: Бракът е съществително от мъжки род, което в живота се подчинява на правилата на женския род. Единствено число има само в граматиката, а множествено число само тогава, когато се състои от повече от две лица.

Геометрията: Бракът се състои от две паралелни линии, които вървят успоредно в живота и никога не могат да се пресекат.

Физиката: Бракът е физическо явление, при което две тела трябва съвместно да пазят равновесие, имайки обща, но въображаема опорна точка, в резултат на което губят бързо равновесие.

Химията: Бракът е съединение на два елемента, всеки от които запазва особеностите си. Всяка капка киселина, попаднала отвън, предизвиква реакция и го разлага на съставните му елементи.

Географията: Бракът – това са два полюса, които при сближение достигат температурата на екватора, а при отдалечаване възобновяват полярната си температура.

Както виждате, и тия отговори с нищо не ни приближават към решението на проблема. Затова не би било зле да оставим науката на мира и да се обърнем към хората. Бракът е институт, създаден от човека, а човекът е същество, което има и преживявания. Нима той няма най-голямо

право да каже своето мнение. Невъзможно е, разбира се, да се обърнеш към всекиго поотделно, но ако се обърнем към представители на различните професии, техните отговори биха били, струва ми се, следните:

Търговецът: Бракът е търговско предприятие, основано от съдружници, което може да преуспява само тогава, когато по-младите не го крадат.

Войникът: Бракът е превзета крепост, която никога не е запазена от неприятелски нападения.

Свещеникът: Бракът е всекидневен „Отче наш“, в който трябва да се изговорят само думите: „Но избави нас от лукаваго.“ Мнозина добавят още и: „Не введи нас во изкушение.“

Лекарят: Бракът е заразителна болест, която носи сама в себе си своето антитоксично противодействие. Болният се чувства най-добре при висока температура. При ниска температура състоянието му е лошо. Диета не се препоръчва, защото тя само влошава положението.

Съдията: Бракът е временно помирение на две враждуващи страни.

Аптекарят: Бракът е горчив хап, правен по остаряла рецепта, според която предварително се овалва в захар, за да може по-лесно да се преглътне. Въпреки това често засяда на гърлото.

Журналистът: Бракът е добър само като уводна статия, и то без печатните грешки, които изменят смисъла му (което е почти невъзможно).

Книжарят: Бракът е книга, която се чете с удоволствие в първото й издание, по-рядко във второто, а като застарее и мине към класиката, губи всякаква стойност.

Железничарят: Отначало, докато минава през тунела, бракът е увеселителен влак, малко по-късно той става пътнически, а след това непоносимо товарен. Сблъсквания стават почти редовно на всички кръстопътища.

Раздавачът: Бракът е препоръчано писмо, обикновено погрешно адресирано, което е интересно само докато е затворено.

Телефонистката: Бракът е връзка между два номера, които се разбират много добре, докато някаква външна намеса не прекъсне връзката или не се намери някой трети, както става по-често.

Спортистът: Бракът е скок, при който не е важно колко високо ще скочиш, а как ще паднеш. Някои падат твърдо на двата си крака, други на един, трети – на колене. Най-често се пада обаче на оная част от тялото, която е предназначена за седене.

Артистът: Бракът е драма, която никога не се играе пред публиката, а когато все пак получи аплодисменти, това само значи, че е лошо

изиграна. Вината за лошата игра най-често се пада на режисьора, когото публиката не вижда, или на суфльора, който на някои места подсказва реплики, които няма в текста. В разрез с всички литературни правила в първото действие главните действащи лица проявяват богати и изразителни душевни преживявания, които разкриват цялата сила на таланта на изпълнителите. В следващите действия силата намалява и драмата завършва без всякакъв ефект и затова е по-добре изобщо да не се играе до края.

Ето само няколко мнения, но колко различни са те и колко малко отговарят на поставения въпрос за същността на брака. Казват, че все пак най-добре е човек да се обърне към опита, защото единствен той е способен да даде отговор, най-близък до истината. Отидох при опита и го запитах:

– Какво представлява бракът?

– За да бъде онова, което хората желаят да бъде, в него трябва да участвуват три...

– Зная – мъжът, жената и семейният приятел.

– Не ме прекъсвай – извика опитът.

– Бракът се състои от три компонента: любов, доверие и търпеливост. Съществуваше ли при тебе първият – любовта?

– Да – любовта към всички жени.

– Това е повече от необходимо. А доверието?

– При собствената си жена не успях никога да го спечеля.

– Впрочем любовта и доверието са второстепенни неща, по-скоро декор на брака. Главното е търпението.

– Него го имах.

– Ето ти и отговора – бракът е търпение. И наистина търпение аз имах, но трябва да призная, че на него ме научиха и привикнаха моите критици. Те така по женски ме ругаеха постоянно, че в брака аз встъпих със създадения вече навик да понасям ругатни. По такъв начин доживях до днешния ден, когато мога почти едновременно да отпразнувам и литературния, и брачния си юбилей, разбира се, не с еднакви резултати в тия две различни области.

НЕНАПИСАНА ГЛАВА

В предговора си вече казах, че автобиографията си ще завърша с женитбата, понеже считам, че след женитбата си човек няма автобиография, а да пиша биография, нямам намерение.

Споменах, че описанието на останалата част от живота си съм поверил на един мой приятел. Ето тая ненаписана глава предоставям на него.

ПОСЛЕСЛОВИЕ

Наистина аз завърших своята автобиография, но не ви ли се струва, че и тук не достига нещо, също като в ония недовършени пиеси, при представянето на които дори след като падне за последен път завесата, публиката седи в салона и чака продължение, като че ли това не е краят.

Не бих желал да поставям читателите си в положението на публиката, която очаква продължение. Затова ще напиша и тая последна глава.

Впрочем аз вече съм се примирил с това, което може да бъде съдържание на последната глава на една биография. Това стана може би по един малко странен начин, но все пак съм се примирил.

Напоследък един млад търговец от някакво си новооткрито погребално бюро, когото изобщо не познавам, започна да ме поздравява необикувено любезно. Колкото пъти на ден мина покрай неговия магазин, той все любезно сваля шапка и ме поздравява най-сърдечно: „Добър ден!“ Само дето още не е казал: „Заповядайте, моля ви се, заповядайте, влезте. Имам чудесна стока и за вас ще направя отстъпка.“

Отначало неговата любезност ме смущаваше и едва се съдържах да не го нападам най-брутално. Но полека-лека почнах да свиквам и да се примирявам. Дори започнах да се спирам пред витрината на неговия магазин и да разглеждам погребалните ковчези. Спирах се все по-често и по-често, почти всекидневно, докато най-после ми стана навик.

И не само че спирах пред витрината, но започнах и да водя приятелски разговори с младия търговец, който винаги стоеше на вратата.

– Какво ще кажете вие – обърнах се аз, стоейки пред витрината, – какво ще кажете за тоя ковчег?

– О, господине – мога специално да ви го препоръчам – отговори с възторг той.

– Не е ли малко къс?

– Моля, позволете – каза той и отстъпи три-четири крачки, за да може да ме премери от главата до петите. – Уверявам ви, господине, тоя ще ви бъде тъкмо като по мярка.

– Не ви ли се струва малко тесен?

– Може би малко, но това ще бъде само в началото, като нова обувка. Но по-късно, вярвайте ми, ще се чувствувате съвсем удобно.

– Да, вероятно... А качеството?

– О, моля ви се! Що се отнася до качеството, мога да ви дам писмена гаранция за пет години.

Разбира се, след като се опознахме по-отблизо, ние се впуснахме и в по-подробни разговори и той, възторжен и горд, един ден дори ми изложи проекта си за погребението. Начело на погребалното шествие – възглавничката с ордените, след това венците, хоругвите, певческите дружества... и т.н. След това той ме въведе веднага в магазина, за да ми покаже възглавничката за ордени и кърпите за членовете на певческите дружества.

– Само, моля ви – добави той, – трябва така да се нареди, така, че да умрете през лятото, когато денят е по-дълъг, за да може да се изпълни цялата програма!

Както виждате, благодарение на тая щастлива случайност аз не само имах възможност да се примиря със съдържанието на тая последна глава от моята биография, но и да извърша всички необходими приготовления. Сега остава само да умра, за да може публиката, която чака края на представлението, да си отиде. И в това отношение аз ще направя всичко, което зависи от мен.

Но ще видите – когато умра, хората няма да повярват. Толкова много шеги съм си правил с тях, че вероятно и тогава мнозина ще помислят, че това е някоя нова шега. Получава се нещо подобно като случая с Талейран, чиито политически трикове били толкова много, че когато умрял, хората се питали: „Какво ли цели с това?“

За това съобщението за моята смърт трябва да бъде направено много внимателно. Първия ден трябва да се пусне във вестниците бележка: „Говори се, че вчера господин Нушич е умрял.“ На другия ден би могло вече да се съобщи: „Нашето вчерашно съобщение за смъртта на господин Нушич намира все по-широко и по-широко потвърждение.“ И едва на третия ден може да се обяви: „Както узнаваме от меродавен източник, господин Нушич наистина е починал.“

За да изчезне и последната следа от съмнение сред публиката, може да се изпрати при мен и някой журналист, за да ме интервюира. А тъй като е твърде възможно тогава да не мога да отговоря на поставените въпроси, то най-добре би било, мисля, да подготвя още отсега това интервю. Впрочем няма нищо необикновено в това да се вземе интервю от един мъртъвец. Напротив, в политическия живот много често се случва тъкмо мъртъвци да пишат интервюта със себе си и да ги предлагат на разни вестници.

Моето интервю ще има за цел само да потвърди факта, че съм

умрял, без да имам някакви други амбиции или претенции. Това интервю би имало приблизително следния вид:

Журналистът: Изпратен съм от главния редактор на „Светлина“ с молба да бъдете така добър да ми кажете няколко думи за вашата смърт.

+ Аз: (мълча, както подобава на един мъртвец).

Журналистът: И така, бих ли могъл да се надявам?

+ Аз: (продължавам да мълча, за да се увери, че съм мъртъв).

Журналистът: Мога ли да разчитам на вашата любезност?

+ Аз: (макар и мъртъв, изкрещявам): Напълно, както и аз на вестникарското нахалство, което не оставя дори мъртвеца на мира. И така, с какво мога да ви бъда полезен?

Журналистът: Говори се, че сте умрели.

+ Аз: Виждате ли, не трябва никога да се дава ухо на тия улични слухове, макар че в случая в тях има нещо вярно.

Журналистът: Може ли следователно да се счита, че сте умрели?

+ Аз: Може да разчитате на това като на предпоставка за едно интервю.

Журналистът: Мога ли да знам подбудите, които са ви ръководили, когато сте предприели тая стъпка?

+ Аз: Отдавна ме занимаваше мисълта, как да се оттегля от живота.

Журналистът: Имахте ли някакво особено основание да изберете именно тоя момент за смъртта си?

+ Аз: Мога да ви кажа, че всъщност мислех да отложа цялата тая работа за по-късно, но нещата се развиха без мое желание.

Журналистът: Тая подробност представлява интерес за мен. Бихте ли били така любезен да разкажете нещо повече по тоя въпрос?

+ Аз: Защо не. Ето как стана. Лекарите, които бяха се събрали преди няколко дена около леглото ми, взеха на латински език решение, че трябва да умра. Понеже още от най-ранна младост аз съм бил лош ученик по латински, използвах това благоприятно обстоятелство и просто не ги разбрах. Когато на другия ден дойдоха отново, те се изненадаха, че ме намериха жив. „Това не е възможно!“ – извикаха те в един глас. Започнаха отново да ме чукат, опипват, преслушват и се разделиха на два лагера. Моят домашен лекар беше на мнение, че в срок от двадесет и четири часа аз трябва да умра, докато друг един негов колега, мой добър приятел, викаше възбудено: „Този е способен да се мъкне така още месец-два!“ Аз се опитах да променя техните гледища, но без успех. Те все повече и повече се разгорещяваха. Най-после започнаха да се обзлагат. Моят домашен лекар заложи една съвсем нова хилядарка, че ще

умра за двадесет и четири часа. Колегата му заложи също хилядарка, твърдейки, че „ще се мъкна така още дълго време“. По тоя начин всеки заложи за живота ми, стиснаха си ръцете и ме помолиха да им бъда свидетел. На другия ден сутринта домашният ми лекар дойде сам и още след първите думи, които размени с мен, разбра, че съм на страната на другия.

– О, това никак не е хубаво от ваша страна! – започна да ми натяква той. – В случая вие трябва да бъдете напълно неутрален, но ако мислите, че може да симпатизирате на едно от двете мнения, то аз съм ви поблизък.

Аз се оправдавах, че не искам да бъда пристрастен и че нямам никакви особени съображения да приемам мнението на другия лекар освен това, че той ми разрешава да поживея малко повече. Тия думи обидиха много моя лекар, той пламна и ми каза направо, че неговият колега е пълен невежа и че е застанал на такова мнение само за да го zlepостави като домашен лекар.

– Но аз, господине, няма да се оставя да бъда опроверган; няма да позволя да бъда опроверган. Вие, господине, трябва да умрете още днес!

Опитах се да му възразя с някои разумни съображения, но той продължаваше да държи на своето, убеждавайки ме колко некрасиво от моя страна е аз – един културен човек, да подценявам медицинската наука, която през нашия век отиде най-напред от всички останали положителни науки.

Накрая той примъкна един стол, седна до леглото, взе ръката ми и започна приятелски разговор:

– Значи, вие приемате да живеете така още месец-два, примирен всъщност с мисълта, че ще умрете!

– Да.

– А аз бих казал, драги приятелю, каквото има да става, да става по-скоро. Срещу ръжен не се рита. Нашият народ е мъдър и има здрава философия. Трябва да се учим от нея.

В края на краищата, след като апелира и към доброто ми сърце, аз трябваше най-после да отстъпя. И ето сега съм мъртъв.

Журналистът: Това наистина е интересно! (Записва.)

+ Аз: Да, много интересно.

Журналистът: А смея ли да ви помоля да ми кажете мнението си за смъртта?

+ Аз: С удоволствие ще ви отговоря и на тоя въпрос, но трябва да ви кажа най-напред, че промених мнението си. Преди да умра, имах

друго мнение за смъртта – също както преди да се женят, хората имат друго мнение за брака.

Журналистът: Мен особено ме интересува това ваше мнение, защото то може да се счита за достоверно.

+ Аз: Наистина така е. Вие сте попаднали на много щастлива идея – да питате един мъртвец какво мисли за смъртта. Това е единственият начин да се създаде достоверна представа за това явление.

Журналистът: (изважда нов лист хартия).

+ Аз: Вие много добре знаете, че има различни мнения за смъртта, но всички те са мнения на живи хора. Когато умрат, тези им мнения претърпяват известна корекция, само че те не ни съобщават тези свои коригирани мнения. Според най-стария възглед, застъпен в почти всички религии, съществуват два живота – единият земен и другият вероятно надземен. Според тоя възглед сега аз би трябвало да бъда в надземен свят, а имам предчувствието, че тепърва ми предстои да бъда в земята. Това остаряло мнение по-късно е било препарирано във възгледа, че съществуват два живота – материален и духовен. Според тоя възглед, когато умре физически, човек живее духовно, а вероятно и обратно – като умре духовно, живее физически. Вторият случай се среща много по-често в живота и мога да ви кажа, че физическият живот се предпочита пред духовния вероятно затова, защото духовният живот (имам пред вид тоя след смъртта) е страшно монотонен. След като човек умре, духът му страшно скучае и единственото му развлечение е да посещава своите най-близки хора и да се явява на жените на спиритически сеанси. Иначе, мога да ви кажа, моето дълбоко убеждение е, че смъртта е навик. Нещо повече, човек по-бързо и по-лесно свиква със смъртта, отколкото с живота. И вярвайте ми, тоя навик става толкова дълбок, че мъртвецът никога не мисли за живота за разлика от живия, който постоянно мисли за смъртта. Живият човек дори си съкращава живота, докато мъртвият никога не може да си съкрати смъртта. За да влезеш в живота, необходимо е да извършиш много приготовления: трябва да се учиш да ходиш, да говориш, а след това трябва да придобиеш и известна квалификация, докато при смъртта всичко това не е необходимо – не е необходимо нито да ходиш, нито да говориш, нито да имаш някаква квалификация. Мъртъвците не зачитат делението, което общината прави на гробищните парцели, на парцели от първа, втора и трета класа – всички те се смятат за мъртъвци от първа класа. За смъртта и за нейните положителни страни има много хубави мисли и фрази, казани от философи, които са обичали да живеят. Така според тях смъртта е убежище на

спокойствието, тиха почивка след житейските бури; смъртта е философията на живота, краен резултат на всички усилия и крайна цел на всички пътища и още много такива хубави думи, които се употребяват обикновено в надгробните речи. Една от тези фрази казва, че е по-добре да бъдеш мъртъв лъв, отколкото живо магаре. Мъртвите лъвовете са съгласни с тая мисъл, но не и живите магарета, а когато болшинството не признава нещо, то си остава само мъртва книжна мъдрост. Що се отнася до моето лично мнение, мога да ви кажа, че за смъртта аз имам много добро мнение като за едно от най-сигурните положения, които човек може да постигне, и поради това, уверявам ви, бих желал още да съм жив.

Журналистът: Какво би могло да се каже още за вашата смърт?

+ Аз: Мисля, че за вас, както и за мен, най-същественото е, че съм умрял. Всичко останало има второстепенно значение.

Журналистът: Все пак аз бих искал да зная, кои са вашите последни думи?

+ Аз: Какви последни думи?

Журналистът: Нали знаете, редно е, когато човек умира, да каже няколко последни думи, които може след това подходящо да бъдат използвани в биографията му.

+ Аз: Ах, да, разбирам. Преди да умра, аз питах жена си по колко вървят пъпешите на пазара!

Журналистът: Но, за бога, това не може да се отбележи като последна дума на един писател. Вие добре знаете например, че Торквато Тасо е извикал: „В твоите ръце, господи!“; Уилям Скот е казал: „Чувствувам се, като че съм се родил за втори път!“; Байрон – „Хайде да спим!“; Рабле – „Пуснете завесата, комедията е свършена“, а Гьоте – „Светлина, повече светлина!“. Вие, умирайки, не сте ли казали нещо подобно?

+ Аз: Не съм. А не вярвам и тия добри хора, които вие цитирахте, да са казали нещо подобно. Всичко това са измислили и стъкмили биографите. Един мой приятел например, артист, преди смъртта си каза: „Пропаднах!“ и направи такава физиономия, като че ли на игра на айнк към седемнадесет е получил десетица.

А след това прочетох във вестниците, че последните му думи били: „Аз свършвам!“

Журналистът: Да, разбира се, трябва малко да се поукраси. Аз наскоро например описвах последните минути на един наш политически мъж, който в агонията си ревеше като магаре, но аз писах, че дълбоко е

въздъхнал и на мъртвешкото му чело легнала сянка на грижа за отечеството.

+ Аз: Е, ако се наемете да украсите така нещата, тогава ще ви при-
зая, че последните ми думи всъщност бяха един диалог с доктора, който
ме лекуваше.

– Кажете ми, докторе – попитах го аз, когато настъпиха последните
минути, – кажете ми, колко горе-долу ще ми струва смъртта?

– Имате пред вид и разноските по погребението ли?

– Не, не, за тия разноски вече съм направил сметката. Искам да
знам колко ще ми струват вашите визити!

– Имах десет визити по петнадесет динара и един консилиум –
всичко шестстотин динара.

– Евтино, наистина много евтино. На моя приятел, покойния Анд-
рия Янкович, струваше пет хиляди динара, а съдбата му беше също като
моята.

– Евтино е, защото, знаете ли, моят принцип е: по-малка печалба,
но колкото се може по-голям оборот. Лекарят, който е лекувал вашия
покоен приятел Андрия, е спечелил от неговата смърт пет хиляди дина-
ра, а за същото време аз ще спечеля от десет покойника пак същата
сума!

Наистина, наистина прекрасен принцип – колкото се може по-го-
лям оборот, дори и с цената на по-малка печалба. А такова... аз скоро,
нали?

– Да, да...

– Тогава, моля ви се, попълнете една полица за шестстотин динара,
които ви дължа, за да я подпиша.

Ето, такива приблизително бяха моите последни думи. Преди мно-
го години, напускайки детството и встъпвайки в живота, аз за пръв път
казах: „Попълнете една полица, за да я подпиша!“ Завършвайки живота
си, аз изрекох същата мисъл. В биографията, разбира се, тия думи може
да гласят: „Искам да живея, аз не съм казал още последната си дума!“

Журналистът: Мога ли да запиша тая мисъл като ваши последни
думи?

+ Аз: Не. Напишете: „Сбогом и благодаря за вниманието!“

Журналистът: Защо така?

+ Аз: Защото с тия думи искам да завърша и настоящата книга.

Сбогом и благодаря за вниманието!

КРАЙ

© 1996 Бранислав Нушич
© 1974 Боян Ничев, превод от сръбски

Бранислав Нушић
Autobiografija, 1996

Сканиране, разпознаване и редакция: goblin, 2007

Публикация:

Бранислав Нушич, АВТОБИОГРАФИЯ
Издаелство „Народна култура“, София, 1974

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/3524>]